

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

Година LXXXIV

Бр. 3-4/2011.

ЗАПИСИ
ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ
(1927-1933. године)
Уредник Душан Вуксан

ЗАПИСИ
ГЛАСНИК ЦЕТИЊСКОГ ИСТОРИЈСКОГ ДРУШТВА
(1935-1941. године)
Уредник Душан Вуксан, Одговорни уредник Ристо Драгићевић

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ
ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА РЕПУБЛИКЕ
ЦРНЕ ГОРЕ И ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА ЦРНЕ ГОРЕ
(од 1948. године)

Одговорни уредници:

Јагош Јовановић 1948-1956, др Андрија Лаиновић 1957-1958,
др Мирчета Ђуровић 1959-1962, др Ђоко Пејовић 1963-1966,
др Радоман Јовановић 1967-1974, др Јован Р. Бојовић 1975-1979,
др Ђуро Вујовић 1979-1983, др Јован Р. Бојовић 1983-1993,
др Зоран Лакић 1994-1998, др Радослав Распоповић 1998-2001,
др Божидар Шекуларац 2002-2006, др Ђорђе Борозан 2006-2008,
др Радослав Распоповић од 2009. године.

YU ISSN 0021-2652

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ ЦРНЕ ГОРЕ

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА
И
ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА ЦРНЕ ГОРЕ

Година LXXXIV

3-4

ПОДГОРИЦА
2011

Р е д а к ц и ј а:

Карл Касер (Аустрија), Бернард Лори (Француска), Масимо Букарели (Италија), Костантин Никифоров (Русија), Габријела Шуберт (Њемачка), Стјепан Матковић (Хрватска), Љубинка Трговчевић (Србија), Мирослав Перишић (Србија), Драгана Кујовић, Момчило Д. Пејовић, Звездан Фолић, Сенка Распоповић, Вукајло Глушчевић и Радослав Распоповић

Главни и одговорни уредник
Радослав Распоповић

Секретар редакције
Иван Лаковић

“Историјски записи” излазе четири пута годишње. Власник и издавач: Историјски институт Црне Горе у Подгорици. Рукописе треба слати Редакцији “Историјских записа”, Историјски институт Црне Горе, 81000 Подгорица, Булевар револуције 5, пошт. фах 96, e-mail: istorijskizapisi@gmail.com, тел. 241-336. Рукописи се не враћају. Годишња претплата износи за Црну Гору 15 €, а за иностранство 30 €. Цијена по једном броју у продаји за Црну Гору је 4 €, а двоброја 8 €.

Претплата се шаље на адресу: Историјски институт Црне Горе - Подгорица, на рачун 510-8148-40 код Црногорске комерцијалне банке.

За истакнути допринос изучавању историје, “Историјски записи” су, поводом педесете годишњице излажења, 1977. године одликовани Орденом заслуга за народ са златном звијездом.

YU ISSN 0021-2652

INSTITUT HISTORIQUE DU MONTÉNÉGRO

ISTORIJSKI ZAPISI

ORGANE DE L'INSTITUT HISTORIQUE
et de la
SOCIETE DES HISTORIENS DU MONTENEGRO

LXXXIV

3-4

PODGORICA
2011

R e d a c t i o n:

Karl Kaser (Austria), Bernard Lori (France), Massimo Bucarelli (Italy),
Kostantin Nikiforov (Russia), Gabriella Schubert (Germany), Stjepan Matković
(Croatia), Ljubinka Trgovčević (Serbia), Miroslav Perišić (Serbia),
Dragana Kujović, Momčilo D. Pejović, Zvezdan Folić, Senka Raspopović,
Vukajlo Gluščević and Radoslav Raspopović

Rédacteur responsable
Radoslav Raspopović

Sekréttaire de la rédaction
Ivan Laković

Les Ecrits historiques paraissent quatre fois par an. Propriétaire et éditeur:
Institut Historique du Monténégro à Podgorica. Les manuscripts doivent être ad-
ressés à: Istorijski zapisi, Institut Historique du Monténégro, 81000 Podgorica Mon-
ténégro, Bulevar revolucije 5, boîte postale 96, e-mail: istorijskizapisi@gmail.com,
téléphone N° 241-336. On ne renvoie pas les manuscripts. L'abonnement d'un an est
de 15 € pour la Montenegro et de 30 € pour l'étranger. Le prix de numéro vendu
en Monténégro est de 4 € et le prix de double numéro est de 8 €. Le règlement de
l'abonnement doit être effectué au compte de l'Institut Hutorique du Monténégro;
Podgorica, N° 510-8148-40 chez de la Banque Comerciole Montenegro à Pod-
gorica.

ЧЛАНЦИ

Драгана КУЈОВИЋ*

УЏБЕНИЦИ НА ОРИЈЕНТАЛНИМ ЈЕЗИЦИМА У АРХИВСКИМ И МУЗЕЈСКИМ ФОНДОВИМА ЦРНЕ ГОРЕ - ПОРИЈЕКЛО ПРИСУСТВА, УЛОГА И ЗНАЧАЈ ОРИЈЕНТАЛНО-ИСЛАМСКЕ ПИСМЕНОСТИ У СВЕУКУПНОМ КУЛТУРНОМ ЖИВОТУ ЦРНОГОРСКОГ ДРУШТВА

ABSTRACT: A textbook is qualified as a pattern of a culture and a powerful cultural product that represents a special medium of the whole intellectual development of a child, his identity formation and development of the system of values. Manuscripts in oriental languages in Montenegro, as well as in areas that are in the neighborhood were under Ottoman rule, were created by local people, or as a part of regular school duties, or as a special expression of love toward the written word. The value of textbooks in oriental languages, manuscripts or printed books, can be evaluated by their importance as a historical testimony or by all elements taken into account in a process of the professional evaluating of a manuscript or old printed books.

KEYWORDS: textbooks, manuscripts, written word, evaluating, Ottoman rule, oriental

Истраживање представљено овим радом обављено је под окриљем Историјског института Универзитета Црне Горе, у оквиру пројекта под насловом *Школска литература на оријенталним језицима похрањена у архивским и музејским фондовима Црне Горе*, финансираног од стране Министарства просвјете и науке Црне Горе у периоду 1.12.2008. - 30.11.2011. године. Ово истраживање је проведено према грађи коју смо затекли у Архиву Одбора Исламске заједнице у Бару, Архивском

* Аутор је научни савјетник у Историјском институту Универзитета Црне Горе.

одјелењу - Беране, Архиву Одбора исламске заједнице у Бијелом Пољу, Завичајном музеју – Пљевља, Архивском фонду Хусеин-пашине џамије и Приватној оријентаној збирци у власништву др Шерба Растодера. Наш труд да овим увидима и евиденцијом сачувамо од заборава, немара, нестручног квалификовања и занемаривања свједочанства наше културне прошлости, трагове и основ за реконструкцију свих слојева културног идентитета овог простора, представља скроман покушај и допринос да оријентално-исламски сегмент писмености буде тумачен као неодвојиви дио разуђених колективних достигнућа црногорске културне стварности.

Уџбеник можемо сматрати специфичним жанром књиге који има посебну улогу у развоју и образовању појединца. У оквиру образовног процеса, према појединим ауторима, уџбеник се квалификује као *узорак културе* и *моћни културни продукт* који представља посебан медиј за цјелокупни интелектуални развој дјетета и обликовање идентитета и развој система вриједности. Према образовном систему у Османском Царству, који је изграђиван на наслијеђеним темељима и традицијама исламског школства, основно образовање - савладавање арапског писма и основна религијска знања, стицало се у мектебима. Арапско писмо учило се из почетница -”суфара” или “елиф-ба суфара”. Ове школе познате су и под називом *сибјан мектеби* (школе за дјецу) и *мектеби ибтидаије*. Приступ у ове почетне школе имала су подједнако мушка и женска дјеца. Према школском закону из 1869. године основна школа била је обавезна “за мушку дјецу од 7 до 11, а за женску од 6 до 10 година.”¹ Прије тога, није постојао пропис о узрасту за који би било обавезно похађање ових школа. Постојали су мушки, женски и мјешовити мектеби, при чему су женска дјеца у мјешовитим мектебима сједјела одвојено од мушке. Подјеле на разреде није било и сви ученици су били у једној учионици, није било уписница нити дневника. Обрада градива била је прилагођена појединачном интересовању и показаним способностима ученика. Мектеби су грађени уз џамије, као саставни дио комплекса медресе или као посебни објекти у махалама. У мањим мјестима и селима, гдје није било мектеба, основној писмености у нашим крајевима подучавали су “сејјар хоце” (путујући имами). Савладавање исламских дужности и обреда кроз уџбенике писане на арапском и турском језику понекад је било неприлагођено и праћено тешкоћама у разумијевању и због тога врло често механичко. У Босанском ејалету међу установама за основно образовање помињу се и *mualimhane* за које се у неким изворима тврди да су понекад одвајане од мектеба “као посебна врста ове институције

¹ Хајрудин Ћурић, *Школске прилике муслимана у Босни и Херцеговини 1800-1878*, Београд 1965, стр. 36

намијењена за сиромашну дјецу. То укључује постојање интерната гдје је дјеци осигуравана храна, стан и одјећа.”, али и виши степен образовања. Према Касумовићу, који је врло детаљно обрадио школски систем у Босанском ејалету, “у недостатку медреса које се отварају постепено, почев од почетка XVI сољећа ово су биле ниже средње школе”²² За школе под овим називом наилазимо и другачију, донекле вјероватнију дефиницију, према којој би се “прије могло рећи да се ради о почетним школама чија се активност изводила у индивидуалним објектима, саграђеним за ту сврху, а не у оквиру џамија или месџида. Плате муалима у овим школама биле су сличне као и у мектебима и овисиле су о вакуфским средствима. У попису вакуфа из 1570. године за Босански санџак сви индивидуални мектеби су означавани именом муалимхане”²³

Након стицања основних знања у мектебу, који је био предспрема за наставак школовања, ученик је могао похађати медресу која је имала три степена: почетни, средњи и виши. Према неким ауторима ова три степена медресе одговарала су основној, средњој и вишој школи. Уопште узев, основно вјерско образовање стицало се у мектебима, док су медресе представљале средњи и виши степен овог образовања. Од XVI вијека у медресама су се у Османском царству поред преовлађујућих вјерских предмета изучавале и свјетовне науке. Настава се одвијала по групама (*халкама*). Наставни предмети називани су према основном уџбенику и подука из одређеног градива трајала је у зависности од наставника, односно способности ученика. Углавном се учила арапска граматика, вјеронаука и логика. Након савладаног градива у трајању од 12 до 16 година слушацац је од наставника добијао диплому (*џазет* или *џазетнама*), на основу које је могао обављати вјерску службу као имам, или бити муалим, односно мудерис. Предавања у медресама у крајевима под османском влашћу била су на турском језику⁴. Поред главног мудериса, понегдје је био и помоћни. Настава је почињала послје прве јутарње молитве. Школска година трајала је отприлике од јесени до љета. Уџбенци су били на арапском, турском и персијском језику, тако да су слушаоци морали бити упућивани, поред граматике арапског језика, и у граматичка правила ова два језика. Настава је одржавана у предаваоницама (*дерсханама*). Поред дерсхане, у медресама су биле и собе за ученике и библиотека.

²² Исмет Касумовић, *Школство и образовање у Босанском ејалету за вријеме османске управе*, Мостар 1999, стр.86-87

²³ Хатица Чар Дрнда, *Исмет Касумовић, Школство и образовање у Босанском ејалету за вријеме османске управе*, Исламски културни центар Мостар 1999., 319стр., (приказ) у: ПОФ 49/1999, Сарајево 2000, 379-382, 381

⁴ Хајрудин Ћурић, *ибид.*, 123

На територији данашње Црне Горе мектеби се спомињу у градовима, и то у: Пљевљима, Бијелом Пољу, Бару, Колашину, Новом, али су “очигледно такве школе постојале у свим мјестима с муслиманским становништвом”⁵. У турском попису оваква школа “радила је у Пљевљима још 1582”, а у Колашину мектеб “помиње један турски документ из 1736. године”⁶. Постоји претпоставка да је у Подгорици од XVI вијека било више ових школа, јер је у то вријеме представљала значајну муслиманску насеобину са џамијама и текијом⁷. Према подацима о вакуфима у Црној Гори (крај XIX и прва половина XX вијека)⁸ у Подгорици се помињу мектеб, медреса, ибтидадија и рушдија који су припадали вакуфу Главатовића џамије. Зграде медресе и мектеба промијениле су своју намјену након ослобођења Подгорице од Турака, тако што је зграда медресе претворена у складиште оружја, а зграда мектеба у фабрику⁹. Вакуфи Голубовачке, Спушке и Жабљачке џамије посједовали су зграду мектеба у Спужу. Вакуф Старе џамије у Тузима посједовао је мектеб, док је вакуф Нове џамије у Тузима посједовао зграду ибтидаије¹⁰. У подацима о вакуфима у Бару (такође крај XIX и почетак XX вијека) помињу се мектеб “на мјесту данашње пијаце”, затим “мејтеп Бајровића” и “подградски мејтеп”¹¹. У Пљевљима (Ташлица), која су од друге половине XV вијека све до 1912. године била под османском влашћу, тзв. муслиманских школа је, према салнамама за године 1290-1294 п.х. (1873/74 до 1877) било је 14 од чега 12 *сибјан мектеба*, једна *медреса* и једна *рушдија*. У Акови (Бијело Поље) забиљежено је у овом периоду 15 *мектеба* и једна *рушдија*. Према поменутих подацима о вакуфима у Црној Гори с краја XIX вијека у Акови су “у вароши биле четири џамије и у селима исто толико, затим медреса, једна руждија, једна ибтидаија, 20 *сибјан мектеба*, 3 цркве, једна основна школа, 323 дућана, 10 фурина (земљаних пекара), 173 воденице и 8 ханова¹². У беранском крају наилазимо на податак о постојању једног *мектеба* у периоду 1873/74. до 1877. године. За период 1870/71. до 1872/73. године у Бијелом Пољу је забиљежено 26-27 муслиманских школа, у Ташлици 5-6, у Беранама ниједна.¹³ Међутим, вакуфи беранских џамија биљеже

⁵ М. Васић, *Градови под турском влашћу*, Историја Црне Горе, III/1, 596

⁶ ибид

⁷ ибид

⁸ Шербо Растодер, *О вакуфима у Црној Гори с краја XIX и прве половине XX вијека*, Историјски записи 2/1997, стр. 1-39

⁹ ибид., стр. 19

¹⁰ ибид., стр. 21

¹¹ ибид., стр. 10-11

¹² ибид., стр. 24

¹³ Хајрудин Ћурић, ибид., стр. 172-197

“мектеб са баштом који је био одузет 1918. године за школу”, затим се спомиње “стара руждија коју је заузела војска” и “бивша руждија која је 1919. године претворена у болницу”¹⁴. Занимљиво је да је око 1900. године у Бијелом Пољу постојао и један *мектеб за женску дјецу*, док је у Беранама уочи балканских ратова започета градња тзв. “женске мухамеданске школе”¹⁵. Према подацима за 1925. годину рожајски вакуфи посједовали су Куртагића мектеб и Кучански мектеб¹⁶. За Плав и Гусиње спомињу се вакуфи плавске и гусињске медресе¹⁷. *Сибјан мектеба* је, дакле, било највише, али о њима као о школама које су биле обавезни пратилац муслиманских насеља и у којима се стицала општа писменост и наобразба, имамо најмање појединачних података.

Евлија Челеби је, према *Путопису*, половином XVII вијека затекао у Ташлици (Пљевља) три мектеба, двије медресе и двије текије¹⁸. Од ове двије медресе, о којима код Евлије Челебија постоји само уопштено казивање, једна се спомиње под именом Хаџи Хусеинова, али осим њеног имена других сазнања о њој немамо. У Евлијино вријеме постојала је, највјероватније, и Хаџи Ибрахимова медреса, за коју се у једном документу “из 1116./1704. одређује мудеррислук”¹⁹ Међутим, највише података налазимо о Осман-пашиној медреси, која се сачувала све до XX вијека. Нису пронађени вакуфнама или неки други докуменат који би посвједочио о времену изградње ове медресе, односно подаци о Осман-паша, који ју је подигао. Посредним путем, као нпр. “на основу података о постављењу мудериса који указују на постојање ове медресе крајем XVII и почетком XVIII стољећа”²⁰, вјерује се у њено извјесно постојање у другој половини XVII вијека. Зграда медресе је била конципирана “попут медресе Мехмед-паше Соколовића у Истанбулу”²¹ Ово поређење изведено је на основу казивања старијих мјештана и некадашњих ученика медресе. У листу Босна из 1869 (бр.137)²² наводи се постојање медресе у Пљевљима “коју је подигао заслужни, Осман-паша и која има на доњем боју 14, а на горњем 4 собе и књижницу и у авлији џамију”. Према овом запису медреса је прилозима грађана

¹⁴ Шербо Растодер, ибид., стр. 32

¹⁵ ибид., стр. 31

¹⁶ ибид., стр. 32-33

¹⁷ ибид., стр. 34

¹⁸ Евлија Челеби, *Путопис- одломци о југословенским земљама*- Превод увод и коментар: Хазим Шабановић, Свјетлост-Сарајево, 1967, стр. 394

¹⁹ Исмет Касумовић, ибид., стр. 224

²⁰ Исмет Касумовић, ибид., стр. 224

²¹ Мацида Бећирбеговић, *Просвјетни објекти исламске архитектуре у Босни и Херцеговини*, ПОФ, XX-XXI, 1970-71, Сарајево 1974, стр. 300.

²² Мацида Бећирбеговић, ибид., стр. 300

обновљена након што је “била опала има 6 до 7 година”. У овом стању медреса је функционисала све до краја XIX вијека. Зграда ове медресе је 1918. године “заузета од стране државног надлештва и претворена у канцеларије. Рјешењем министарства вјера од 16.В 1925. године поново јој је одобрен рад а за мудериса је постављен Абдулах Ајни еф. Барјактаревић”²³

Мустафа Хаџиатлагић наводи да су у Пљевљима постојале и двије основне школе (*ибтидаије*), у којима се, поред вјерске наставе, учило градиво и из других области²⁴. Интересантно је да Б. Перуничкић наводи извјештај који је 1913. године сачинио “тадашњи окружни начелник из Пљеваља Милорад Јовановић”, према којем је “турских основних школа било на много више места него српских. Све њихове основне школе биле су троразредне. Готово у сваком турском селу постоји ‘џамија’ или ‘мејтеф’ - основна школа...

У Пљевљима су Турци имали: петоразредну гимназију, четири мушке и две женске троразредне основне школе и медресу (верску школу)... Уз три основне школе имали су и по једно дечје забавиште за оне малишане који се тек спремају за школу. Једна од четири основне школе била је искључиво за сиротну и напуштenu децу која су остала без родитеља...”²⁵

У Бијелом Пољу, према доступним подацима, постојала је једна *ибтидаија* у другој половини XIX вијека. Сличан, мада недовољно прецизан, податак налазимо и за Беране. Наиме, у монографији *Црна Гора* (Београд 1976) каже се да су турске власти оснивале у Беранама и своје вјерске основне школе као што је иптидаија, ...²⁶

Нижа гимназија или *рушдија* основана је у Пљевљима крајем 1866, односно почетком 1867. године. У пљеваљској *рушдији* једним од предмета било је предвиђено и учење трговачке и административне кореспонденције. Ученици ове школе учили су арапски, турски, персијски, њемачки и француски језик. Настава је била на турском, с изузетком наставе вјеронауке која је била на матерњем језику. Пљеваљска *рушдија* престала је да постоји 1909. године. Мустафа Хаџиатлагић наводи интересантан податак да је “у Пљевљима 1909. године основана виша гимназија, звана *идадија*. Ова школа имала је интернат за смјештај ученика са села. Школа је била прво смјештена на Доловима, а касније

²³ Шербо Растодер, *ибид.*, стр. 36

²⁴ Мустафа Хаџиатлагић, *Турске школе у нашем крају*, Пљеваљске новине (1.11.1968.), бр. 193, стр. 5

²⁵ Др Бранко Перуничкић, *Извештај о стању у округу пљеваљском 1913.*, Историјски записи, година XV, књига XIX, св. 3-4, 515-533, стр. 528

²⁶ *Црна Гора*, Београд 1976., стр. 707

на Стражици”²⁷ Податак о оснивању ове школе у Пљевљима утолико је интересантији зато што је у периоду 1873-1878. сарајевска *идадија* била “једина у Босанском вилајету”²⁸. Исте 1909. године основане су радничка школа *маирутијет* и школа за обучавање “женске дјеце разним женским пословима”²⁹. Обје школе су биле четворогодишње и трошкове је сносила држава. Курс радничке школе за ученице био је основан својевремено упоредо са оснивањем Пљеваљске гимназије 1901/1902. године. Пљеваљска гимназија која је у самом почетку била дворазредна, “имала смер реалне гимназије и програм је био исти као у Србији са додатком обилатог посвећивања пажње турском језику”, убрзо је добила “III разред који ће радити према програму и плану за гимназије у Турској”³⁰ Поред српског и француског језика, учио се и турски језик који је био заступљен са четири часа недељно. У Бијелом Пољу *рушдија* је основана 1871. године. Што се тиче беранске *рушдије*, налазимо податак да је основана 1890. године³¹. Зграда у којој је била смјештена бјелопољска *рушдија* налазила се уз Хазнадар џамију, да би 1905. године била премјештена у зграду која је била посебно намијењена за ту сврху. Ова зграда је од 1926. служила потребама четворогодишње Ниже реалне гимназије. Након Другог свјетског рата у њој је била смјештена школа ученика у привреди и дјечији вртић. Данас се у тој згради налазе просторије Завичајног музеја. За наставу која је трајала шест сати дневно била су задужена четири учитеља.

Одређен број штампаних и рукописних књига на арапском, турском и персијском језику, као и на језику локалног становништва, међу којима преовладава школска литература забиљежен је у Архивском одјељењу Државног архива Црне Горе – Беране, Архивском одјељењу Одбора Исламске заједнице у Бијелом Пољу, Завичајном музеју у Пљевљима, Архивском фонду Хусеин-пашине џамије и Приватној оријенталној збирци у власништву др Шерба Растодера. У Архивском фонду Одбора Исламске заједнице у Бару забиљежили смо брижљиво чувану и обрађену рукописну збирку. Мишљења смо да су музејска збирка у Пљевљима и архивски фонд у Беранама попуњавани са различитих страна и да су у овом другом стицајем околности похрањене књиге које су припадале и другим центрима (Плав, Гусиње). Те књиге могле су бити дио неког школског библиотечног фонда или приватне библиотеке.

²⁷ Мустафа Хаџиатлагић, *Турске школе у нашем крају*, Пљеваљске новине (1.11.1968) бр. 193, стр. 5

²⁸ Хајрудин Ђурић, *ибид.*, стр. 167

²⁹ Мустафа Хаџиатлагић, *ибид.*, стр. 5

³⁰ Др Радмила Петковић-Поповић/Вукоман Шалипуровић, *Српске школе и просвета у западним крајевима Старе Србије у XIX веку*, Прибој 1970, стр. 177- 179

³¹ *Црна Гора*, *ибид.*, стр. 707

Ова грађа обухвата фрагменте ђачких биљежница, Кур'ане, граматичке уџбенике, рјечнике, обредословне књиге, које су могле бити кориштене у мектебима или оне које су кориштене на вишим нивоима оријентално-исламског школства, двојезичну литературу, нпр. француско-турски рјечник, уџбеник кореспонденције с рјечником трговачких термина (Архивском одјељење – Беране), преводе европске или хришћанске литературе (преводе Светог писма, Новог завјета), уџбенике биологије, топографије, агрокултуре, почетнице писане арабицом, поучна штива, укоричене новине и сл. Ове књиге у великом броју случајева имају накнадно израђен картонски повез или је више књига састављано у једне корице. Било да су припадале некој јавној библиотеци или су биле својина појединаца, намјера власника је била очигледно да их сачува и омогући њихово кориштење и у наредним генерацијама. На неким од њих, рукописним или штампаним, отиснут је печат или је уписано име власника, односно преписивача. Поједине књиге имају убилежено неколико инвентарних бројева (Завичајни музеј – Пљевља) или печат неког ранијег архивског, односно музејског фонда (Архивско одјељење – Беране). Један дио књига похрањених у Завичајном музеју у Пљевљима, претпостављамо, припадао је библиотеци Гајретовог дома или конвикта. У конвикту је била смјештена библиотека и бројала је преко 300 вриједних књига. Такође, зграда Друштвеног дома Гајрет имала је читаоницу и солидно опремљену библиотеку и вјерујемо да је дио тог фонда сачуван и добио окриље Завичајног музеја. Један дио прегледаних књига само је дјелимично сачуван, недостају корице, почетни или завршни дио књиге, или су оштећене толико да већим дијелом нису читљиве. Рукописне књиге писане су црним мастилом или у комбинацији црног и црвеног мастила. Штампане књиге су углавном штампане у Турској половином XIX или почетком XX вијека. Основни подаци који би се односили на ове оријенталне збирке били би сљедећи:

1) РУКОПИСНА ЗБИРКА ОДБОРА ИСЛАМСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ
У БАРУ

Статус: Архивски фонд Одбора Исламске заједнице у Бару – рукописна збирка, потпуно обрађена

Опис грађе: 26 евидентираних рукописних јединица

2) ГРАЂА ИЗ АРХИВСКОГ ОДЈЕЉЕЊА – БЕРАНЕ

Статус: Државни архивски фонд – каталошки необрађен

Опис грађе: Највећи дио грађе прегледан, грађа разврстана (59

рукописних и штампаних књига уџбеничког карактера на арапском, турском и персијском језику)

3) АРХИВ ОДБОРА ИСЛАМСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У БИЈЕЛОМ ПОЉУ

Статус: Архивски фонд Одбора Исламске заједнице у Бијелом Пољу – збирка брижљиво похрањена, дјелимично обрађена

Опис грађе: преко 200 штампаних јединица; 36 рукописних јединица

4) ГРАЂА ИЗ ЗАВИЧАЈНОГ МУЗЕЈА – ПЉЕВЉА

Статус: Музејска збирка – дјелимично нумерички обрађена

Опис грађе: 281 евидентирана, рукописна и штампана књига уџбеничког карактера на арапском, турском и персијском језику, и преко 100 књига без нумеричке евиденције и каталожке обраде.

5) КЊИГЕ ИЗ АРХИВСКОГ ФОНДА ХУСЕИН-ПАШИНЕ ЦАМИЈЕ

Статус: Архивски фонд Одбора Исламске заједнице у Пљевљима

Опис грађе: фонд необрађен

6) ПРИВАТНА ЗБИРКА (власник др Шербо Растодер)

Статус: Приватна збирка

Опис грађе: 9 јединица на арапском, турском и персијском језику; 2 рукописна примјерка

Ако се зна да је основни задатак учитеља у мектебима био да ученици правилно науче да читају Кур'ан, стекну основна знања из обредословља, догматике и моралних прописа, међу обавезном литературом били су заступљени Ку'ран као основни вјерски текст, Теџвид, уџбеник на турском који је требало да упути у правилно читање Кур'ана, Хадис, Илмихал, односно Мизракли Илмихал, уџбеник из догматике и обредословља на турском језику, *Munyat al-muṣallī*, уџбеник из обредословља на арапском језику, Биргивијин уџбеник о елементима догматике и обредословља на турском језику, граматике арапског језика. Арапско писмо се учило из почетница које су врло често училе арабичким знаковима, како би домаћи језик добио могућност писане

комуникације писмом исламског оријента. Арапска слова су се учила уз обавезно поређење са обликом којем су била слична, нпр. „Елиф је пружен као штап. Бе је као текне и нокта до мене. Те је као текне и двије нокте до хоце. Се је као текне и три нокте до хоце. Цим је као срп и има нокту у трбуху. Ха је као срп. Хи је као срп и има нокту до хоце... Ри је као кука, што се њом докучују хашламе... Ајин је зинуо као вук... Нун је као ћаса, што се из ње куса тархана. Ламелиф изгледа као Хусе Лезића маказе...“³² Међутим, највећи дио уџбеника спадао је у литературу писану језиком за који би се тешко могло рећи да је био прилагођен узрасту и времену, тј. онима који нису били изворни говорници арапског или турског језика и наставни процес се, врло често, одвијао у увјерењу ђака да је наука нешто неразумљиво и недокучиво, што само хоце знају, „а осталоме је свијету доста да вјерује, да тако мора бити“, тако да је учитељ био мање-више препуштен самом себи да ради „како је хтио и умио“³³, али је свој просвјетни задатак углавном обављао – да дјецу научи основној писмености, читању Кур’ана и да им дадне основне обредословне и моралне упуте. У мектебима није било подјеле на разреде, није било уписница, нити дневника³⁴. За основне школе није било строго одређеног, прецизно написаног програма, и на основу вакуф-нама оснивача вакуфа, сазнајемо да су те школе осниване, прије свега, са задатком „да је највећа пажња посвећена савладавању правилног читања Кур’ана. То правилно читање тражи и познавање правила ‘tagwida’, учења Кур’ана наглас, а подратзмијева и одгој дјетета у свјетлу исламског учења“³⁵. Учитељ у овим школама, ако се слиједи опис његовог профила у вакуф-намама, требало је да буде: благ и оштроуман, ведар и весео, досљедан и правичан, мора да поступа према ученицима као родитељ према својој дјечи“ Он има обавезу да подучава и да васпитава, и на тај начин непосредно утиче на понашање младе личности³⁶.

Дио поменутих уџбеника биће кориштен и касније на вишим нивоима образовања, у медресама. У овим школама настава је била на турском језику, али посебна пажња придавана је граматици арапског језика. Углавном су се користили уџбеници који се односе на правилно читање Кур’ана, обредословна литература (нпр, *Durğijekta*, *Virgîwî şarhî*,

³² Хусеин Алић, *Старински мектеб*, Освиг, бр. 42 и 43, Сарајево, 1942, у: Хајрудин Ћурић, *Школске прилике муслимана у БиХ, 1800-1878*, Београд, 1965, 68

³³ Хамдија Мулић, *Стари и нови мектеби*, 97 у: Хајрудин Ћурић, *Школске прилике муслимана у БиХ, 1800-1878*, Београд, 1965, ибид.

³⁴ Проф. др Омер Накичевић, *Арапско-исламске знаности и главне школе од XV до XVIII вијека* (Сарајево, Мостар, Прусац), Сарајево, 1999, 85

³⁵ Ибид, 83

³⁶ Ибидем

Multaqā al-`abḥur, Munyat al-muṣallī, Ḥalabī ṣaḡīr, Ḥalabī kabīr, Ta`līm al-muta`llim), као и уџбеници који се баве шеријатским правом (нпр, Ḥilyat an-nāḡī), литература која обрађује различите сегменте граматике арапског језика (нпр, `Izhār, односно `Izhār al-`asrār, Maqṣūd, Kāfiya, `Izzī, Binā`, `Amṭila, `Awāmil), дјела из области арапске стилистике (Muḥtaṣar al-ma`ānī), дидактичка читанка Maqāmāt Ḥaḡīṭī, Гулистан, дјело на персијском језику које садржи приче с моралним упутама, дјелимично у стиховима, Биргивијине моралне упуте Taḡīqat-i-Muḥammadiyya, уџбеник арапске метрике `Arūd, рјечничка литература. Према Омеру Накичевићу у средњим школама су изучавани: а – al-`ulūm al-muqaddima, и то: aṣ-ṣarf (граматика арапског језика), an-naḥw (синтакса), al-waḍ` (етимологија или деривација), al-i-ṣtiqāq (етимологија ријечи), al-handasa (геометрија), al-ḥisāb (рачун, математика), al-munāzara (диспутација); б – логика, и у том оквиру: `Īsāgūḡī („арапска верзија дјела Eisagoge од Porphiniusa, написао al-Abhari“), Ṣarḥ al-Fanāī (al-Fenīṭjev коментар `Īsāgūḡīja), Husām-i-Katī, Metālī Ṣerhi; ц – апологетика (kalām), на основу уџбеника Ḥāṣiya at-Taḡrīd (глоса на дјело as-Sayyida aṣ-Ṣarīfa al-Ḡurḡānīja at-Taḡrīd³⁷. У поменутом раду истог аутора сазнајемо да су се у допунским (tetimme medrese) школама изучавали сљедећи предмети: а - логика (уџбеник Ṣarḥ aṣ-Ṣamsiyūa (аутор al-Qazwīnī), б - реторика (al-balāḡa), према уџбеницима Ṣarḥ al-Miftāḥ (аутор aṣ-Ṣarīf al-Ḡurḡānī, Muḥtaṣar al-ma`ānī (аутор at-Taftazānī), almuṭawwal (аутор at-Taftazānī); ц - исламско право (uṣūl al-fiqh), према уџбеницима: at-Tawḍīḥ (аутор `Ubaydallah ibn Mas`ūd), at-Talwīḥ (аутор at-Taftazānī); д - апологетика, према основном дјелу које је написао al-Qaḍī al-Bayḍāwī и уџбеницима: Ṣarḥ at-Taḡrīd (коментар at-Taftazānījevog дјела at-Taḡrīd, Ṣarḥ at-Talwīḥ (коментар at-Taftazānījevog дјела at-Talwīḥ), Ṣarḥ at-Tawālī (коментар al-Isfahānījevog дјела at-Tawālī)³⁸

Уџбеници кориштени у некој од просвјетних установа оријентално-исламског школства представљају и најпоузданији показатељ у одређивању њеног нивоа, посебно узме ли се у обзир да су „предмети изучавани одређеним редом, и то од једноставнијег ка сложенијем... На тај начин тачно се може одредити гдје школу сврстати, јер је немогуће мимоићи нижи или средњи курс предмета да би се изучавао само виши, с обзиром да је градиво везано и строго распоређено“³⁹. Исто тако, школе су степеноване у османској држави и на бази личних примања професора, „почевши од медресе ‘од 20 акчи дневно’, па надаље. На

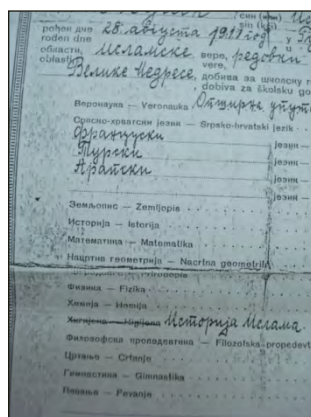
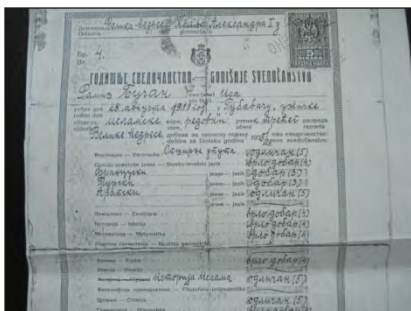
³⁷ Ибид, 88

³⁸ Проф. др Омер Накичевић, Арапско-исламске знаности и главне школе од XV до XVIII вијека (Сарајево, Мостар, Прусац), Сарајево, 1999, 89

³⁹ Ибид, 86

тој основи школе су сврставане у: 1. двије *hacı* медресе, 2. двије *dahil* медресе, 3. *Musila-i sahn* или Тетимме (медресу) и 4. *Sahn-i seman*⁴⁰.

Преписивање дјела исламске традиције било је једна од школских активности и задатака у овим школама и многа од ових дјела су на тај начин остала да свједоче о другачијој писмености која је његована на овим просторима. Зато смо међу грађом у поменутих фондовима неријетко наилазили на рукописне књиге. Преписивању, ишчитавању и запамћивању, понекад и без истинског разумијевања, компликованих текстова филозофских или језичких расправа познатих учењака исламског истока, прибјегавало се у недостатку одговарајућих и методички разрађених језичких уџбеника, као некој врсти педагошког сналажења и упућивања на брижно чување специфичног културног и социјалног модела.

У медресама у исламском свијету изучаване су, поред Кур'ана и Хадиса (*tağwīd* и *tafsīr*), *kalām*, *fiqh*, *al-'aḥlāq ad-dīniyya*, језичке дисциплине *naḥw*, *luḡa*, *baūān* и *'adab*, или *ṣarf*, *ma'ānī*, *badī'a*, затим логика (*al-mantiq*), аритметика (*al-ḥisāb*), геометрија (*al-handasa*), астрономија (*al-hay'a*), теорија тонова (*al-mūsīqā*), теорија небеских, људских и животињских, биљних и минералних тијела у мировању и кретању (*at-tabī'iyuāt*), медицина (*aṭ-ṭibb*), метрика и прозодија (*'arūḍ* и *qāfiya*) и агрикултура (*filaḥa*). Уџбеници из ових дисциплина, иако писани брижљиво и намјенски, током времена постајали су све више застарјели. Одређена иновирања у том смислу доживјела је настава у другој половини XIX вијека у рушдијама, свјетовним школама које су биле доступне свим вјероисповјестима у Турској и у којима се су се учили вјеронаука, арапски, турски и персијски језик, историја

⁴⁰ Ибид, 87

Турске, географија, рачун, геометрија, наука о моралу, писмени радови, правопис и краснопис⁴¹. У часопису *Бисер* бр. 5 и 6 наводи се да су се они који су похађали медресе за вријеме Хамида II могли подијелити на три врсте: 1) запуштени, од који већина ништа не зна; 2) који знају нешто арапски и нешто о вјери. Међу овим имаде их врло побожних и вриједних – али су врло кратка погледа. Знање им се састоји из три четири књиге што су их у медреси учили; 3) способни и вриједни (којих је мало). Треће сачињаје 'Ashabi ru usa'. Већина 'ashabi ru usa' сврши по један велики мектеб или факултет ново основаног свеучилишта у Цариграду или коју већу школу у Европи. Међу овим их имаде врло способних, који се прстом показују као мархум Mahmud Es'ad и његови другови.⁴² Од мектеба спомињу се: ибдтидаије (основна школа са три разреда), i'dadije, tidžaret mektebleri, sinaji mektebi, ziraat mektebleri, darul-muallimin, muhendis mektebi, mektebi sultani (са дванаест разреда), mekatibi inas (женске школе) и darul-funun (универзитет). У саставу дарул-фунун били су теолошки, правни, медицински и природно-математички факултет.⁴³ Касније се се и'дадије, рушдије и ибтидаије претвориле у султаније, које су добиле три одјела: 1 „kismi ibtidai“ са пет разреда, 2. „kismi i'dadi“ са четири разреда, и 3. „kismi sultan“ са три разреда⁴⁴

Исламска вјерска заједница је у Краљевини Југославије након 1932. године „добила право да самостално управља и уређује своје верске, верско просветне и вакуфске послове по прописима Шеријата“⁴⁵ и то је подразумијевало и надлежност ове заједнице и за рад мектеба. Према наводима Шерба Растодера наставни план за муслиманску дјецу у редовним основним школама, које је одређивао Улема Меџис, предвиђао је учење сљедећег: „први разред: арапска азбука, писмено и усмено изражавање, владање 'ахлак' на улици и школи, љубав према Богу, родитељима, пријатељима, владару и отаџбини; други разред: главна учења ислама – исламски шартови, купање, чистоћа, и знање о намазу; трећи разред: учење напамет сура из Кур'ана, историја ислама, абдеске и намаске дове и клањање; четврти разред: учење Кур'ана, теџвид и исламски шартови, живот и дјела Божијег посланика.“⁴⁶ Према правилима Велике медресе краља Александра медреса је „стручна духовна школа у којој се ученици васпитавају и

⁴¹ Хајрудин Ђурић, *Школске прилике муслимана у БиХ, 1800-1878*, Београд, 1965, 154

⁴² Културне биљешке, Школство у Турској, Бисер, бр. 5 и 6, 94-96, стр. 95

⁴³ Ибид.

⁴⁴ Ибид.

⁴⁵ Шербо Растодер, *Бошњаци/Муслимани Црне Горе између прошлости и саашњости*, Алманах, Подгорица, 2010, 193

⁴⁶ ибидем

спремају у духу Ислама за разна свештеничка звања, а која је у рангу средње школе и има право јавности⁴⁷ и она се издржава из државних средстава (члан 2). Има осам разреда и сваки од њих траје годину дана (члан 4). Према члану 5 „у медреси предају се ови предмети: Кураникерим са теџвидом (правилно читање Корана), Илми-хал (кратка и правилна упута у Муслиманску веру), фикх (шеридатско право), Усули фикх (Извори исламског права), фераиз (муслиманско наследно право), Акаид (Муслиманска догматика), Хадис (Исламска традиција), Тефсир (Тумачење Корана), Арапски језик, Белатат (Арапска стилистика, реторика и естетика), Вад (Арапска етимологија), Адаб (полемика), Персиски, Турски или Арнаутски, Српски, Француски или немачки, Стари Завет и историја ислама, Општа и народна историја, Муслиманска и општа верска историја, Сиејринеби (Мухамедов живот), Логика (мантик), Филозофија, Математика, Природне науке, Земљопис, Козмологија, Физика, Хемија, Хигијена, Цртање и калиграфија, устројство наше државе, Грађански закон и Грађански поступак, Казнени закон и казнени поступак, Шеридатски парбени поступак и муслиманска верска организација, те гимнастика...“⁴⁸ Наставни језик је био службени државни језик (члан 6). Вјерске предмете предавали су теолози, остале предмете свјетовни наставници, али предност су имали педагози исламске вјере (члан 7). У осмом члану изричито се одређује да директор мора бити исламске вјере.

	p a r e d o s							
	III	IV	V	VI	VII	VIII	(Maksimalni broj)	
Kur'an sa tefsirima	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i fikih	1	1	1	1	1	1	1	8
Fer'iz-i miras	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i hukuk	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i tefsir	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i belagat	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i adab	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i turki	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i arnavutski	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i srpski	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i francuski	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i nemacki	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i starozavetne istorije	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i opste istorije	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i opste verske istorije	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i sijejrinebi	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i logika	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i filozofija	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i matematika	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i prirodne nauke	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i zemljopis	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i fizika	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i hemija	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i higijena	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i crtanje i kaligrafija	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i ustrojstvo drzave	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i gradjanski zakon i gradjanski postupak	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i kazneni zakon i kazneni postupak	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i sheridatски парбени поступак	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i muслиманска верска организација	1	1	1	1	1	1	1	8
Ustul-i gimnastika	1	1	1	1	1	1	1	8

Наставни планови које је тадашњи Улема Меџлис доставио Вакуфско-меарифској дирекцији предвиђају да предмети за дагу-1-

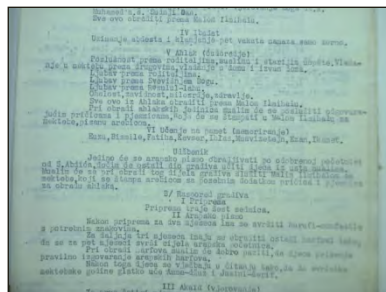
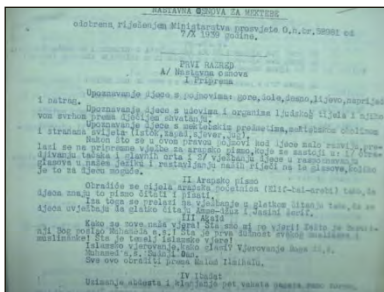
⁴⁷ Архив Југославије (Министарство просвете Краљевине Југославије), 66-494-799, *Правила Велике Медресе Краља Александра*, члан 1

⁴⁸ Архив Југославије (Министарство просвете Краљевине Југославије), 66-494-799, *Правила Велике Медресе Краља Александра*

muallimin, ниже медресе и мектебе буду сљедећи: fiqh-i 'uṣūlī fiqh, 'ahlāq, 'ilm-i kalām, sirat an-nabī, арапски, турски, mantīq, tafsīr и ḥadīṭ, наследно право (faḡā'id), српскохрватски језик, историја, географија, физика и хемија, математика, педагогија, устројство нашег друштва и вјерско законодавство, хигијена, и гимнастика⁴⁹.

П р е д м е т и		Г	И	ИИ	III
Филозофски уџбеници	2	0	0	0
Ахлак (нравна)	2	1	0	0
Класична књижевност (архаична)	2	0	0	0
Средњовековна књижевност (архаична)	2	0	0	0
Државна историја	4	0	0	0
Турски језик	2	0	0	0
Математика (архаична)	2	0	0	0
Теологија и филозофија (архаична и традиционална)	2	0	0	0
Наследно право (архаично)	2	0	0	0
Српскохрватски језик	3	0	0	0
Исторична географија	2	0	0	0
Географија	3	0	0	0
Физика и хемија	3	0	0	0
Математика	3	0	0	0
Педагогија	2	1	1	1
Устројство наше државе и вјерско законодавство	2	1	1	1
Хигијена	1	1	1	1
Гимнастика	1	1	1	1

Према наставној основи за мектебе, одобреној 7.10.1939. од стране Министарства просвете, у првом разреду набројани су сљедећи предмети: припремна настава, арапско писмо, акаид, ибадат, ахлак, учење напамет, да би у другом разреду били додати арабица и читање Кур'ана. Од уџбеника напомиње се употреба почетница С. Абдића и Мали Илмихал, док је обрада преосталих предмета „из уста муаллима“⁵⁰

У свим црногорским школама „марта 1946 одлучено је да се укине вјерска настава“, је су тадашње комунистичке власти „искључивале било какво теолошко мишљење које би могло утицати на обликовање свијести ученика“⁵¹

⁴⁹ Архив Југославије (Министарство просвете Краљевине Југославије), 66-496-800

⁵⁰ Архив Југославије (Министарство просвете Краљевине Југославије), 66-496-800

⁵¹ Шербо Растодер, Бошњаци/Муслимани Црне Горе између прошлости и садашњости,

Међу прегледаном грађом у поменутиим фондовима регистровали смо сљедећу, најчешће кориштену и у највећем броју у музејским и архивским фондовима Црне Горе сачувану школску литературу:

ВЈЕРСКА ЛИТЕРАТУРА:

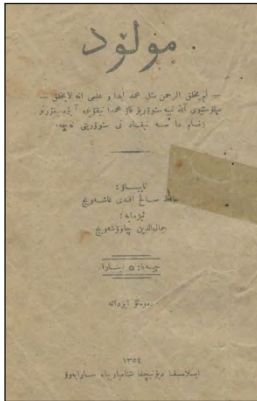
1. *Multaqā l-'abḥur* `Ibrāhīma Ḥalabīja (уџбеник о обредословљу и шеријатском праву)
2. *Šarḥi Elfāz-i kufr* (Коментар рисали о богохулним ријечима) Badra Rašīda,
3. *Nuzhat an-naẓar – Šarḥ nuḥbat al-fikr* (Кратко дјело о теорији хадиса с коментаром) Šihābaddīna `Aḥmada `Alī ibn al-Ḥaḡar al-'Asqalānī-ja
4. *Riyāḍ at-ṭalībīn fī šarḥ al-i-sti'ād wa al-basmala* (Расправа о тумачењу “истиазе” и “бесмеле” аутора Ğalāladdīna as-Suyūtīja),
5. *at-Tariqa al-Muḥammadiyya*
6. *Risale-i Birgivi*
7. *Din-i islami*
8. *Tuḥfat al-'islām* (уџбеник писан арабицом)
9. *Multaqā al-'abḥur*
10. *Sveto pismo*
11. *Ilm-i hal*
12. *Halebi sagir*
13. *Halebi kebir*
14. *Tariqa-ti muhammediyye*
15. *Kitab-i muhamediyye*
16. *Mevlud*

المصنف⁵²

Алманах, Подгорица, 2010, 194

⁵² Архив Одбора исламске заједнице у Бару – рукописна збирка, рукопис бр. 26

Мевлуд писан арабицом⁵³

Дриќта شرحي, штампа, тврди повез, турски, 1314 h.⁵⁴

⁵³ Фонд Архива Хусеин-пашине цамије

⁵⁴ Завичајни музеј – Плевља, оријентална збирка (бр. 55)

Биргиви, турски, рукопис, тврди повез⁵⁵

الرسالة المحمدية⁵⁶

Таавид, турски, штампа, без корица, 1309. h.⁵⁷

ПЕДАГОШКА ЛИТЕРАТУРА

17. *Gulistan* – djelo odgojnog karaktera (stihovi na persijskom jeziku)

18. *Literatura o porodičnim odnosima*

19. *Wazā'if-i `atfāl*

20. *Risale-i ahlak*

21. *Šarh ta'lim al-muta'allim*

22. *'Ilmi ahlak*

23. *Malumat medeniyye ve ahlakiyya*

24. *Idare-i beytiyye*

⁵⁵ Ибид. (бр. 75)

⁵⁶ Архив Одбора исламске заједнице у Бару – рукописна збирка, рукопис бр. 9

⁵⁷ Државни архив Црне Горе – Архивско одјељење Беране

58 ڪتاب ڪلستان، شٽامٻا، ڪارٽونسڪي ٻوٽو، ڀرسيءَ ۾

ЛИТЕРАТУРА ИЗ ОБЛАСТИ ШЕРИЈАТСКОГ ПРАВА И ПРАВА УОПШТЕ

25. *Ḥāšiyā 'alā šarḥ 'Iṣāmaddīn li risālat as-Samarqandī fī al-i-stirā'a* (Глоса на 'Iṣāmaddīnov коментар Samarqandījeve расправе о употреби ријечи у пренесеном значењу, аутор: 'Ismā'īl ibn Ḥ. Sinān as-Siwāsī).

26. *al-Fatāwī al-'adliyya* (Шеријатске децизије на арапском језику Rasūla ibn Šāliḥa 'Aūdīnīja),

27. *Kitāb al-ḥudūd wa al-aḥkām* (Књига казни и одлука шејха 'Alīja ibn Maḡdūdīja aš-Šahwardīja al-Bistāmīja на арапском језику),

28. *Malḡa' al-quḍāt 'inda ta'arūḍ al-bayyināt* (Дјело о поступку шеријатског суда у случајевима контрадикторних одлука аутора Ḡanama ibn Muḥammada al-Baḡdādīja на арапском језику),

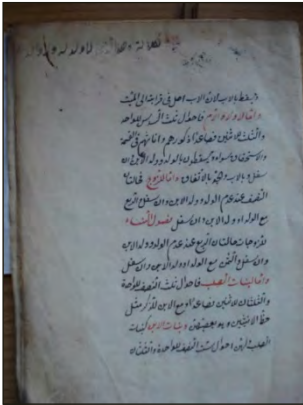
29. *Wiqāyat ar-riwāya fī masā'il al-hidāya* (уџбеник, коментар дјела из шеријатског права на арапском језику аутора Burhānaddīna Ṣadra aš-Šarīja),

30. *al-Farā'id* (Дјело о насљедном праву на арапском језику непознатог аутора)

31. *Ma'lūmāt qānūniyya*

32. *Dustur*

⁵⁸ Завичајни музеј – Пљевља, оријентална збирка (бр. 5)

Фрагмент наследног шеријатског права, арапски, рукопис⁵⁹

ЛИТЕРАТУРА ИЗ ОБЛАСТИ ФИЛОЛОГИЈЕ

33. *Marah al-`arwāh* (Граматика арапског језика) `Aḥmada Dunquza.

34. *al-Muqaddima fī at-taṣrīf* (Увод у морфологију арапског језика) `Izaddina `Abdalwahrāba ibn `Ibrāhīma ibn `Abdalwahrāba az-Zunḡāniya

35. Ṭablāwījev спјев на арапском језику о метонимији с коментаром - *Manzūmat at-Ṭablāwī fī al-i-sti`āra wa šarḥu-hā*.

36. *Šarḥ ar-risāla al-`aḍudiyya fī al-waḍ'* (Краћа расправа о етимологији ријечи у арапском језику `Adudaddīna `Abdaraḥmāna ibn `Aḥmada al-`Iḡtja),

37. *ar-Risāla al-waḍ'iyu al-`aḍudiyya* (Расправа о етимологији ријечи `Aḍudaddīna `Abdaraḥmāna ibn `Aḥmada al-`Iḡtja),

38. *Farā'id al-fawā'id li taḥqīq ma`ānī al-i-sti`āra* (Расправа о употреби ријечи у пренесеном значењу коју је написао `Abū l-Qāsim Samarqandī al-Layṭī),

39. *Šarḥ `alā risālat al-i-sti`āra* (Коментар расправе о употреби ријечи у пренесеном значењу аутора `Iṣāmaddīna `Ibrāhīma ibn Maḥmūda ibn `Arabšāha al-`Isfarā'inīja),

40. *Šarḥ talhīs al-miftāḥ fī al-ma`ānī wa al-bayān* (Коментар дјела из стилистике и реторике на арапском језику аутора Sa`dadīna at-Taftazānīja)

41. *Tuḥfe-i Šāhidī* (Šāhidījev rječnik)

⁵⁹ Фонд Архивског одјељења - Беране

42. *Hediye el-ihvān fī šerhi subḥa-i sibyān Muḥammada Nağība* (арапско-турски рјечник)

43. *al-'Awāmil al-ğādīda* (Биргивијево дјело о агенсима у синтакси арапског језика),

44. *Udžbenici osmanskog jezika*

45. *Tabšira aṭ-ṭullāb fī 'ilm al-'i'rāb*

46. *Marāḥ* (граматика арапског језика)

47. *Maqṣūd* (обрада коњугације арапских глагола)

48. *'Amṭila* (примјери коњугације арапских глагола)

49. *Binā`* (обрада коњугације арапских глагола)

50. *Lisan-i osmani*

51. *Durrijekta*

52. *Musahhihi durrijekta*

53. *al-'Izhār*

54. *Kāafiya*

55. *Muhtār aṣ-ṣiḥāh*

56. *'Izzī*

57. *Sarf-i cumlasi*

58. *Kavaidi farisiyye*

59. *Sarf-i osmani*

60. *Durriyekta šarhi*

61. *Tuḥfat al-'awamil*

62. *'Awamil*

63. *Bukvari*

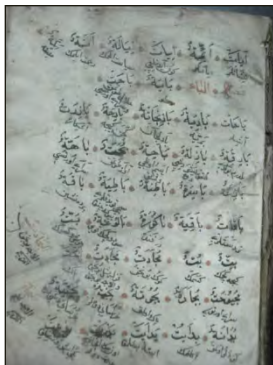
64. *Krk sual*

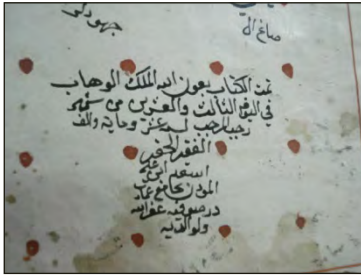
65. *Nahvi osmani*

66. *'Aḥtarī kabīr*

67. *Sarf cumlasi*

68. *Sunbulistan*

Арапско-турски рјечник, без почетног дијела, кожни повез (оштећен), 1110. х.⁶⁰

لسان عثمانی صرف ونحو, штампа, тврди повез, турски, 1328 х.⁶¹

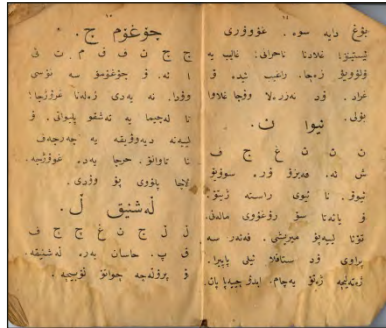
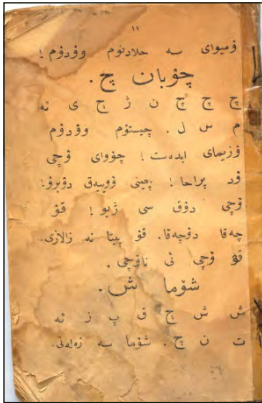

دریکتا شرحی, штампа, тврди повез, турски, 1314 х.⁶²

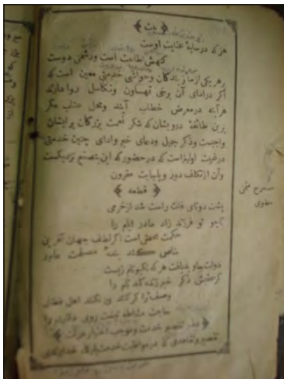
⁶⁰ Аривско одбора исламске заједнице у Бијелом Пољу (бр. 1)

⁶¹ Ибид. (бр. 3)

⁶² Завичајни музеј – Пљевља, оријентална збирка (бр. 55)

Фрагменти арабичког буквара⁶³

Збирка примјера књижевних форми, тврди повез, персијски, арапски⁶⁴

В. Шекспир: Ромео и Јулија, превод, турски⁶⁵

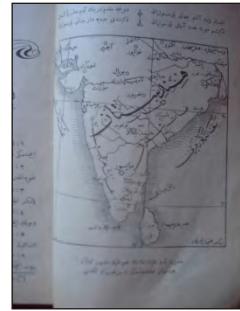
⁶³ Фонд Архива Хусеин-пашине цамије

⁶⁴ Ибид. (бр. 100)

⁶⁵ Фонд Архива Хусеин-пашине цамије

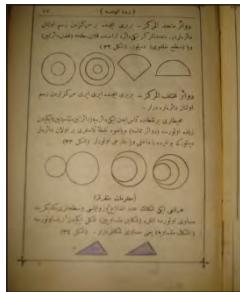
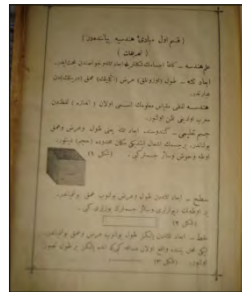
ИСТОРИЈА

69. *Tarih-i osmani*
 70. *Fazlaka-i tarih-i osmani*
 71. *Islām ta`rīh ī*
 72. *Ta`rīh-i islam*
 73. *Opšta istorija*

МАТЕМАТИКА

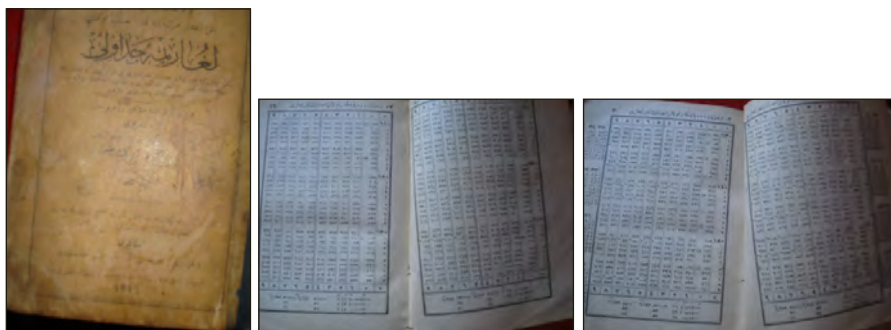
74. *al-Lum`a al-yasīra fī ilm al-ḥisāb* (Мала луча из аритметике)⁶⁶
Aḥmada ibn Muḥammada al-Farādīja,
 75. *Hisab Kitabi*
 76. *Zubdat al-handasa*
 77. *Logaritma-i cadavili*
 78. *Muhtasar-i hisab*
 79. *Mukmili ilm-i hisab*
 80. *Talim-i hisab*

زيدة الهندسة (основи геометрије), штампа, тврди повез, турски⁶⁷

⁶⁶ Хазим Шабановић, ибид, 469

⁶⁷ Завичајни музеј – Пљевља, оријентална збирка (бр. 35)

Ћагартме ждаули, штапта, тврди повез, турски, 1311. х.⁶⁸

БОТАНИКА

81. *Ilm-i nebatat*

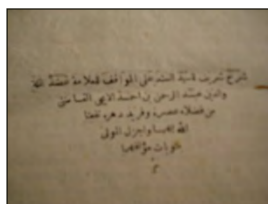
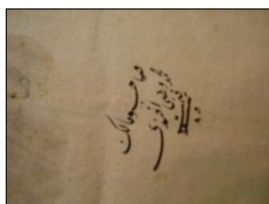

Ботаника⁶⁹

ГЕОГРАФИЈА

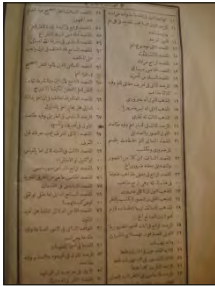
82. *Uđzbenici geografije na turskom jeziku*

ЛОГИКА

⁶⁸ Завичајни музеј – Пљевља, оријентална збирка (бр.47)

⁶⁹ Ибид.

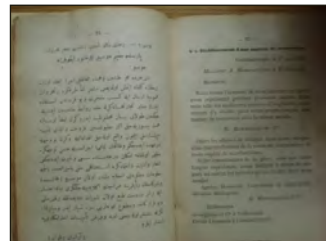
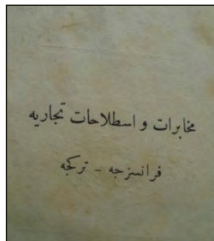

Ицијев коментар, обредословно дјело), штампа, кожни повез, арапски, бивши власник: Мухамед Вехби – ефендија⁷⁰

ХИГИЈЕНА

83. *Literatura o zdravstvenoj higijeni vojnika*

АДМИНИСТРАТИВНА ПРЕПИСКА

Уџбеник кореспонденције и француско-турски рјечник трговачких термина, штампа, Истанбул 1304. г.⁷¹

ЕКОНОМИЈА

84. *Ilm-i iktisad*

85. *Kavaid-i muamelati ticariyye*

86. *Şakk*, приручник за писање и састављање службених аката аутора Nu'māna Tabbāgẓādea

⁷⁰ Завичајни музеј – Пљевља, оријентална збирка

⁷¹ Фонд Архивског одјељења - Беране

علم اقتصاد (економија), штампа, тврди повез, турски⁷²

ШТАМПА

مصون ترقی (збирка увезаних турских новина), штампа, тврди повез⁷³

У исламском друштву обједињеност вјере и државе представљена је монолитним системом различитих сегмената духовног и секуларног, тако да је у свом широком простирању вијековима представљало политичку и културну цјелину. И поред мијешања традиционалних локалних утицаја, општепознати и униформни елементи обликовали су се као заједнички именитељ препознатљивог и уједначеног цивилизацијског организма. Појавом ислама националност припадника исламске заједнице врло брзо је потиснута у други план. Језик Кур'ана

⁷² Завичајни музеј – Пљевља, оријентална збирка (бр. 32)

⁷³ Завичајни музеј – Пљевља, оријентална збирка (бр. 2)

је арапски језик и истовремено први и основни медиј исламске цивилизације. Биљежење Божје Објаве омогућило је арапском писму стицање посебног угледа, док је хаттат (калиграф) добио узвишени и цијењени умјетнички задатак. Писана ријеч у друштву приврженом оријентално-исламској традицији имала је врло често симболичну улогу, будући да су Кур'ан и порука садржана у њему имали неприкосновено мјесто и важност у духовном и свакодневном животу. Ова улога била је утолико израженија уколико је као ријеч на неком од класичних језика исламског оријента била практикована у земљама у којима се тим језицима није говорило. Тада је писана ријеч била знак припадања свеколиком исламском свијету и свједочанство ненарушеног културног јединства. Рукописи на оријенталним језицима у Црној Гори, као и на просторима који су у непосредном окружењу били под османском влашћу, настајали су као резултат бављења домаћих људи, или у оквиру редовних школских обавеза, или као посебан израз љубави образованих љубави према писаној ријечи, с потребом да вриједна достигнућа оријентално-исламске писмености добију на приступачности и афирмацији. Њихова вриједност може бити процијењивана било на основу њиховог значаја као историјских свједочанстава, било на основу свих оних елемената узетих у обзир приликом стручног вредновања неког рукописа. За нас, истраживаче, али и заједницу која води бригу о културном наслеђу, свој сразмјерни значај има и штампана грађа кориштена као уџбеничка литература у тзв. „турским школама“, будући да различити национални, вјерски и културни елементи имају једнако мјесто у одређењу онога што подразумијевају тековине црногорског наслеђа. Као такви они морају добити на значају уколико историју писмености на овим просторима узимамо као мозаик равноправно дистрибуираних и потребних елемената.

Dragana KUJOVIĆ

TEXTBOOKS IN ORIENTAL LANGUAGES IN
THE MONTENEGRIN ARCHIVES AND MUSEUM FUNDS –
ORIGIN OF THE PRESENCE, THE ROLE AND IMPORTANCE
OF THE ORIENTAL ISLAMIC LITERACY IN THE ENTIRE
CULTURAL LIFE OF THE MONTENEGRIN SOCIETY

Summary

The textbook can be considered as a specific genre of books that have a special role in the development and education of the individual. According to some authors, the textbook, as a part of the educational process, is qualified as a pattern of a culture and a powerful cultural product that represents a special medium of the whole intellectual development of a child, his identity formation and development of the system of values. Manuscripts in oriental languages in Montenegro, as well as in areas that are in the neighborhood were under Ottoman rule, were created by local people, or as a part of regular school duties, or as a special expression of love toward the written word. The value of textbooks in oriental languages, manuscripts or printed books, can be evaluated by their importance as a historical testimony or by all elements taken into account in a process of the professional evaluating of a manuscript or old printed books. For us, as researchers, but also for a community that takes care of the cultural heritage, printed material used as textbook literature in so called “Turkish schools” has its proportional significance, because different national, religious and cultural elements have an equal place in the determination of Montenegrin heritage.

Драги МАЛИКОВИЋ*

КРЕДИТНО ПОСЛОВАЊЕ ИЗМЕЂУ ДУБРОВНИКА И КОТОРА ТОКОМ XIV И XV ВЕКА

ABSTRACT: In the course of the 14th and 15th century there was a constant exchange of skilled workforce between Dubrovnik and Kotor necessary for the normal functioning of the two cities. During the specified period, a number of workers, predominantly qualified ones, including doctors, pharmacists, but also many craftsmen such as jewellers, gunsmiths, stonecutters, left more developed Dubrovnik for Kotor. At the same time, less qualified workers, or uneducated famuli, went to Kotor during the 14th and 15th century with the intention of gaining appropriate qualifications and education in the city under Srdje. Thanks to their activities, both of these Yugoslav centres, during the specified period, reached a certain level of economic and social development.

KEY WORDS: Dubrovnik, Kotor, Perast, Serbia, inhabitants of Dubrovnik, inhabitants of Kotor.

Као и између осталих медитеранских центара, трговачки промет између дубровачких и которских привредника се током XIV и XV века углавном обављао на почек и путем кредита. На тај начин су пословни људи из Дубровника у суседном Котору продавали своју робу али и набављали сировине, првенствено из Србије и Босне, а да се у тим кредитним уговорима, склопљеним у которској канцеларији, врло ретко наглашавало да су у питању биле позајмице у готовом новцу.

а) Дубровчани као кредитори у Котору

Током XIV и XV века дубровачки трговци су се у Котору много чешће јављали у улози кредитора, односно, у улози пословних људи

* Аутор је професор на Универзитету у Приштини, Филозофски факултет Косовска Митровица (Србија)

који су своју робу у том центру продавали на чекање. А кад, из разних разлога, таква потраживања нису могли да наплате, за те послове су ангажовали своје заступнике (прокураторе), који су могли бити из Котора или из његовог ужег или ширег окружења, да им такав посао заврше.

Кредитна задужења су некада склапана између две комуне, а наплата такво официјелног пословања, чини се, ишла је лакше. Тако је 24. октобра 1323. године у вези обавезе Которске општине да Дубровнику исплати износ од 223 перпера, на основу јавне исправе састављене од стране Петра Витовог, нотара из Баролија, у Котор био послат дубровачки синдик Домања Менчетић. А како ни он по том питању није могао да учини ништа, Дубровчани су у Котор писаним путем тражили да им се дуг исплати за наредних осам дана.¹

Током 1326. године у Котору су регистроване две кредитне позајмице кредитора из Дубровника. Најпре се 15. новембра Грубоје, син Дедослава са Косова, задужио код Дубровчанина Трипуна Сцилова на износ од 69 перпера и четири гроша которска, са обавезом да му их врати за наредних месец дана.² Непуну недељу дана касније (21. новембра), Петар Пуцић из Дубровника издао је Петруцију Банођунти из Пистоје потврду (намерницу), да је у свему подмирен, пошто је од Петруција примио 40 солда которских гроша. У противном, дужник је, по одредбама которског Статута био обавезан да плати казну од 500 солда млетачких гроша.³

Исто Дубровчани Никола Ђанини и Тома Козиброда Станчев тражили су 11. октобра 1331. године од породице Црноја званог Calogireg «и његовог катуна» њихове ствари, па пошто су их пронашли, изјаснили су се, да неће више ништа захтевати, иначе су били обавезни да исто плате статутарну казну «краљу», 500 перпера Calogiregца, као и све штете, настале током ове новчане трансакције.⁴

Неколико месеци после тога (6. јануара 1332.), Раде, удовица Јакова Јакањина из Котора, са сином Марином, удала је своју ћерку Белку (Белицу) за Дубровчанина Миха пок. Јунија Бунџа и дала јој је у мираз 1.600 перпера (млетачких гроша), ка и сву одећу «по обичају племенитих жена». Мајка Раде из Котора је зету Мihu, очигледно, одмах исплатила износ од 1.300 перпера, а осталих 300 му је требала да плати за наредну годину дана.⁵

¹ Monumenta Ragusina, Liber Reformationes, књ. I, Zagreb 18, (у даљем тексту: Mon. Rag.), 98.

² A. Mayer, Kotorški spomenici, Prva knjiga kotorskih notara od 1326-1335, JAZU, Zagreb 1951, бр. 185(184), 461 од 15. XI 1326.

³ Исто, бр. 194(194), 462 од 21. XI 1326.

⁴ Исто, бр. 761(757), 523 од 11. X 1331.

⁵ Исто, бр. 880 (875), 881 (876), 535 од 6. I 1332.

У наредним месецима 1332. године у которској канцеларији су регистрована још четири кредитна задужења тамошњих трговаца код веровника из Дубровника. Најпре је Илија пок. Ловра Савина из Дубровника 25. фебруара на своју сестру Прву, жену Франа Сошиа из Котора, пренео сва потраживања оца им у износу од 82 перпера и два и по гроша, исто Которанина Јунија Драгошевог.⁶ Потом се 23. јула, Которанин Јурај Цернили задужио код Дубровчанина Николе пок. Ловра Симоновог за 300 перпера, са обавезом да му их исплати за наредну годину дана.⁷ Исто Которанин, Мато Абрамов је 24. августа узео кредит код Клима Гучетића и Николе Лукаревића из Дубровника на износ од 1.000 которских перпера, уз обећање да му их исплати до празника св. Петра.⁸ Истим кредиторима из Дубровника, Которанин Михо Басе Пелегрино, обећао је 14. новембра да ће им износ од 500 которских перпера исплатити «током трговања».⁹

Наредне 1333. године у Котору су регистрована три кредитна уговора Дубровчана. Најпре је 15. јануара Илија Чагури из Бара потврдио да је од дубровачког трговца Стига Сурга на кредит примио 75 перпера млетачких, које му је требао да врати за наредних месец дана у дукатима, «али и пре, ако пре дође у Дубровник».¹⁰ Затим је познати которски трговац Тома Буганов 25. фебруара изјавио, да му је златар Савин исплатио 25 перпера, које је овај дуговао Виту Донатовом Дринкаша из Дубровника.¹¹ А Влахо пок. Милиоринијев из Дубровника је 30. маја на Луку пок. Клима из Улциња пренео сва своја потраживања у Србији у износу од 690 перпера, колико је било убележено у Лукиној бележници Влаховом руком, уз услов да му остану, ако му кроз два и по месеца не врати позајмљених 300 перпера.¹²

Још успешнија је по дубровачке кредиторе у Котору била наредна 1334. година. Марин Галија из Котора се 5. маја задужио код Дубровчанина Марка Менчетића на износ од 80 которских перпера, које му је требало да врати за наредних четири године, враћајући му по 20 перпера годишње. Истога дана, кредитор Марко Менчетић се обавезао Марину Галији да ће преузети на себе сваку штету која би произишла кад би га Марин Мекша или Марков брта Домања обавезали код реализације његове кредитне обавезе према кредитору из Дубровника.¹³

⁶ Исто, бр. 949(950), 542 од 25. II 1332.

⁷ А. Mayer, *Kotorski spomenici, Druga knjiga kotorskih notara od 1335-1337*, Zagreb 1981, бр. 68(49), 446 од 23. II 1332.

⁸ Исто, бр. 103(84), 449 од 24. VIII 1332.

⁹ Исто, бр. 199(183), 457 од 14. XI 1332.

¹⁰ Исто, бр. 258(238), 463 од 15. I 1333.

¹¹ Исто, бр. 313(294), 468 од 25. II 1333.

¹² Исто, бр. 380(362), 474 од 30. V 1333.

¹³ Исто, бр. 613 (784), 814 (785), 495 од 5. IV 1334.

Непун месец дана касније (13. маја), Пат Јурјев, син Андрије из Грбља, задужио се код Марина Филатовог из Дубровника на износ од 30 которских перпера. Истом Дубровчанину дужан је био и Љубоје, брат Јурјев 10 и по перпера, као и которски столари Иван, син Пишкоров и Стјепан, син Гучићев, и то износ од пет перпера. Овај дуг је био последица крађе, коју је починио неки Гојин. Дуг је морао да се плати до празника св. Илије, иначе их је Марин могао затворити.¹⁴

Мајстор Јаков пок. Мата de Monte Altro, иначе заступник Климентa пок. Марина Гучетића, Николе Лукаревића и Ловрице Јунијевог Волкашића из Дубровника на темељу исправе Ивана de Finis, нотара Општине дубровачке, изјавио је 18. августа да су Нал Сергијев Контавало и Мате Сарањин из Котора подмирили све своје дугове према овим кредиторима и члановима њихових удружења.¹⁵

Которанин Михо пок. Басе Пелегрино задужио се код Клима Гучетића и Николе Лукаревића из Дубровника на износ од 206 которских перпера, од којих је половину требао да врати наредног, а другу до идућег Божића. Ако то не уради, веровник је дужнику морао да уступи свој виноград у месту Димидрани, а ако виноград не буде могао да подмири настали дуг, веровници су могли да уђу и у друге дужникове поседе.¹⁶ А само четири дана касније, Ловре, син Андрије Соркочевића из Дубровника, као представник свога оца издао је намерницу Грубу Белисе из Котора, да је исплатио 219 перпера, које је дуговао његовом оцу.¹⁷

Дубровачки кредитори у Котору су најагилнији били током 1335. године. Током те године у граду св. Трипуна они су закључили 13 кредитних уговора. Почетком јануара те године један Которанин обавезује се да ће исплатити Дубровчанину Витку Ђурђевићу 2.000 перпера de стусе.¹⁸ А 29. јануара, златар Савин заложује Марину Миховиловом из Дубровника два дела своје куће, и то онај у средини и са стране реке, за дуг од 120 перпера, узет од Дубровчанина за једну годину, током које га кредитор из ње није могао иселити.¹⁹ И Петар Сабов из Котора се 23. марта задужио код Ника пок. Јакова Соркочевића из Дубровника на износ од 1.190 перпера (млетачких гроша). Овај дуг је остао од њиховог последњег трговачког путовања, и кредитору је требао бити исплаћен за три наредна месеца.²⁰

¹⁴ Исто, бр. 630(801), 496 од 13. V 1334.

¹⁵ Исто, бр. 772(566), 509 од 18. VIII 1334.

¹⁶ Исто, бр. 884(678), 512 од 14. XII 1334.

¹⁷ Исто, бр. 888(862), 520 од 18. XII 1334.

¹⁸ М. Динић, Крстасти грошеви, Зборник Византолошког института 1, Београд (1952), 90.

¹⁹ А. Mayer, Kotorški spomenici, t. I, бр. 1136(1134), 566 од 29. I 1335.

²⁰ Исто, бр.1213(1211), 575 од 23. III 1335.

Током јуна месеца Дубровчани су у Котору дали седам кредитних позајмица. Најпре је 4. јуна Дубровчанин Јуније Соркочевић примио од свог суграђанина Милка Вишковог 30 перпера (млетачких гроша), као први део потраживања његовог брата Ника проти Миленку и тасту му Стити. Не задовољили се Нико, Јуније је јемчио за исти дуг.²¹

Свештеник Домања Бобаљевић из Дубровника, иначе заступник свог брата Вита, према исправи дубровачког нотара Ивана de Finis од 27. маја 1335, изјавио је 5. јуна, да су Которани Пашко Калић и Марко Драгонов, рођаци Драгона пок. Николе Драгона исплатили све, што је Драго дуговао Висти осим 52 ипо перпера (млетачких грша), за које су Пашко и Марко заложили Домањи сав посед Драгонов у Дубровнику до испуљења дуга.²²

Само два дана касније, Думо пок. Трипуна Пракинова (Prachinov) из Котора, задужио се код поменутог Дубровчанина Јунија Соркочевића на име његовог рођака Стиге Соркочевића за износ од 10 которских перпера, које му је требао да плати за осам наредних месеци.²³ Исти Јуније Соркочевић је тог 7. јуна примио од Мартола пок. Петра Мартоловог из Котора а за рачун суграђанина му Стиге Соркочевића 14 которских перпера. Не буде ли Стига задовољан, Јуније се обавезао да врати Мартолу речене перпере.²⁴

Дубровчанин Шине Градин изјавио је 20. јуна, да су му Драге, удовица златара Радоја из Котора, и њихов син Лука поклонили своје и покојникове дугове²⁵ А његов суграђанин, Марин Пок, Миховила Геро задужио се 21. јуна код Дубровчанина Мика Согосо на 786 перпера (млетачких гроша) «од њиховог последњег трговачког путовања», које му је требао да плати за три наредна месеца²⁶. Исто Дубровачки трговац Никосав Кочовић примио је даведеног 21. јуна од Которанина Миха Биће 2000 перпера (млетачких гроша) на темељу исправе о склопљеном трговачком удружењу састављеном између њих и Николе Буће.²⁷

Которанин Петар Гостов дуговао је од 24. јула горе наведеном Дубровчанину Нику Солкочевићу износ од 235 ипо перпера, које му је требао да врати током месеца рујна за купљено олово, ако га буде куповао по цени од 15 перпера, за 1000 фунти или два перпера за један дукат.²⁸ И његов суграђанин Нико Поборки задужио се 23. октобра код

²¹ Исто, бр. 1282(1283), 582 од 4. VI 1335.

²² Исто, бр. 1283(1281), 582 од 5. VI 1335.

²³ Исто, бр. 1291(1290), 583 од 7. VI 1335.

²⁴ Исто, бр. 1292(1291), 583 од 7. VI 1335.

²⁵ Исто, бр. 1318 (1316), 586, од 20. VI 1335.

²⁶ Исто, бр. 1320 (1318). 586, од 21. VI 1335.

²⁷ Исто, бр. 1320 (1319). 586, од 21. VI 1335.

²⁸ A. Mayer, Kotorški spomenici, т. II, br. 955 (1141), 526 od 24. VI 1335.

горе наведеног Мика Сокочевића на износ од 253 перпера (млетачких гроша), исто «од последњег путовања», које му је требао да исплати за наредна три месеца.²⁹

На крају 1335. године (9. децембра), Которанин Сергије Гони задужио се код Деје Медошеве, удовице Јунија Гунгулића из Дубровника, и њеног зета Јунија Сокорчевића на износ од 500 перпера, које му је требао да врати до Ускрса.³⁰

Мате пок. Матије Абрамов из Котора, задужио се 31. јануара 1336. године код Дубровачанина Марина Лукина Бунића на износ од 3.000 которских перпара, које је био обавезан да исплати до месеца августа.³¹ Исто Которанин Михо Бућа, опуномоћен од стране Николе Јакова Сергијевог из Дубровника нотарском исправом писаном руком Ивана de Finis, нотара општине Дубровачке изјавио је 11. новембра, да је Которанин Грубе Балиратов подмирио истом Николи «све што му је дуговао до 20. рујна те године».³²

Вртлог сукоба у земљама око Котора крајем XIV и почетком XV века, натерао је њихову властелу и грађане да, како је познато, траже спас од Млетачке републике. На овакво решење подстицала их је и нада да ће проширити градско подручје припајањем Свето Михаљске метохије, да ће живећи у миру препородити своју привреду, већ деценијама узнемиравану сукобом са Дубровчанима и уздрманом општим приликама. Которани су истовремено очекивали да ће млетачко присуство допринети и поправљању општинских финансија. У априлским преговорима 1411. године, которски опуномоћеници, приказујући једногодишњи финансијски биланс свога рада, износили су и позајмицу од 48 перпера за исплату камата на унутрашњи зајам. Према њиховом писању, дуг је тада износио 1.600 перпера (око 640 дуката). А када су у марту 1420. године изгласали услове за предају градова, Которани су говорили о дугу који се попео да 6.000 дуката. Касније се, чак испоставило да ови подаци нису тачни, јер се дуг у ствари кретао око суме око 10.000 дуката. Дубровчани су им 1413. позајмили 1.500 перпера, (око 600 дуката), а војвода Сандаљ Хранић им је 1414. године, после готово двомесечног рата, тражио 1.2000 дуката за мир и ослобођење четири властелина које је задржао када су му као изасланици општине дошли на преговоре. Млечани тада нису пристали да Которанима одобре зајам, па им је обавеза према Сандељу годинама остала на снази. Није познато шта су Которани до 1420. године исплатили Сандаљу, да

²⁹ Исто, бр. 1082 (1246), 538, од 23.X 1335.

³⁰ Исто, бр. 1139 (1289), 544, од 9.XII 1335.

³¹ Исто, бр. 1168 (1557), 547, од 31.I 1336.

³² Исто, бр. 1514 (1354) 579, од 11.XI 1336.

ли су намирили своје унутрашње повериоце ни како су се погодили с Дубровачанима, тек которски изасланик је тврдио у Млецима да за отплату дугова треба годишње одвојити 1.000 дуката. Била је то велика сума за малу општину, која је 1411. године своје укупне приходе (изузев глоба и регалија) приказивала износом од 4.000 и неколико стотина дуката (тачан износ познат је само у перперима – 11.480, а број дуката зависио је од тренутног, често променљивог курса. Било је, дакле, крајње време да се нађе излаз из тешке финансијске ситуације.³³

У новонасталој ситуацији, Никша Твердаковић из Дубровника је 17. августа 1439. године одлучио да опрости, «без икада да тражи» Луки Паутино писару Маруше Стефанове, иначе епитропу пок. Стефана, цео дуг који му је остао дужан покојни Стефан.³⁴

Непуну годину дана касније, 4. априла 1440. године, которски судија донео је пресуду да Трипуша Пинтура плати Марину Родотовићу из Дубровника, своме рођаку (шураку) 15 перпера и седам гроша, као остатак од ранијег дуга од 90 перпера.³⁵

И Трипун пок. Луке Болица из Котора се 4. марта исте године сагласио да је дужан Стефану пок. Прима Радурини из Дубровника, а стално настаљеном мајстору у Котору, износ од 100 дуката «boni auri». Овај дуг дужник се обавезао да врати до празника св. Михајла, тј. за седам наредних месеци. У противном био је обавезан да плати статутавну казну од 5/6 од уговорене суме.³⁶

А Презбитер из Котора Никола пок. Трифка Јаковог Пашквали је 24. јуна 1445. године обелоданио да је дужан Андрији Гретићу из Дубровника, стално настаљеног у Венецији, 11 дуката чистог новца.³⁷

Новак Добрић из Будве дао је 24. маја 1441. године уверење Николи Тремешиновићу, иначе капетану брода, који је за њега јемчио Станциу Шуавићу из Дубровника, од којег је купио вина за 40 дуката. Станција је исплатио Радашин Тихосалић из Дубровника. Било је ту 93 коже лисичије, 49 говеђих, девет овчих, три свињске и «разних других комада».³⁸

³³ И. Божић, Немирно приморје, 4, Котор после прихватања Млетачке власти, 12 вјекова бокелске морнарице, Београд 1972., 34.

³⁴ Историјски Архив у Котору (у даљем тексту: ИАК), Судско Нотарски списи (у даљем тексту: СН) ф. VI, 723 од 17.VIII 1439.

³⁵ ИАК, СН, VI, 580, од 04. IV 1440.

³⁶ Уговор је склопљен пред судијом Зухом Мекша и Никшом Цеки, као аудитором. (ИАК, СН, ф. X, 475, од 4.VII 1440).

³⁷ Уговор је склопљен пред судијом Трипком Микаћином Драго и Лауренцијем Буциа, као аудитором. (ИАК, СН, IX, 436, од 24.VII 1445).

³⁸ ИАК, СН, СXLIX, 703, 721 од 24. V 1451; Р. Ковијанић, Једрењаци которске луке, Годишњак ПМК XIII(1965), 17.

Годину дана пре него су Турци освојили Српску деспотовину, Дубровчани су у Котору дали пет кредитних позајмица, најпре је 12. јуна те године Никола Кленсане из Котора са ортацима Томком Маргоцијевим и Бенком Гојчиновићем, обојицом из Дубровника, иначе становницима Херцег Новог, ушао у судски спор. Зато су били одобрени арбитраи Добро Бизантис и Јакоб Грашо, да реше овај спор.³⁹

Исти Јакоб Грашо из Котора се 14. јула сагласио да је дужан Гремалду Гремани, иначе благајнику Которске општине, 18. дуката, као остатак од ранијег дуга, насталог од куповине наве у Котору од стане Миха Зупанија из Дубровника. Овај дуг Јакоб је обећао да плати благајнику Греманију, тако да је износ од 10 дуката имао да буде исплаћен за наредна два месеца, а остатак, до половине месеца фебруара 1459. године, под претњом плаћања статутарне казне од 5/6 на назначени износ.⁴⁰ Истога дана, и Михајло Радоњић из Стона, је обелоданио да је дужан благајнику Гремалду Гремани 22 дуката «чистог новца», као остатак од ранијег дуга насталог куповином наве од стране Михајлове. По истом уговору дужник је био обавезан да настали дуг плати до месеца августа текуће године, под претњом плаћања статутарне казне у Котору.⁴¹

А само дан касније (15. јула), Михољ из Шипана (Дубровника), је поручио горе поменутом Михајлу Радоњићу из Стона, да је наву коју је купио од њега, и коју је преко которског благајника Грималнда Гриманија, требао отплатити до месеца августа 1458. године, за рачун неког Томе Котораниа износом 190 дуката. Пре тога је нава требала да буде истоварена од стране Јакова Граша.⁴²

Пред сведоцима у Котору, Антоније Замањо из Дубровника се 15. децембра 1458. године сагласио, да је од Марка пок. Теодора Влаховог из Котора примио 100 которских перпера дуга. Ових 100 перпера, Марко је био дужан да плати Николи пок. Симоновом Брајко, на основу јавне исправе састављене руком Ивана де Лукса, канцелара Которске општине од 1451. године.⁴³

И у години пада српске Деспотовине под турску власт, Дубровчани нису престајали са давањем кредитних позајмица у Котору. Те године они су у граду св. Трипуна регистровали пет кредитних уговора.

Најпре се 18. јануара те године Трипо пок. Лауренција Буције из Котора сагласио, да је дужан Франу Ђентилеу из Дубровника, стално

³⁹ Уговор је склопљен пред которским судијом Николом Бизантис и Луком Буција, као аудитором. (ИАК, СН, ф. XI, 112, од 12.VII 1458.

⁴⁰ Уговор је склопљен пред которским судијом Трипком Маргоцијевим и Илијом Драгом, као аудитором. (ИАК, СН, ф. XI, 117, од 14.VII 1458.

⁴¹ ИАК, СН, ф. XI, 117, од 14.VII 1458.

⁴² ИАК, СН, XI, 119 од 15.XII 1458.

⁴³ ИАК, СН, XI, 280 од 15.XII 1458.

настањеном у Котору, 25 перпера млетачких, на име горе поменутог Антонија Замане исто из Дубровника, иначе дужника горњег Франа. Ових 27 перпера Трипо је требао да врати Ђентилеу за месец дана.⁴⁴ Потом се 14. априла Радоња Новаковић из Котора обавезао «дати и платити» Дубровачанину Бенку Гојановићу, стално настањеном у Херцег Новом, 64 дуката «чистог новца», за продају четири милијара плуроби. Овај износ Радоња се обавезао да исплати у граду Новом на руке кредитора Бенка.⁴⁵

Исте године (5. маја), Ђорђе Радовановић из Дубровника, звани Кресман, се сагласио да је дужан суграђанину Ђорђу Миомановићу, стално настањеном у Котору, као заступнику кредитора Божичка. Дуг је износио 43 дуката, и био је остатак ранијег рачуна из Дубровника, сачиљеног од стране Ивана Лауренцијевог, которског нотара 31. октобра 1454. године.⁴⁶

Познати дубровачки трговац, стално насељен у Котору, Франо Ђентиле је током 1459. године у том граду дао једну кредитну позајмицу. Он се зато 12. маја, у име своје жене Антоније сагласио, да је примио од пок. архиђакона Николе Палташића из Котора 25 которских перпера, ради плаћања једног рачуна који је пок. Никола имао код исто Бартоломеа де Винцентиама из Венеције, некад мужа жене Антоније. Горе поменути износ био је остатак од укупног дуга од 48. перпера девет гроша и девет фолара которских.⁴⁷

Обилне послове у Котору дубровачки трговци очигледно нису били у могућности да заврше сами па су у многим случајевима или спорним ситуацијама, у томе граду ангажовали своје заступнике, односне прокураторе.

Остоја Мартиновић из Дубровника је тако 1941. године одредио Тонка крзнара (*religiarius*) за свој прокуратора у Котору.⁴⁸ Исто дубровчанин Јуније Трипунов Јуријев пренео је 3. јуна 1332. на Которанина Павла Катенина своја потраживања од 29. которских перпера код проте Димитрија, сина Симона Рекуса, по обвезници од 10. октобра 1326., као и потраживање свога оца Трипуна према проти Симону, сину пок. Палме Рекуса, на износ од 40. перпера по обвезници од 16. јуна 1286. године. Заступник Петар се обавезао да неће наплатити већи износ од 50 перпера.⁴⁹

⁴⁴ Уговор је склопљен пред которским судијим Николом Бизанти и тамошњим аудитором Добром Бестис (ИАК, СН, XI, 328 од 18.I 1459).

⁴⁵ ИАК, СН, XI, 454 од 14.IV 1459.

⁴⁶ Од горњег дуга је, очигледно, остало неисплаћено још 10 дуката. (ИАК, СН, XI, 474 од 5.V 1459.)

⁴⁷ Уговор је склопљен пред которским судијом Марком Буџија и аудитором Паскојем Томовим. (ИАК, СН, XI, 487 од 12.V 1459.)

⁴⁸ ИАК, СН, V, 68 од 22. III 1431.

⁴⁹ A. Mayer, *Kotorski spomenici*, II, 441 од 22.III 1431.

Године 1380. Дубровчанину Јакобу Менчетићу (1330-87) поверено је да заступа и брани Дубровчане у Котору.⁵⁰ А набавку и продају робе чувеног дубровачко текстилног стручњака Петра Пантеле, те наплату дугова и камата обављали су углавном његови прокуратори и фактори. То су били људи из Прата, Фиренце, Фирма, Котора и Дубровника.⁵¹

А Влахо Бернардов из Дубровника је 12. априла 1431. године за свог заступника из Котора именовано свог суграђанина Марка терцића.⁵²

Пошто су послови Петра Пантеле постали све обимнији, он је 21. октобра 1432. године, неопозивајући своје раније прокураторе, изабрао Матију, сина Ђурђа из Котора, за свога заступника који је имао задатак да га заступа у Апулији, Романији, Валони, Зети, Марки, Анконитанској, Аbruцу, Венецији, Корчули, Босни и другим местима.⁵³ И Марин Никшин Ратиковић (Rathichovich) из Дубровника, а тренутно пословно повезан за Котор, одредио је 29. фебруара свог суграђанина Марина Никшиног де Баска (de Bascho), са обавезом «да заступа његова права пред властима у Дубровнику».⁵⁴ А његова земљакиња Марина, ћерка Дубровчанина Људевита де Гоџиса (de Gociis), удата очигледно за Которанина Људевита Лукиног Драго, одредила је 9. фебруара 1438. године за заступника свога мужа, са обавезом да овај «заступа њена права у погледу легата њезиних родитеља».⁵⁵

Крајем фебруара (25. фебруара) 1439. године, Иван Миљковић из Дубровника именовано је за заступнике Николу Рого и Јакшу Симоновог Борјано, са обавезом «да га заступају у Котору».⁵⁶ А 15. априла исте године, Јелуша кћи пок. Матије де Бокса из Дубровника, а жена Ивана Трифуновог Драго одредила је свештеника (clericus) Драгоја, свога сина, за прокуратора, са специјалним задатком да од епитропа пок. Маруше, жене исто пок. Жоре протовестијара наплати заостали дуг од 100 перпера дубровачких, које јој је у виду легата била завештила горе наведена Маруша.⁵⁷

Именовани заступник Филипа Бенедицта Дуџилиса из Фиренце Тома из Котора примио је 20. фебруара 1440. године на име ранијег дуга од дубровачког сукнара Петра Пантеле 443 дуката и 15 гроша.⁵⁸

⁵⁰ И. Манкен, Дубровачки патрицијат, Београд 1960, 328-28.

⁵¹ Д. Динић-Кнежевић, Петар Пантела- трговац и сукнар у Дубровнику, Годишњак Фил. факултета у Новом Саду XIII/1 (1970), 142.

⁵² ИАК, СН, V, 79 од 12.IV 1431.

⁵³ ХАД, Div. Not., XV, 27; Д. Динић-Кнежевић, Петар Пантела, 133.

⁵⁴ ИАК, СН, VI, 113 од 19. II 1437.

⁵⁵ ИАК, СН, VI, 423 од 9. II 1438.

⁵⁶ ИАК, СН, VI, 683 од 25. II 1439.

⁵⁷ ИАК, СН, VI, 748 од 15. VI 1439.

⁵⁸ ХАД, Deb. Not., XIX, 66; Д. Динић – Кнежевић, Петар Пантела, 124.

Богослав Милорадов из Дубровника опонумоћио је пред которским судом, 2. септембра 1442. године Ратка сабљара из Котора да прими од Лауренција Мавра, главног заступника у Заливу (a nobili viro domino Laurentio Mauro suppracomite ad culphum), заоставштину Георгија Богославова, коју је примио у Котору, а био је веслар на галији (remiga in dicta galea), као плату за његову службу тако и за ствари које су му остале на галији.⁵⁹

Интересантно је навести, да је мајстор Георгије Ивановић из Дубровника, иначе крзнар стално настањен у Котору, 15. априла 1444. године за свог заступника у Дубровнику и Сплиту, одредио своју жену Дражулу, са обавезом да наплати све дугове у тим центрима.⁶⁰

Петар Мисић, мачар из Котора и фра Никша из Дубровника, опуномоћили су 24. маја 1451. године, Марина Симонова и његовог брата Ивана да их заступа у спору са неким Луштитчанима. Почетком јула суд је пресудио да Петар, и његов јемац Марин плате Трифуну Загуровићу и његовом трговачком другу Јакши Лукином Пашкваловићу 67 перпера дуга.⁶¹

У октобру 1451. године Франо Вукослављев Јунчић из Дубровника одредио је за своје пуномоћенике у Котору мачара Божичка Брајановог и неког крзнара Радашина.⁶²

Годину дана пред коначним падом српске Деспотовине под турску власт свака врста пословања између Котора и Дубровника је, разумљиво, била отежана, па и наплата раније склопљених трговачких послова. Зато је у граду св. Трипуна између дубровачких и которских пословних људи те године склопљено шест заступничких уговора.

Најпре је 15. априла пословни спор између Дубровчанина Антонија Замане и Марина Симоновог из Котора доспео на суд.⁶³ А само три дана касније, Марија, ћерка пок. Влаха Градића из Дубровника, жена Которанина Фрања Мата Бизантис, изабрала је дубровачког племића Влаха Петра Соркочевића за свог прокуратора. Он је имао у задатак да сакупи сва дотадашња потраживања њеног мужа у Котору.⁶⁴

⁵⁹ И. Стјепчевић-Р. Ковијанић, О поморству Боке средином XV вијека- од 1436 до 1459. године, Годишњак ПМК II, 33.

⁶⁰ Уговор је склопљен пред судијом Марином Бука и Никшом Стај као аудитором. (ИАК, СН, IX, 3 од 15. IV 1444.)

⁶¹ ИАК, СН, СХМIX, 800, од октобра 1451.; Р. Ковијанић, Једрењаци которске луке, Годишњак ПМК, XIII (1965), 127.

⁶² ИАК, СН, СХМIX, 734 од 24. V 1451; Р. Ковијанић, Једрењаци которске луке, Годишњак ПМК, XIII (1965), 17-8.

⁶³ ИАК, СН, XI, 6 од 15. IV 1458.

⁶⁴ ИАК, СН, XI, 10 од 18. IV 1458.

Познати которски властелин Михаило Палташић се 19. маја 1458. године сагласио да је дужан Марку Стасиу из Дубровника, иначе представнику пок. лекара Георгиа Спана из Котора износ од 40 дуката, «чистог новца».⁶⁵ Исто Дубровчанин Матија Ратковић одредио је 29. јуна за заступника свог суграђанина Марка Живковића. Овај прокуратор је у Котору требао да наплати сва дуговања Дубровчанина Марина Радовог према веровнику Матији.⁶⁶

У которској судској канцеларији 9. августа регистрован је још један заступнички уговор. По њему је презбитер Лука син Бранција Грубачића из Дубровника, одредио Стефана Калогоргија и Наталина пок. Матиција из Котора за свог заступника, ради наплате њених потраживања у том граду.⁶⁷

И Радула, жена златара Марина из Дубровника, именовала је 25. септембра 1458. године, заступника, ради «наплате свих потраживања и дуговања у Котору».⁶⁸

Годину дана касније, у граду св. Трипуна дубровачки кредитори су склопили још три заступничка уговора, очигледно са циљем да на тај начин регулишу своја кредитна давања у том граду.

Из тих разлога, Бартол пок. Андрије Рушковог из Дубровника је 16. фебруара 1459. године одредио Мароја Живковића и Матију Округлића, исто из Дубровника, а стално настањеног у Котору, за свог заступника ради регулисања свих његових послова у том граду, на основу евиденције из Дубровника, као и ради «регулисања свих његових послова у Дубровнику и његовом дистрикту».⁶⁹

Раније поменути Дубровчанин Франо Ђентиле, и његова жена Анастасија, иначе удовица апотекара Бартоломеја Винцентијевог из Дубровника, узели су 30. марта те године свог суграђанина Матију Томазијевог Бунића, иначе властелина у том граду, за заступника код наплате заосталих позајмица пок. Бартоломеју. Радило се о пет новчаних потраживања. Најпре је требало повратити мираз Анастасији код пок. мужа јој, као и позајмице Матије Бунића, Ивана Палташића и дубровачког племића Симона Растића, настала на основу два платна писма.⁷⁰

⁶⁵ ИАК, СН, XI, 40 од 19. V 1458.

⁶⁶ ИАК, СН, XI, 99 од 29. VI 1458.

⁶⁷ Уговор је склопљен пред которским судијом Трипом Маргоцијевим и Илијом Драго, као аудитором. (ИАК, СН, XI, 229 од 9. VIII 1458).

⁶⁸ ИАК, СН, XI, 139 од 25. IX 1458.

⁶⁹ Уговор је склопљен пред судијом Николом Бизанти и аудитором Добром Бизанти. (ИАК, СН, XI, 368-69 од 16. II 1459).

⁷⁰ ИАК, СН, XI, 422-23 од 30. III 1459.

б) Дубровчани као дужници у Котору

У Котору су се пословни људи из Дубровника током XIV и XV века често налазили и у улози дужника. Ту су они на почек куповали разне сировине или готову робу и на тај се начин задуживали код домаћих трговаца, или код других пословних људи у том граду, Млечана првенствено.

Октобра 1303. године дубровачко Веће умољених је одлучило да се дозволи Орсагу Цријевићу да може ићи или послати неког у Котор ради подмирења својих ранијих потраживања. Ово зато јер је овај дуг био настао пре одлуке дубровачке владе о забрани одласка у Котор.⁷¹

Дана 24. априла 1322. године Велико веће у Дубровнику је одлучило, на основу приговора који је дубровачкој општини био послао један од синдика из Котора, да се врати Ивану Базилио 1.325 перпера, како би овај могао да их пренесе на исту општину на име позајмице дате му од стране Базилија Базилијевог.⁷² А пет дана касније, исто веће је донело одлуку да се из Дубровника у Котор пошаље један синдик да од истог Ивана наплати још 325 перпера, које је дубровачкој општини био дужан да плати горе поменути Базилије Базилијев.⁷³

Од 20-тих година XIV века имао је и Павле, син Дубровчанина Склава Растиха, трговинске везе са Котором. Године 1326. требао је да плати Томи Буганову из Котора 1.500 перпера, а исте године именовано га је и Пасквал пок. Мартола из Котора за свог заступника за све послове у Дубровнику. Тома Буганова имамо је још 1335. године код њега потраживање, које је у његово име требао да наплати суграђанин Михо Буција.⁷⁴

Исто Дубровчанин Богоје Радидраго задужио се 1. августа 1326. године код Нуција Гиле из Котора на износ од 50 перпера венецијанских, са обавезом да му их врати до празника св. Михаила.⁷⁵

А Пашко и Тодор, синови Дубровчанина Драгаша, дуговали су од 31. јула исте године Налу Сергијевом и Мати Сиранову из Котора 145. перпера (млетачких гроша), које је исти требао да врати за наредних пет месеци.⁷⁶

⁷¹ Mon.Rag., II, Zagreb 1882, 301.

⁷² Mon.Rag., I,60.

⁷³ Исто.

⁷⁴ Кредит је требао да се врати за наредних осам месеци (ИАК, СН, I, 3 од 10. VI 1326., А. Мајер, Kotorski spomenici I, бр. 5(3), 441., И. Манкен, Дубровачки патенијат, 1386).

⁷⁵ ИАК, СН, I, 39, од 1. VIII 1326., А. Мајер, Kotorski spomenici, I, бр. 40 (39), 445 од 1. VII 1326.

⁷⁶ А. Мајер, Kotorski spomenici, I, бр. 38 (37), 445 од 31. VII 1326.

И Џиве Стилов из Дубровника задужио се 5. новембра исте године код свог несумљиво рођака Трипуна Стилова на износ од 100 перпера, које ће му вратити за наредна три месеца.⁷⁷ Исто Дубровчанин Џиве Вилани и Которанин Шиме Болијер узели су 29. новембра 1326. године кредит код браће, и пословних ортака, Томе и Петра Буганова из Котора у висини од 383 перпера, са обавезом да им их врате за наредна четири месеца.⁷⁸

Илија Челник, нећак Братислава Дусије из Дубровника, примио је 1. децембра у друштву од Николе, сина пок. Петра Буће из Котора 700 перпера (млетачких гроша), на име рачуна о добитку и губитку њиховог заједничког удружења, по којем је је једна трећина требала да припадне Николи а преостале две Илији.⁷⁹

Которанин Иван Базилијев тужио је 15. новембра 1327. суду Млечанина Јакобела Боланија, да му није вратио обвезницу од 15. јула 1321. године, којом се Иван обавезао јемчити за рачун Дубровчанина Домању Драгоманова, када је овај позајмио код Јаколовог рођака Павла Боланија, исто из Венеције, износ од 520 солда (млетачких гроша) за време од пет месеци, и ако су Боланијеви продали Ивану воноград у Димидрани. Суд одлучи, да «странке не смеју ради тога више једна другој сметати».⁸⁰

Недељу дана касније (23. новембра), Марин каменорезац из Дубровника, са женом Братом и пасторком Дабром обавезали су се да плате Которанину Миху Спици сав Маринов дуг.⁸¹

Проде, син пок. Дубровчанина Петра Бисте, задужио се у Котору 8. јула 1330. године код Млечанина Алберта, иначе лекара у том граду, на износ од 35 перпера (млетачких гроша), са обавезом да му их врати за два наредна месеца, иначе је посед Мартола из места Мерчепа, који је Алберт заложено на име дуга, трбао њему и да припадне.⁸²

Седам дана после тога (15. јула), Џиве, син пок. Марка Лукаревића из Дубровника, примио је од Которанина Трипа Буће кредит на 341 перпер (каторских гроша), са обавезом да му их врати за наредних месеца дана.⁸³

Крајем 1331. године (4. децембра), Нал Орсата Цријевића из Дубровника, задужио се код Которанина Биста Примутовог за 500 перпера, са обавезом да му их врати за наредне две године.⁸⁴

⁷⁷ Исто, бр. 164, 459 од 5. XI 1326.

⁷⁸ Исто, бр. 210, 463 од 29. II 1326.

⁷⁹ Исто, бр. 270, 464 од 01. XII 1326.

⁸⁰ Исто, бр. 457 (499), 489 од 15. XI 1327.

⁸¹ Исто, бр. 210, 463 од 29. II 1326.

⁸² Исто, бр. 590 (612), 505 од 8. VII 1330.

⁸³ Исто, бр. 594 (26), 594 (26), 505 од 18. VII 1330.

⁸⁴ Исто, бр. 845 (841), 532 од 4. XII 1331.

Пола године касније (3. јуна 1332), Дубровчанин Јуније Волкашин узео је кредит од Которанина Петра Катенина на 222 перпера (млетачких гроша), за рачун суграђанина Јунија Трипуновог Јунијевог. Дуг је требао да се врати за наредних годину и по дана.⁸⁵

Исто Которанин Трипун Бућа је 28. марта 1333. године изјавио да је преко свог заступника Мартола Тодосијевог и његових баштиника примио све износе које је овај од њега наплатио, а нарочито од Мартолице Тириве и Илије Цеклића из Дубровника, па се због тога осећао потпуно подмиреним осим потраживања на 500 перпера, које је Трипунов син Павао имао према Ивану, сину Мартолицином.⁸⁶

Три месеца касније (17. јуна), очито пословни ортаци Димитар, брат Белција Пресари, Влахо Мелиорин из Дубровника и Илија Чагури из Бара, задужили су се код Луке пок. Климеа из Улциња за 430 перпера, «од свог последњег путовања», са обавезом да му их исплате за пет наредних месеци, уз претњу плаћања казне «у двоструком износу».⁸⁷

У Котору се 26. јуна исте године задужио и Дубровчанин Блажо Карботи. Он је тога дана склопио кредитни уговор са Бивалдом Буктона из Задра на 23 перпера и четири крстаца гроша. Истим уговором дужник се обавезао да настали дуг врати «за месец и по дана».⁸⁸

Стјепан Котруљевић и Милко Мишков из Дубровника дуговали су од 8. августа Которанину Павлу Трипуновом Бућа 289 перпера (млетачких гроша). Овај дуг је настао од њиховог последњег трговачког путовања и требао је бити исплаћен за осам наредних месеци.⁸⁹

Крајем 1333. године у которској канцеларији, дубровачки пословни људи су регистровали још два кредитна уговора. Најпре се Петар, син пок. Марина Менчетића из Дубровника 3. новембра задужио код Которанина Марина Јунијевог Гостова на износ од 500 которских перпера (млетачких гроша), са задатком да му их врати за наредних четири месеца.⁹⁰ А истога дана, и Дубровчанин Илија, син пок. Николе Грка, примио је од Марина Јунијевог Гостова из Котора позајмицу од 1.000 перпера (млетачких гроша) «на добити». У истом уговору је било наглашено, да је трећи де добитка или губитка требао да иде на рачун Илијин, а два дела Марину. Настали дуг задужени је требало да врати за наредну годину дана.⁹¹

⁸⁵ Исто, т. II, 21(2), 441 од 3. VI 1332.

⁸⁶ Исто, бр. 349 (326), 471 од 28. III 1333.

⁸⁷ Исто, бр. 394(375), 475 од 17. VI 1333.

⁸⁸ Исто, бр. 404(385), 476 од 26. VI 1333.

⁸⁹ Исто, бр. 418(399), 477 од 8. VIII 1333.

⁹⁰ Исто, бр. 510(509), 486 3. XI 1333.

⁹¹ Исто, бр. 510(509), 486 од 3. XI 1333.

Током 1334. године Дубровчани су се у Котору задужили код пет веровника. Најпре је Михо, син пок. Мишка из Дубровника, а зет раније поменутог Стјепана Котруљевића, позајмио Павлу Трипуновом Бућа из Котора 91 перпер, са обавезом да му их врати за осам наредних месеци.⁹² Раније помињани Дубровчанин Павле Трипунов Јуријев се 29. јула задужио код суграђанке Дикле удовице пок. Николе Грка за седам которских перпера (млетачких гроша), које је требало да врати «за три наредна месеца».⁹³ А његов брат Илија, задужио се 25. августа у Котору код Филипа Матовог из Озима, нотара которског, на износ од 75 перпера, од последњег њиховог трговачког путовања, са обавезом да му их врати за два наредна месеца.⁹⁴

Дубровчанин Стјепан Котруљевић (Котрулов), стално настањен у Котору, иначе син пок. Милка Котруљевића, а зет Стјепанов, узео је 5. септембра код Которанина Павла Трипуновог Буће кредитну позајмицу на 291 перпер (млетачких гроша), са обавезом да их врати за наредних 16 месеци.⁹⁵

Крајем те године (15. децембра), раније помињани Јуније Волкашев, се са својим пословним партнерима, Климом Гучетићем и Николом Лукаревићем из Дубровника задужио код Которанина Николе пок. Петра Буће на износ од 300 которских перпера, са обавезом да му их исплате за наредну годину дана.⁹⁶

Наредне 1335. године пословни људи из Дубровника регистровали су у которској канцеларији седам кредитних задужбеница. Најпре се 18. фебруара те године Марин пок. Миховила Геро из Дубровника задужио код мајстора Филипа Матовог из Љеша на износ од 125 перпера. Дуг је настао после њиховог последњег трговачког путовања, а задужени је био обавезан да га врати за наредна два месеца.⁹⁷ Исти дубровачки трговац задужио се код Которанина Миха Буће на знатно већи износ од 486 перпера (млетачких гроша), исто после «њиховог последњег путовања», са обавезом да му их врати за четири месеца.⁹⁸

Исто Дубровчанин Јуре, син неког Ђакулија, узео је 26. априла код познатог которског властелина Томе Буганова на кредит 352 и по перпера, са обавезом да му се врати за пет месеци.⁹⁹ Которанину Томи Буганову, од 26. априла дуговао је и Дубровчанин Пашко Сергијев, и то

⁹² Исто, бр. 608(779), 494 од 30. III 1334.

⁹³ Исто, бр. 757(551), 507 од 29. VII 1334.

⁹⁴ Исто, бр. 775(569), 509 од 25. VIII 1334.

⁹⁵ Исто, бр. 778(572), 509 од 5. IX 1334.

⁹⁶ Исто, бр. 885(679), 519 од 15. XII 1334.

⁹⁷ Исто, т. II, 1775(1773), 571 од 18. II 1335.

⁹⁸ Исто, 1217(1215), 575 од 25. III 1335.

⁹⁹ Исто, бр. 1246 (1245), 578 од 26. IV 1335.

позамашни износ од 346 которских перпера, обавезом да му тај износ врати исто за пет наредних месеци.¹⁰⁰

У которској канцерији 27. априла 1335. године дужнички уговор регистровани су Которанин Марин Враћен и Јуре Ђакулинов из Дубровника, изјавом да су «међусобно подмирени».¹⁰¹ А 13. јуна, раније помињани Дубровчанин Марин пок. Миховила Геро, је изјавио да је дужан Филипу Мата из Озима, иначе которском нотару 87 и по перпера, од «свог последњег путовања», намеран да му их врати за два будућа месеца.¹⁰²

Очито пословни ортаци, Стјепан Котрулов (Котруљевић) из Котора и Милко Мишков из Дубровника. задужили су се 24. јула код познатог дубровачког властелина Николе Соркочевића за 200 которских перпера (млетачких гроша) са обавезом да му их врате за три будућа месеца.¹⁰³ А удружени трговци из Котора, Јунијев Базилијев и Мате Јакањин, су 22. децембра исте године, у которској судској канцерији изјавили Деји пок. Медоша, а удовици Денка Гудулица из Дубровника «да су подмирени у погледу нотарске исправе коју им је она издала о свом поседу у Котору».¹⁰⁴

Већи број кредитних задужења дубровачки трговци регистровани су у суседном Котору наредне 1336. године. Они су те године у граду св. Трипуна склопили 11 кредитних задужења.

Од њих се најпре 1. марта, Петар пок. Марина Менчетића из Дубровника, стално настаљеним у Котору, задужио код Ђанина Јуријевог из Венеције на износ од 244 которска перпера (млетачких гроша), «од свог последњег трговања», са обавезом да му дуг врати за будућа четири месеца»¹⁰⁵ Исти Петар, задужио се 2. марта у Котору код познатог млетачког трговца Рамбалда Бона за 204 перпера и осам гроша млетачких, са обавезом да му их исплати за будућа три месеца.¹⁰⁶

Удружени которски трговци, Тодор Гига и Марин Мекша, иначе которски капелани, платили су 13. априла општини Котору 25 перпера који нису наплатили од Дома Мариновог Менчетића из Дубровника по разгласу ради увреде коју је Дома нанео которском нотару. Зато су они молили да им се изда исправа пресуде да би могли да наплате тај новац од горе наведеног Доче. Которски суд је удовољио њиховом захтеву, и овластио их да оптуженог Дубровчанина затворе.¹⁰⁷

¹⁰⁰ Исто, бр. 1246 (1244), 578 од 26. IV 1335.

¹⁰¹ Исто, бр. 1246 (1245), 1247 (1246), 578 од 27. IV 1335.

¹⁰² Исто, бр. 1326 (1324), 596 од 30. VI 1335.

¹⁰³ Исто, бр. 952 (1138), 526 од 24. VII 1335.

¹⁰⁴ Исто, бр. 1149 (1297), 545 од 22. XII 1335.

¹⁰⁵ А. Mayer, *Kotorski spomenici*, т. II бр. 1210 (550), од 01. III 1336.

¹⁰⁶ Исто, бр. 1216 (1597), 551 од 02. III 1336.

¹⁰⁷ Исто, бр. 1301 (1031), 559 од 13. IV 1336.

Раније помоњани пословни ортаци из Дубровника, Јуре Ђакуринов и Пашко Сергијев су 14. јуна узели од Которанина Мата Смалоте и Павла Трипуновог Буће 398 перпера и осам которсаких динара кредита, са обавезом да дуг врате за осам месеци «од овог трговачког путовања».¹⁰⁸ Ови Дубровчани задужили су се истога дана и код которског трговца Томе Буганова на износ од 600 которских перпера (млетачких гроша) са обавезом да му их врате за шест наредних месеци.¹⁰⁹

Сам Јурије (Јуре) Ђакулинов из Дубровника, задужио се 6. јула код Которанина Миха Буће за 150 которских перпера, обавезом да му их врати за наредну годину дана.¹¹⁰

Домања, син Првослава из Дубровника, узео је у Котору 13. августа исте године од Палме пок. Ђана Дамјановог из Котора 283 и по которска перпера, обавезом да му их исплати «до шест месеци».¹¹¹ Истога дана, и Милун, зет Ненадов из Доброте и Велоје, син Радослава из Дубровника, добили су од Петра Катенина из Котора на добит 627 которских перпера, тако да три дела добитка и губитка иду њима, а четврти Петру. Рачун је требао да буде плаћен за осам наредних месеци.¹¹²

Блаж Стилов из Дубровника задужио се 21. октобра код Радагоста Дудиковог из Котора за 40 которских перпера, које му је имао отплатити по шест перпера годишње.¹¹³

Трговац из Дубровника, Марин пок. Миховила Гера задужио се између 28. и 29. октобра у Котору код двојице тамошњих веровника. Најпре је 28. октобра на Которанина Милка златара пренео своја потраживања на 100 перпера свог шурака Барбе, на основу исправе по којој је могао ући у посед Барбијеве куће.¹¹⁴ Наредног 29. октобра Марин се задужио код Флумпиниуса Бернади Лупа Катанија (Flumpriniusa Bernardi Lupa Cattani), на 337 перпера млетачких, «од њиховог последњег трговачког путовања», обавезан да му их исплати за четири будућа месеца.¹¹⁵

Дана 29. децембра 1358. године у присуству Марина Менчетића и судијама, а на молбу Никше, сина Марка Драгонис Базили из Котора, послато је писмо за Ђурђа де Скриња (de Scrigno) да се врати у Дубровник или да ту именује свог заступника, који га је требао заступати на суђењу у вези једног речуна састављеног руком Бартоломеја Андријиног де

¹⁰⁸ Исто, бр. 1372 (1710), 566 од 14. VI 1336.

¹⁰⁹ Исто, бр. 1374 (1712), 566 од 14. VI 1336.

¹¹⁰ Исто, бр. 1410 (1746), 569 од 06. VII 1336.

¹¹¹ Исто, бр. 1443 (1054), 573 од 13. VIII 1336.

¹¹² Исто, бр. 1444 (1055), 573 од 13. VIII 1336..

¹¹³ Исто, бр. 1490 (1330), 577 од 21. X 1336.

¹¹⁴ Исто, бр. 1501(1344), 578 од 28. X 1336.

¹¹⁵ Исто, бр. 1503(1342), 578 од 29. x 1336.

Трибубасиликуса из Падове, првог писара општине Котора, дана 2. марта 1358. године. По том рачуну горњи Ђурађ је требао да плати Которанину Никши 872 дуката до прославе (славе) св. Петра (месеца јуна). Али како се дужник тог датума није појавио, уследила је ова претња.¹¹⁶

Током 1431. године дубровачки трговци регистровали су у которској судској канцеларији још пет задужења. Тако се Живиткус Николић из Дубровника 18. марта задужио код которског веровника Милинија Паутина на 31 перпер и осам гроша, или четири велика појаса и још четири «направљена на сењоски начин», као и за један панцир, узет од њега. Узети кредит је требао да буде враћен за наредна три месеца. У противном дужник је био обавезан да плати статутарну казну.¹¹⁷ Исто Дубровчанин Живко Стеконић (Сцеконић), задужио се 6. јуна код Марина Друшковог на износ од 34 перпера которских, што је био «остатак за раније му продату робу».¹¹⁸ Истога дана, Vitus de Monopoli, становник Малфете, иначе капетан брода под називом st. Maria dela Carita, примио је од горе поменутог Живка Стеконића, стално настањеном у Драчу, раније узети дуг у висини од 28 златних дуката.¹¹⁹

Андрушко Брајковић из Дубровника задужио се 26. јуна 1431. године у Котору код Николе Групчевића на 15 которских перпера, за куповину куће која је припадала Петрушку, Николином нећаку, купљеној на јавној дражби од стране Андрушка, у име његове жене Сенке.¹²⁰ И удружени Марко и Никола Терцић из Дубровника узели су 28. септембра од Которанина Марина Друшковог кредит на 188 дуката «доброг злата» и 112 дуката, по курсу од три перпера млетачка за један дукат.¹²¹

У Котору се 16. марта 1437. године задужио и златар из Дубровника Ђурак (Јурак) Радишић. Он је тога дана од свог суграђанина Бонација Петровића позајмио 82 дубровачка перпера, на основу јавне исправе коју је послао Милан Шивчић (Schivcich) из Кремоне, иначе дубровачки нотар, што је био остатак дуга из 1435. године.¹²²

Которанин Лудвик Драго и Андрија Блажов из Дубровника, иначе власник баркузије, ушли су 25. јануара 1444. године око међусобног финансијског разрачунавања у судски спор.¹²³ А Буцијус Буција, племић из Котора се два дана касније сагласио да је дужан Трипуну, сину Доре

¹¹⁶ 116-а Mon. Rag., II, 258.

¹¹⁷ ИАК, СН, V, 65 од 18. III 1431.

¹¹⁸ ИАК, СН, V, 184 од 6. VI 1431.

¹¹⁹ ИАК, СН, V, 184 од 6. VI 1431.

¹²⁰ ИАК, СН, V, 196 од 26. VI 1431.

¹²¹ ИАК, СН, V, 254 од 28. IX 1431.

¹²² ИАК, СН, VI, 86 од 16. III 1437.

¹²³ Уговор је склопљен пред которским судијом Земком Мекша и Николом Петковићем, као аудитором. (ИАК, СН, X, 427 од 25. I 1445).

Буџија, стално настањеном у Дубровнику, 200 которских перпера. Настали дуг, дужник је био обавезан да исплати до месеца марта исте године, под претњом плаћања стаутарне казне.¹²⁴

Пола године касније (17. јуна), Пако Блажов из Котора (bolanius), стално настањен у Дубровнику, се обавезао да плати Моналду Виктури 90 которских перпера ради куповине боје. Овај дуг је Пако требао да врати у року од два месеца наредне 1445. године.¹²⁵

Ни которски веровници, из много разлога, током XIV и XV века нису били у могућности да у родном граду наплате сва своја потраживања од дужника из суседног Дубровника, па су зато често за те послове ангажовали заступнике, нарочито оне из суседства.

Катарина Пашко, несумљиво удовица пок. Мартола, именовала је 10. децембра 1326. године Дубровчанина Павла Растића за свога заступника, у парници против Бенка, зета Франа лекара из Венеције, од којег је потраживала 14 фунти сребрних.¹²⁶

Марго, удовица Которанина Томе Павловог, именовала је 1. октобра исте године за свог заступника у Дубровнику, тамошњег властелина Мартинуша Менчетића.¹²⁷

Которски племић Тодор Бућа, одредио је 3. јула 1332. године Нала Цријевића из Дубровника за свог прокуратора код изнајмљивања своје куће у Дубровнику, ради подмиривања његових радова у том граду.¹²⁸ И Јаке, удовица пок. Груба Драгановог Томина из Котора, изабрала је 16. новембра 1333. године за свог заступника Дубровчанина Џива Матовог Георгија, због решавања његовог спора са извесним Симоном из Венеције.¹²⁹

Иван Базилијев из Котора именовао је 12. децембра 1334. године раније помињаног Јунија Волкашевог из Дубровника за свог заступника са задатком да изда намерницу Драги, удовици Франца Базилијевог из Котора, да је исплатила део дуга на темељу обвезнице написане руком нотара которског Петра Витова 12. октобра 1333. године ако му она исплати 110 которских перпера (млетачких гроша).¹³⁰

Исто Которанин Никола Бућа, одредио је 4. фебруара 1335. године Дубровчанина Ивана Ћилипа за свога заступника, са задатком да

¹²⁴Уговор је склопљен пред которским судијом Михаилом Петрином, и аудитором Добрушком Маргоџијевим.(ИАК, СН, X, 427 од 25. I 1445).

¹²⁵Уговор је склопљен пред которским судијом Ивановом Марковим Бизанти и Никеном Трипковим Буџија.(ИАК, СН, IX, 55 од 17. VI 1445).

¹²⁶А. Mayer, *Kotorski spomenici*, т. I, br. 227(227), 465 од 10. XII 1326.

¹²⁷Исто, бр. 742(739), 521 од 1. X 1331.

¹²⁸Исто, т. II, бр. 20(1), 441 од 3. VI 1332.

¹²⁹Исто, бр. 518(517), 487 од 16. XI 1333.

¹³⁰Исто, бр. 881(675), 519 од 12. XII 1334.

наплати од Раде, удовица Петра Visach из Дубровника и њених синова Петра и Орса 400 перпера (млетачких гроша) који је потраживао на основу платне обвезнице.¹³¹ А дубровачки властелин Јуније Соркочевић, као заступник своје таште Деје пок. Медоша, дозначио је 1. децембра исте године самостану Мале браће у Котору врт Дејине сестре Јелене, према пресуди о иметку Јелене за покој њезине душе.¹³²

Сергије Јакањин из Котора и поменути Дубровчанин Јуније Соркочевић, као заступник поменуте Деје пок. Медоша, су се 5. априла 1337. године нагодили да им у парници због земље у месту Праскавици, суде одабране которске судије Трипун Бућа, Марин Мекша и Мате Јакањин, те да у власништву ових буде речена земља до коначне пресуде.¹³³

Током 1431. године у которској канцеларији регистровано је пет заступничких уговора. Влахо Добре Прибијеновић, столар (*magangonus*), задужио се 15. јануара те године код истог Которанина Луке Паутиновић за 20 перпера которских ради подмиривања рачуна исто Дубровчанина Алегрета, иначе заступника Которанина Аугуста, морнара, према исправи коју је писао Сандро пок. Гаспаринијев из Венеције, нотар, 10. новембра 1430. године. За Влаха је гарантовала његова жена Дамуса.¹³⁴ Шест дана касније (12. јануара), Дум Марин де Тикве (*de Tichve*) опуномоћио је Которанина Ивана Палташића са обавезом да га заступа у Дубровнику, код наплате 20 перпера, које је завештавао Дубровчанин Никола пок. Андрије Рањине за потребу и пред дубровачком владом.¹³⁵

Јакша и Микена, синови Которанина Гавра Враћен, успунили су 8. фебруара Марину пок. Николе Ратиковићу из Дубровника сва своја права на наплату дуга од Ђурђа пок. Николе, трговца из Котора, који је остао дужан њиховом оцу Гаврилу, као што се види из признанице коју је писао Антоније де Сантогеоргио, бивши которски нотар. Дуг је износио 152 и по которска перпера.¹³⁶ Месец дана касније (3 марта), и Стефан Матије Скрибано, одредио је у Котору Марина Држића и Никшу Суицића из Дубровника за своје пуномоћенике са задатком да га заступају у Дубровнику код наплате 22 которска перпера од наследника имовине суграђана им Влаха Колице.¹³⁷

¹³¹ Исто, бр. 1146 (1151), 568 од 4. II 1335.

¹³² Исто, бр. 1125 (958), 543 од 1. II 1335.

¹³³ Исто, бр. 1728 (1107), 598 од 5. IV 1337.

¹³⁴ Уговор је склопљен пред которским судијом Николом Маријем Буџија и аудитором Бошком Пепчевићем Бизантис (ИАК, СН, V, 2, од 15. I 1431).

¹³⁵ ИАК, СН, V, 8 од 12. I 1431.

¹³⁶ ИАК, СН, V, 23 од 8. II 1431.

¹³⁷ ИАК, СН, V, 42 од 3. III 1431.

И Аница, ћерка пок. Јулијана де Лекија (de Lechia) и вереница Николе Тикојевог, златара у Котору, одредила је 21. маја исте године свог веровника Николу, за свога заступника, са задатком да је заступа пред владом у Дубровнику, у погледу новца и ствари које су припадале Аници, специјално у погледу легата Ануше де Покол, иначе пријатељице Аничиног оца Јулијана.¹³⁸

Никола пок. Марина Буције, одредио је 21. октобра 1445. године Никше Бизантијевог Буцију, исто из Котора, иначе свог рођака, за заступника у спору са Которанином Живком Болица, тренутно настањеним у Дубровнику.¹³⁹

Исто Дубровчанин, Никша Миочевећ, иначе пуномоћеник Николе Рушковог, дубровачког писара (канцелара), што се види из пуномоћја које је дубровачки нотар Ђовани де Сфондратис из Кремоне писао 17. маја 1541. године, поднео је которском суду 19. маја тужбу против Тома Жиметковића са острва Колочепа, капетана баркузије Николе Рушковог, којег је заступао адвокат Јаков Трифуна Јакобова Пасквалић. Тома је био сувласник трећине поменутог брода. Према одбрани адвоката, он није испунио неку уговорну обавезу услед епидемије која га је задесила у Венецији.¹⁴⁰

Годину дана пред коначни пад српске Деспотовине под турску власт, у Котору је дубровачким пословним људима било је тешко да наплате многе своје раније послове, зато су то настојали да постигну путем заступника. Зато је и Которанин Петар Блажов 4. јуна 1458. године одредио Живка Прибиловића, званог Купусина, иначе власника барке у Котору за свог прокуратора, за све послове и дела које је Петар учинио у Краљевини Апулији. Радило се о послу у вредности од 200 дуката.¹⁴¹

Петар пок. Трипуна Болице из Котора именовао је 3. октобра исте године свог суграђанина Ивана, сина Матице Козилића, ради наплате свих потраживања код Радоње и Бенедикта из Дубровника. Дуг се односио на све њихове заједничке послове у Котори у Барлети, или било којем другом месту у Апурији¹⁴² Преко заступника Франа Ђентилеја из Дубровника, стално настањеном у Котору, 29. октобра је

¹³⁸ИАК, СН, V, 171 од 21. V 1431.

¹³⁹Уговор је склопљен пред которским судијом Трипком Драго.(ИАК, СН, IX, 490 од 21. X 1445).

¹⁴⁰ИАК, СН, XI, 707 од 17. V 1451; Р. Ковијанић, Једрењаци которске луке, Годишњак ПМК XIII(1965), 14.

¹⁴¹Уговор је склопљен пред которским судијом Миколом пок. Матије Бизантис и тамошњим аудитором Марком Буција. (ИАК, СН, XI, 66 од 4. VI 1458).

¹⁴²Уговор је склопљен пред которским судијом Трипом Марангоном и тамошњим аудитором Илијом Драгом (ИАК, СН, XI, 228 од 3. X 1458).

Иван Ломбардо из Венеције код Јакоба Граша и неког Марина из Котора наплатио 16 которских перпера, што је био остатак од укупног дуга, који је у заједничком пословању Ивана и Јакоба постојао.¹⁴³

Почетком децембра (6. децембра), Марин пок. Леонарда Аугустиновог стално настањеног у Котору одредио је истог Которанина Натала (Божа) пок. Метика за свога прокуратора, ради наплате свих рачуна које је имао у Дубровнику, као и ради наплате свих послова које су реализовали његова браћа Иван, Леонардо и Јакоб, исто у граду под Срђем.¹⁴⁴

Много је било теже, ако не и немогуће, наплатити сва потраживања између трговаца из Котора и Дубровника током 1459. године, дакле, у години коначног пада српске Деспотовине под турску власт. У немогућности да то учине лично, пословни људи из Котора су покушавали да настала потраживања наплате преко заступника из суседног им Дубровника. На тај начин су током те године у которској судској канцеларији регистровали 14 заступничких уговора.

Ивана, ћерка Марина Буције из Котора, а жена његовог суграђанина Јакоба Стефановог Загуро, је 4. јануара 1459. године одредила свог мужа Јакоба, за свог заступника, код наплате свих послова и рачуна њеног оца Марина у Дубровнику.¹⁴⁵

Лука и његова браћа, синови пок. Трипка Болице из Котора, одредили су 10. јануара Которанина Јакоба Загуро за свог прокуратора «за све послове које је имао њихов отац у Дубровнику или у његовој околини», са било којом особом или за рачун који је требао да плати њихов пок. брат Никола.¹⁴⁶ Истога дана, Јела (Јелуша) удовица пок. Николе Степановића из Котора, одредила је Николу Кларамонте, за заступника код наплате свих рачуна и добара њеног мужа у Дубровнику и његовој околини.¹⁴⁷

Драго, син Трипка Драгомановог из Котора, узео је 15. јануара за заступника Павла, својег ортака, иначе сина Николе Петровог Сарачића из Дубровника. Овај уговор је склопљен ради регулисања свих њихових послова.¹⁴⁸

Средином јануара 1459. године, раније помињана Јела (Јелуша), мајка Которанина Николе Кларамонте (Стефановића), иначе запове-

¹⁴³ИАК, СН, XI, 170 од 29. X 1458.

¹⁴⁴Уговор је склопљен пред судијом Лодовиком Драго и Добром Бизантис, као аудитором. ИАК, СН, XI, 253 од 06. XI 1458.

¹⁴⁵ИАК, СН, XI, 306-7 од 4. I 1459.

¹⁴⁶Уговор је склопљен пред которским судијом Николом Бизантис и аудитором Добром Бизантис. (ИАК, СН, XI, 312 од 10. I 1459.

¹⁴⁷Уговор је склопљен пред которским судијом Лудовиком Драго и тамошњим аудитором Добром Бизантис. (ИАК, СН, XI, 313 од 12. I 1459.).

¹⁴⁸ИАК, СН, XI, 320-21 од 15. I 1459.

дника которске ратне галије, а удовица Николе Стефановића из Котора, је опуномоћила, 31. јануара 1459. свештеника Ивана Лудевитовог Болицу, иначе которског каноника, који је био плебан цркве св. Влаха у Дубровнику, и свог сина Николу, да заступају његова права и потраживања у Дубровнику.¹⁴⁹

Дан касније (16. јануара), Марин, пок. Николе Бизантис из Котора, одредио је Павла Николе Самиро из Дубровника за заступника ради регулисања дугова Микоција Радонића из Стона. Радило се о наплати дуга од 13 дуката «чистог новца».¹⁵⁰ Ивана, жена Јакоба пок. Стефана Загуро из Котора, одредила је 27. јануара исте године за свог заступника Јакоба, свога мужа, с циљем да регулише све Иванове рачуне, учињене у граду Дубровнику.¹⁵¹

Крајем јануара (31. јануара) 1459. године, раније помињана Јела (Јелуша), удовица пок. Николе Стефановића из Котора, именовала је свог суграђанина Ивана пок. Лодовика Болица, Бисту Влаховог из Дубровника (plebanum) и свог сина Николу, за своје прокураторе, ради окончања свих обавеза њеног мужа у Дубровнику.¹⁵²

Бојко и Иван, браћа Добросалић из Мориња, именовали су Бојка Рајковића из Котора, свог рођака (nepote), за свог заступника, ради регулисања њихових пословања у Дубровнику и његовој околини. У ствари, именовани заступник је требао да регулише пословање Алексе Добросалића, брата горњих послодаваца у Дубровнику.¹⁵³

У другој недељи фебруара (8. фебруара), Драго Трипов Драго из Котора, одредио је Павла и Николу Петровог Сарака из Дубровника за заступника, ради регулисања свих дугова и обавеза које је начинио Никола Петров Сараћа.¹⁵⁴

Петар Остојиџин из Котора и Николета, његова жена, именовали су за свог прокуратора Ратка Михаловића и Франушу, ћерку пок. Матије де Синио из Дубровника. Ови заступници су имали у задатак да наплате (покупе) кирију за њихову кућу у Дубровнику, као и све трошкове око наплате те кирије.¹⁵⁵

¹⁴⁹ИАК, СН, XI, 49, 313, 345 од јануара 1459; Р. Ковијанић, Једрењаци которске луке, Годишњак ПМК, XIV (1966), 48.

¹⁵⁰Уговор је склопљен пред которским судијом Лудовиком Драго и тамошњим аудитором Добром Бизантис.(ИАК, СН, XI, 321 од 16. I 1459).

¹⁵¹ИАК, СН, XI, 334 од 27. I 1459.

¹⁵²ИАК, СН, XI, 345-46 од 31. I 1459.

¹⁵³Уговор је склопљен пред судијом Николом Бизантис и Добром Бизантис, као аудитором.(ИАК, СН, XI, 347-8 од 4. II 1459).

¹⁵⁴Драго Трипунов Драго из Котора и Павле и његова браћа из Дубровника били су рођаци (cognatis).(ИАК, СН, XI, 356 8. II 1459).

¹⁵⁵Уговор је склопљен пред которским судијом Николом Бизантис и Добром Бизантис, као аудитором. (ИАК, СН, XI, 417 од 30. II 1459).

И Радован, крзнар из Котора, је одредио 5. јуна 1459. године, свог суграђанина Прибета Дамјековића за прокуратора Мартина из Манфредоније, одскоро настањеног у Дубровнику, ради наплате дуга у висини од два златна дуката, као и дуга од три дуката.¹⁵⁶

Кредитно пословање између трговаца из Котора и Дубровника током XIV и XV века осетно је, као и у другим случајевима, утицало на јачање трговачког промета између ова два јужнословенска центра. Оно се даље позитивно одразило и на пословање суседних балканских земаља са јадранским окружењем, одакле су преко Котора и Дубровника, у замену за балканске сировине, најчешће стизали европски фабрикати.

Dragi MALIKOVIC

LOAN BUSINESS BETWEEN DUBROVNIK AND KOTOR I N 14TH AND 15TH CENTURIES

Summary

Troughot XIV and XV centuries, a complete merchant activity between the Kotor and Dubrovnik was based upon the credits, as well as it was the case in whole Mediterranean surrounding. This allowed the merchants from Dubrovnik to trade their goods in neighboring Kotor, giving mostly the final European and Italian products for Balkan more fundamental resources, predominantly wax and leather. In such waste transactions among two Southslavic centers, financing with "pure money" was very rare. Business in mentioned period was conducted according the established financial rules, but the documents from Archive of Kotor don't mention the interest rate. It is hoped that the emerged historiorahical problem will be solved with usage of archival materiel from Dubrovnik, having in mind its amount and richness.

¹⁵⁶ИАК, СН, XI, 524 од 5. VI 1459.

Lovorka ČORALIĆ*

CRMNIČANIN MARKO ĐIKANOVIĆ – PUKOVNIK
MLETAČKIH PREKOMORSKIH POSTROJBI
(*FANTI OLTRAMARINI*)¹

ABSTRACT: *Article deals with the military career and work of Marko Đikanović, a denizen of Crmnica and a colonel of Venetian transmarine infantry units (fanti oltramarini) in the eighteenth century. The article is based on the study and analysis of until now relatively less known sources from the Archivio di Stato di Venezia [State Archive of Venice] and the Državni arhiv u Zadru [State Archive of Zadar]. Based on these sources, the article follows Đikanović's career and military activity from the time he was captain until his death in the rank of colonel. The article also discusses other military active members of the Đikanović family.*

KEY WORDS: *Marko Đikanović, Montenegro, Crmnica, Zadar, Venetian Republic, military history, history of the 18th century*

Uvod: gradivo iz mletačkog i zadarskog arhiva i njegov značaj za proučavanje udela Crnogoraca u mletačkim prekomorskim postrojbama

Istraživanje i znanstvena raščlamba pojedinih sastavnica iz vojne i društvene povijesti širega područja istočnojadranske obale nezamislivi su bez uvida u izvorno arhivsko gradivo središnje mletačke državne pismohrane (Archivio di Stato di Venezia, dalje: ASV). U sklopu brojnih ondje pohranjenih fondova i zbirki koji pružaju uvid u raznolike aspekte sudjelovanja

* Autorka je saradnik Hrvatskog instituta za povijest, Zagreb, HR

¹ Korisne podatke o literaturi vezanoj za povijest Crmnice u ranome novom vijeku, pružio mi je kolega Savo Marković te mu se ovom prigodom zahvaljujem na uloženoj trudu i ljubaznosti.

časnika i vojnika zavičajem od Istre i Dalmacije do Crne Gore u mletačkim prekomorskim postrojbama, od osobite je važnosti arhivska zbirka pod nazivom *Inquisitori sopra l'amministrazione de' pubblici ruoli* (dalje: *Inquisitori ... pubblici ruoli*). Dio toga arhivskog materijala sadrži opće dukale, terminacije i patente koje je mletačka središnjica donosila u svezi s reguliranjem statusa i ustroja svojih vojnih snaga. Ovdje su, nadalje, sadržani i spisi predstavnika mletačke vlasti u nekim dijelovima mletačkih pokrajina Dalmacije i Albanije, ponajprije oni upućeni navedenoj magistraturi, zatim različiti spisi (proces, izvješća o reformama vojske i slično). Kada je riječ o konkretnim postrojbama, za istraživače mletačke vojne povjesnice (ponajprije u 18. stoljeću) od iznimne su značaja popisi unovačenih časnika i vojnika, raspoređenih u talijanske postrojbe (*reggimenti e compagnie italiane*, 1668 – 1797), oltramarinske postrojbe (*reggimenti e compagnie oltramarini*, 1604 – 1797), hrvatske konjaničke postrojbe (*cavalleria croata*, 1700 – 1797), postrojbe konjaničke garde (*cavalleria corazzieri*, 1715 – 1797.), mješovite postrojbe (*compagnie sciolte*, 1741 – 1795), postrojbe lake konjice (*cavalleria dragoni*, 1702 – 1797) te topničke postrojbe (*artiglieria*, 1652 – 1797).²

U sklopu navedene arhivske zbirke nalazimo, ponajprije kada je riječ o 18. stoljeću, pregršt podataka i o crnogorskim vojnicima, ali i o najvišim časnicima u mletačkim prekomorskim jedinicama, bilo da je riječ o vojnim osobama koje su potjecale s teritorija koji se tada nalazio u sastavu Mletačke republike (Boka, budvansko područje), bilo da se radi o vojnim dužnosnicima zavičajem sa širega područja Crne Gore. Spomenimo ovdje kao ilustraciju samo neke primjere; raspoložemo s brojnim podacima o pukovnijama oltramarina (najčešće pješačkih jedinica – *fanti oltramarini*) kojima su zapovijedali Ivan Krapović iz Maina (1737 – 1743) i njegov nećak Rade (na kraju karijere vojni zapovjednik u Zadru, gdje je i umro 1792. godine),³ Peraštani Nikola Visković (1704 – 1714) i Jerolim Smeća/Smecchia (1794 – 1796), kotorski plemići Benedikt Paskvali (1750 – 1775) i Frano Buća (zapovjednik pukovnije *Croati a cavallo*, 1757 – 1776), Budvanin Marko Antun Bubić,⁴ članovi obitelji Medin iz Kaštel Lastve (Nikola, Đurađ, Toma i Marko – 18. stoljeće) i drugi.

Navedena arhivska građa, u sklopu koje su sadržani i podaci o brojnim nižim časnicima i običnim vojnicima zavičajem s crnogorskog područja, vrlo dobro korespondira s arhivskim zbirkama pohranjenim u Državnome

² Osnovne podatke o zbirci *Inquisitori sopra l'amministrazione de' pubblici ruoli* vidi u: Andrea Da Mosto, *L'Archivio di Stato di Venezia*, sv. I., Roma, 1937., str. 210.

³ O Radi Krapoviću (Rade Maina) usporedi rad Lovorke Čoralić i Maje Katušić, »Crnogorac Rade Maina – mletački general u Zadru (druga polovica XVIII. st.)«, *Povijesni prilozi*, god. 29., br. 39., Zagreb, 2010., str. 125.-152.

⁴ Usporedi: L. Čoralić – M. Katušić, »Od afričke obale do dalmatinske prijestolnice – mletački general Marko Antun Bubić (1735. – 1802.)«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 28., Zagreb, 2010., str. 139.-172.

arhivu u Zadru (dalje: DAZd). To su, prije svega, *Spisi generalnih providura* (dalje: SGP), ponajprije oni dokumenti koji se odnose na odluke mletačke središnjice da se na visoke časničke funkcije i službe (pukovnici, generali, zapovjednici gradskih vojnih posada i vojno-pograničnih područja) imenuju prekaljeni i dokazani časnici. Te su odluke mletačkoga senata, često iskazane u obliku duždevih dukala čije prijepise nalazimo u ovim knjigama, na terenu u stvarnost provodili generalni providuri Dalmacije i Albanije te je otuđa ovdje, na jednome mjestu, sadržana prava riznica povelja o imenovanjima i unaprijeđenjima brojnih novih vojnih dužnosnika zavičajem od sjevera Dalmacije do Crne Gore.

Nadalje, brojni su časnici i vojnici zavičajem iz Crne Gore posljednje godine života provodili u glavnom gradu Dalmacije Zadru, često i ondje obnašajući visoke vojne službe. Svoje su oporuke sastavljali kod ovlaštenih zadarskih javnih bilježnika, često iskazima svoje posljednje volje pridodajući popise svoje imovine (inventare pokretnih i nepokretnih dobara) te tako – zahvaljujući toj vrsti građe – saznajemo brojne dodatne pojedinosti vezane za njihov vojnički, ali i privatni i društveni život te svakodnevlje i materijalnu kulturu. Takav su primjer oporučni spisi već spomenutih Rada Krapovića i Marka Antuna Bubića, ali i – kada je riječ o 17. stoljeću – pukovnika Vuka Orlandića (Vuk Crmnica/Crnica) – jednog od najzapaženijih Crnogoraca u mletačkoj vojsci u doba Kandijskoga rata.⁵

U Zadru su oporučne spise, vrijedne tragove njihova pribivanja i djelovanja u tome gradu i Dalmaciji, ostavljali i brojni niži časnici crnogorskoga podrijetla. Primjerice, a ovdje je uistinu samo riječ o sažetom izboru iz opsegom mnogo opsežnijeg arhivskog materijala, u 17. stoljeću su to kapetani Niko iz Mrkojevića, Nikola Popović *da Montenegro*, Stefan iz Šestana zvan Vuladil, Marko Paštrović zvan Ptica te brojni drugi.⁶

Značajan broj časnika s područja Boke i unutrašnjosti Crne Gore, nastanjenih u Zadru, bilježimo i u 18. stoljeću, pa i nakon prestanka rato-

⁵ O Vuku Orlandiću, ali i njegovim potomcima djelatnim u Dalmaciji, postoje brojni dokumenti u Archivio di Stato di Venezia i u Državnom arhivu u Zadru. Na Orlandiće sam upozorila u koautorskom radu sa Savom Markovićem »Crmničani u mletačkim dokumentima XVII. st.: Orlandići«, u: Blažo T. Orlandić, *Monografija Gornjih Seoca (Crmnica – Virpazar)*, Bar, 2004., str. 79.-92.

⁶ DAZd, *Spisi zadarskih bilježnika* (dalje: SZB): Zuanne Braicich (1621. – 1645.), b. 12, br. 175, 1627. god.; Isti notar, b. 12, br. 280, 1631. god.; Francesco Sorini (1656. – 1677.), b. 2, br. 56, 1662. god.; Isti notar, b. 2, br. 54, 1662. god. Koncem 17. stoljeća u Zadru je oporuku napravio i Baranin Juraj, bojničnik u mletačkoj vojsci (DAZd, SZB, Nicolò Lomazzi, 1678. – 1706., b. 6, br. 146, 1697. god.). O Jurju Baraninu usporedi: L. Čoralić, »Mletački časnik, istarski posjednik, zadarski građanin – bojničnik Juraj iz Bara (prilog poznavanju komunikacija duž istočnojadranske obale u XVII. stoljeću)«, u: *Država, obšestvo i kultura na B'lgari i Hrvati VII-XXI v.: Materiali ot konferenciata, provedena v Sofia (5-9 juni 2008 g.)*, B'lgarska akademija na naukite. Institut po balkanistika, Sofia, 2009., str. 71.-94.

va s Osmanlijama (nakon 1718. godine). Primjerice, u drugoj polovici 18. stoljeća u dalmatinskoj prijestolnici oporučni spis sastavljaju kapetan Stefan Aleksić *da Montenegro*, potpukovnik hrvatskih konjanika (*de Croati a cavallo*) Simeon Bajo Nikolić, kapetan Filip Šošić (Sošić) iz Paštovića, kapetan Frane Antonioli iz Budve, potpukovnik Ivan Krstitelj *Cristofori delle Bocche di Cattaro* i brojni drugi.⁷

Sveukupno, navedeni istraženi arhivski materijal, kako onaj pohranjen u Archivio di Stato di Venezia, tako i onaj u Državnome arhivu u Zadru, prevažan je (iako ni približno dobro istražen i prezentiran znanstvenoj javnosti) za upoznavanje udjela crnogorskih časnika i vojnika u mletačkoj vojsci u ranome novom vijeku.

Središnja tema ovoga rada je Crmničanin Marko Đikanović,⁸ viši časnik (pukovnik) u mletačkim pješačkim postrojbama (*fanti oltramarini*) u drugoj polovici 18. stoljeća. U radu se, tragom spomenutog gradiva iz mletačkih i zadarskih pismohrana, prati napredovanje u njegovoj vojničkoj karijeri. Ukazuje se i na ostale članove Đikanovićeve obitelji, također časnike u mletačkoj vojsci, kao i na strukturu vojnoga kadra (poglavito prema zavičajnom podrijetlu) u četama kojima je Marko Đikanović osobno zapovijedao. Naposljetku, tragom saznanja iz Đikanovićeve oporuke, napisane u Zadru, otkrivaju se neke dodatne pojedinosti iz njegovog privatnog i vjerskog života.

Crmničani u mletačkoj vojnoj službi: kratak presjek

Mletački časnik Marko Đikanović zavičajem potječe, kako je to izričito navedeno u njegovom oporučnom spisu iz 1777. godine, iz Crmnice.⁹

⁷ DAZd, SZB: Giovanni Filippo Coltelli (1747. – 1783.), b. 4, br. 13, 1775. god.; Isti notar, b. 4, br. 18, 1777. god.; Isti notar, b. 4, br. 22, 1779. god.; Domenico Castelli (1777. – 1812.), b. 37, br. 50, 1788. god.; Isti notar, b. 37, br. 85, 1793. god.

⁸ Prema raspoloživim podacima iz literature, prezime Đikanović nije povezano s crmničkim krajem. Nalazimo ga u drugim dijelovima Crne Gore (Rijeka Crnojevića, Zeta, područje Nikšića, Piva) te u ovome slučaju možemo s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da je u 18. stoljeću rečeno prezime egzistiralo na crmničkome području, ali je najkasnije početkom 19. stoljeća izumrlo.

⁹ O Crmnicu u ranom novom vijeku, a osobito u 18. stoljeću, vidi u: djelima: Jefto Milović, *Zbornik dokumenata iz istorije Crne Gore (1685-1782)*, Cetinje, 1956.; Gligor Stanojević, *Crna Gora pred stvaranje države 1773-1796*, Beograd, 1962.; Isti, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima od XVI do XVIII veka*, Beograd, 1970.; *Istorija Crne Gore*, knj. III/1, Titograd, 1975.; Jovan Vukmanović, *Crmnica: antropogeografska i etnološka ispitivanja*, Beograd, 1988., posebno na str. 19.-34.; *Crna Gora: izvještaji mletačkih providura (1687. – 1735.)*, preveo Dragan Mraović, Podgorica, 1998.; Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda*, tom II., Cetinje, 1992.; Živko Andrijašević – Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore*, Podgorica, 2006., posebno na str. 111.-145.; Zvezdan Folić, »Kroz istoriju Crmnice«, u: *Crmnica: Opšti dio*, glavni i odgovorni urednik Branislav Marović, Virpazar, 2009., str. 91.-224. (posebno str. 111.-127.). Usporedi i bibliografske odrednice u:

Riječ je o području iz kojega kontinuirano tijekom cijeloga ranog novog vijeka bilježimo niz vojnika i časnika pod stijegom Serenissime. Uz Vuka Orlandića, pukovnika u doba Kandijskoga rata, a čiji životni put zavrijeđuje opsežniju znanstvenu prezentaciju, u mletačkim i zadarskim izvorima 17. i 18. stoljeća bilježimo niz Crmničana koji su za svoj životni put odabali vojnu karijeru.¹⁰ Tako se, primjerice, u početnim godinama Morejskoga rata (1684 – 1699) u Zadru spominje zastavnik Đurađ Crnica (*Alfier Zorzi Cernizza*), a koncem istoga rata funkciju guvernadura, vjerojatno na zadarskome području, imao je Nikola *Cernizza*.¹¹ U godinama tzv. Malog ili Drugog morejskog rata (1714 – 1718) vojnik u konjaničkoj četi kojom zapovijeda Ivan Krstitelj Soppe Fortezza bio je Đurađ Sozina, a na samome kraju 18. stoljeća u Zadru se bilježi kapetan Sebastijan *Cernizza*.¹²

Crmničane bilježimo i u spomenutoj zbirci *Inquisitori sopra l'amministrazione de' pubblici ruoli* Državnoga arhiva u Mlecima. Iako bi njihov broj zasigurno bio mnogo veći kada bi uz svakog spomenutog vojnika i časnika redovito bilo zapisano mjesto njihova zavičaja, već i iz ovog malobrojnog do sada proučenog uzorka otkrivamo prisutnost nekolicine Crmničana. Primjerice, u pukovniji Peraštanina Nikole Viskovića, popisanoj 1705. godine, kao vojnik bilježi se Marko Ivanov iz Crmnice, točnije iz mjesta Gluhi Do.¹³ U rasponu od 1762. do 1768. godine nekoliko se Crmničana spominje u pukovniji drugog istaknutog Peraštanina i zapovjednika oltramarina – pukovnika Tripuna Štukanovića. Tako je u popisu iz 1762. godine u *compagnia* kojom zapovijeda Aleksandar Rado, zabilježen kaplar Antun Bašić iz Crmnice. U Štukanovićevoj pukovniji djelovala je 1764. četa pod zapovjedništvom kapetana Andrije Medina, a u njoj je kaplar bio Jovo Masonica/Masoničić (*Mazzoniza*) iz Crmnice (Gluhi Do). Naposljetku, četiri godine kasnije (1768) u *compagnia propria* pukovnika Štukanovića popisan je u svojstvu običnoga vojnika Crmničanin Marko Dešković.¹⁴

Milorad T. Milović, *Crmnica*, tom I: *Bibliografija*, pod redakcijom dr. Branislava Marovića, Virpazar, 2003., str. 678.-769.

¹⁰ Crmničani se u mletačkim dokumentima često bilježe isključivo oznakom svog zavičaja (*de Cernizza*, *Cernizza* i slično).

¹¹ DAZd, SZB, Francesco Lantana (1669. – 1687.), b. 1, br. 97, 1684. god.; Nicolò Lomazzi (1678. – 1706.), b. 6, br. 36, 1697. god.

¹² DAZd, SZB, Antonio Raduleo (1701. – 1721.), b. 3, br. 81, 1715. god.; Giovanni Grisogono de Franceschi (1768. – 1824.), b. 24, br. 150, 1799. god.

¹³ ASV, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, b. 715. Oltramarini, Reggimento Viscovich Nicolò, *compagnia propria* Viscovich Nicolò, 1705. god. Viskovićevo pukovništvo sudjelovala je u ratu 1714. – 1718. godine djelujući na grčkome bojištu. Godine 1715. Viskovićevo je četa zarobljena prilikom pada utvrde Castello di Morea (Rion/Rio), a zapovjednik Visković je odveden u zarobljeništvo u Carigrad. Slična je sudbina, možemo pretpostaviti, zadesila i druge časnike i vojnike u ovoj pješačkoj postrojbi.

¹⁴ ASV, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, b. 703. Oltramarini, Reggimento Stucanovich Triffone,

Čete i pukovnije Marka Đikanovića

Crmničanin Marko Đikanović, sin Đikana (*Gica*), slijedio je profesionalnu vojnu svojih brojnih sunarodnjaka i sumještana te je u njoj postigao visoke činove i časti. Prvi njegov spomen, prema dosadašnjim spoznajama (isključivo utemeljenim na neobjavljenom arhivskome materijalu), bilježimo koncem četrdesetih godina 18. stoljeća. Tada je, u vremenu 1748 – 1749, Đikanović zabilježen kao kapetan jedne od četa u sastavu pukovnije oltramarinskih vojnika kojom je zapovijedao pukovnik i conte Antun Kumbat (Kombat), zavičajem iz Kaštela pored Splita.¹⁵

Za čete kojima je zapovijedao Marko Đikanović sačuvani su nam popisi časnika i vojnika iz 1748, 1749 i 1751 godine. Prvi popis jedne od Đikanovićevid četa u pukovniji Kumbat načinjen je u Mlecima 28. prosinca 1748. godine (vidjeti: *Prilog 1*)¹⁶ Četa je tada brojila ukupno 58 časnika, dočasnika i vojnika, a među njima se – uz kapetana Đikanovića – kao obnašatelji činova i posebnih dužnosti bilježe još i zastavnici Jakov Gierera i Pave Jakošević, narednik Ivan Mustra iz Trogira, kaplari Juraj Babić iz Rovinja, Ivan Zermanić iz Herceg Novoga i Nikola Vuković iz Crmnice te bubnjar Nicolò Cristodullo.

Đikanović je bio jedan od nekoliko zapovjednika četa u sastavu pukovnije Dalmatince Antuna Kumbata. Kako su pukovnije često odražavale zavičajno podrijetlo svojih zapovjednika, i u ovome primjeru opažamo izrazitu prevagu vojničkoga kadra iz raznih dijelova Dalmacije (vidjeti: *Grafikon 1*). Na Dalmatince u Đikanovićevoj četi otpada znatnih 53,4% od ukupnoga vojnoga ljudstva, a od većih se gradova kao mjesta njihova podrijetla navode Šibenik (ujedno i grad iz kojega potječe najviše vojnika Đikanovićeve čete), Trogir, Zadar, Rab, Pag i Knin. Brojni su vojnici zavičajem iz obalnih i otočnih naselja na zadarskom i šibenskom području. To su, kada je riječ o zadarskom kraju, mala obalna naselja Turanj, Petrčane, Starigrad (Starigrad-Paklenica) i Karin te u zaleđu Biovićino selo i Kruševo, dočim se od otočnih mjesta bilježe Žman na Dugome otoku, Pašman na istoimenom otoku, Preko na Ugljanu i Vrgada na istoimenome otoku. Na šibenskom se području kao mjesta podrijetla Đikanovićevid vojnika bilježe

compagnia capitano Alessandro Rado (1762.), compagnia capitano Andrea Medin (1764.), compagnia propria Triffone Stucanovich (1768.).

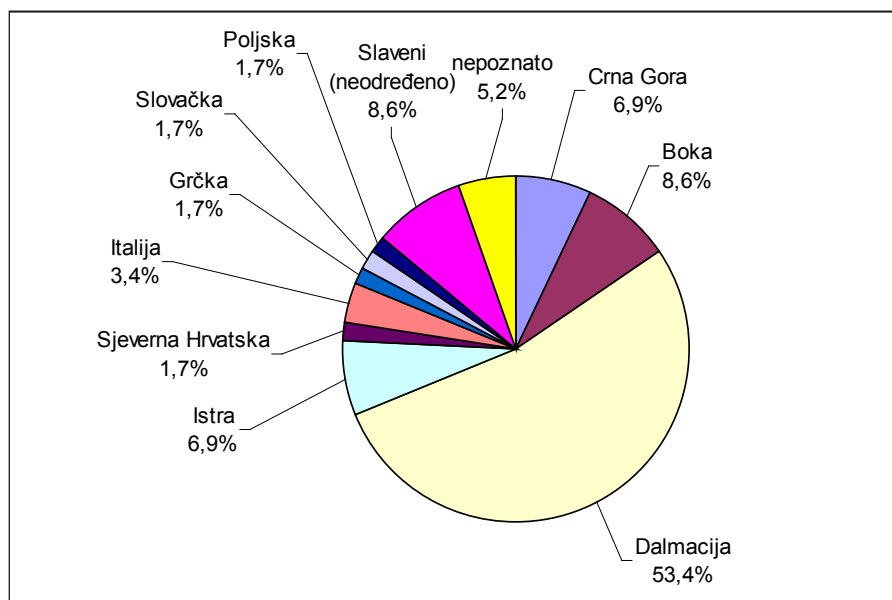
¹⁵ Riječ je o pukovniji Antuna Kumbata, sina proslavljenog mletačkog časnika Ivana Antuna, također pukovnika oltramarina. Antun Kumbat učestalo se spominje kao visoki časnik od tridesetih godina 18. stoljeća, a umro je u Mlecima 1749. godine. Podrobnije vidi građu u: ASV, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 546-550.

¹⁶ ASV, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 550. Oltramarini, Reggimento Combat, compagnia capitano Marco Gicanovich.

– uz sam Šibenik – naselja Vodice, Mandalina, Jezera na otoku Murteru i Zlarin na istoimenome otoku.

Znatno je manji udio vojnoga ljudstva iz drugih krajeva duž istočnojadranske obale. S područja pod mletačkom vlašću na samome jugu istočnoga Jadrana – iz Boke i Paštovića – potječe 8,6% vojnika (uglavnom iz Herceg Novoga), dočim su oni zavičajem iz Đikanovićeve Crmnice (odnosno iz Crne Gore) zastupljeni sa 6,9%. To su, spomenimo ih ovdje poimenično, uz kapetana Marka, kaplar Nikola Vuković, kapetanov rođak Stojan Đikanović te vojnik Savo Nikolić.

Sa 8,6% zastupljeni su vojnici neodređenog slavenskog (južnoslavenskog podrijetla).¹⁷ Slijede vojnici iz Istre (6,9%) i iz talijanskih gradova (Genova – 3,4%) te – isključivo u pojedinačnim primjerima – vojnici iz sjeverne Hrvatske (Senj), Slovačke, Poljske i Grčke (po 1,7% za svaku od spomenutih skupina). Naposljetku, na vojnike za koje nismo u mogućnosti preciznije odrediti zavičajno odnosno narodnosno podrijetlo, otpada 5,2% od ukupnoga broja.

Grafikon 1: Zavičajna struktura čete kapetana Marka Đikanovića prema popisu iz 1748. godine

¹⁷ Za ovu skupinu vojnika nije izrijeком navedeno mjesto njihova podrijetla, ali je prema njihovim prezimenima razvidno da su sa širega područja istočnojadranske obale ili iz zaleđa.

U popisu Đikanovićeve čete iz 1748. godine u primjeru devetnaestorice vojnika zabilježena je i njihova starosna dob. Prevladavaju vojnici stari između 18 i 26 godina, rjeđe se bilježe oni sa manje od 18 te iznad 30 godina. Najmlađi vojnik u četi je Senjanin Matija Klarić (17), a najstariji je Grgo Tanović iz Šibenika (37).¹⁸

Neredovito, odnosno, samo u deset primjera, sačuvani su podaci o staturi Đikanovićevih vojnika. U ovom suženom uzorku prednjače vojnici nižeg (*picolo*) i srednjega rasta (*comun*), dočim su oni viši i krupniji (*alto*) – prema slobodnoj procjeni popisivača – zabilježeni vrlo rijetko. U samo desetak primjera opažamo i oznaku boje kose popisanih vojnika. Najčešće je riječ o vojnicima kestenjaste (smeđe) kose (*castagno*), a samo se u pojedinačnim primjerima bilježe crnokosi (*nero*) i crvenokosi (*rosso*) vojnici.

Četa kapetana Marka Đikanovića popisana je, također, kao dio Kumbatove pukovnije, u dva navrata i 1749. godine.¹⁹ Prvi od tih popisa načinjen je u Mlecima 28. lipnja 1749. godine, a drugi nedugo potom u Veroni – 20. srpnja iste godine. U oba ova popisa sastav časnika, dočasnika i vojnika gotovo je istovjetan onome iz popisa iz 1748. godine, a vrijedi opaziti da se u drugome popisu iz 1749. godine kao zastavnik bilježi Đikanovićev mlađi brat Savo. U oba je popisa četa brojila nešto više od pedeset ljudi.

Sljedeći popis kojime raspolažemo za razdoblje Đikanovićeve vojne karijere u činu kapetana potječe iz 1751. godine (vidjeti: *Prilog 2*). Popis je načinjen u Veroni 16. studenog, a pukovnija se – bez obzira na to što je njezin pukovnik preminuo još 1749. godine, i dalje nazivala po Antunu Kumbatu, ali uz oznaku *fù Combat*.²⁰ Đikanovićeva četa brojila je tada, u svojem osnovnom sastavu, 47 časnika, dočasnika i vojnika. Uz kapetana Marka Đikanovića, kao nositelji činova bilježe se još i zastavnik Savo Đikanović, narednik Ivan Mustra iz Trogira, pričuvni narednik (*sargente riformato*) Giuseppe Piccinelli, kaplari Mijat Borović iz Paga i Damjan Stenjajić iz Karina te bubnjar Nicolò Cristodullo. Tijekom te i sljedeće godine dio vojnika (njih 11) je prekrizhen, ponajprije radi prijelaza u drugu jedinicu (primjer je Stojan Đikanović) ili (rjeđe) radi smrti. Naknadno su osnovnome sastavu dopisani još jedan dočasnik (pričuvni kaplar Pero Nikov) te još tri vojnika. Prema tome, kroz Đikanovićevu je četvu koncem 1751. godine prošao 51 dočasnik i vojnik.

Niz vojnika zabilježenih i u prethodnome analiziranom popisu iz 1748. godine bilježimo i 1751. godine. Međutim, kako je do određenih promjena ipak došlo, ukratko ćemo se ponovno pozabaviti zavičajnom strukturom Đikanovićevih »ljudi pod oružjem« (vidjeti: *Grafikon 2*). Kako je i

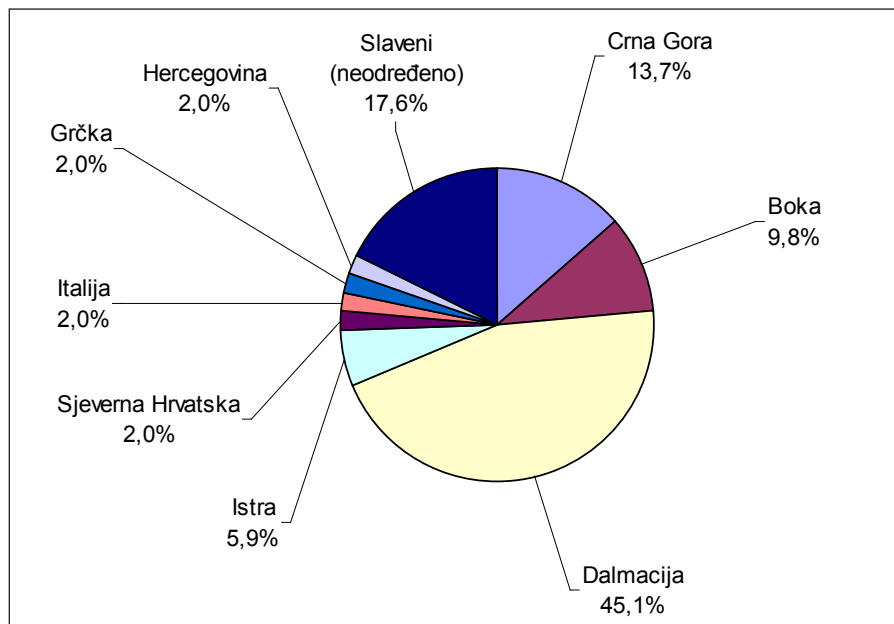
¹⁸ Tanović je preminuo 1749. godine te je naknadno prekrizhen.

¹⁹ Signatura je kao u bilješci 15.

²⁰ ASV, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 550. Oltramarini, Reggimento fù Combat, compagnia capitano Marco Gicanovich (Verona, 16. XI. 1751.).

očekivano, s obzirom na prethodni popis, u Đikanovićevoj četi najučestalije su i 1751. godine prisutni Dalmatinci (45,1%), a struktura njihova užeg zavičajnog podrijetla ne odudara bitno od prethodne. Od gradova se izrije- kom bilježe Pag, Zadar, Šibenik i Trogir, a od manjih obalnih mjesta Kaštela, Mandalina, Petručane i Starigrad. Nekoliko vojnika dolazi iz gradova u zaleđu (Knin, Vrlika), a od otočnih se naselja bilježe Pašman, Žman, Preko i Zlarin.

U odnosu na prethodni popis nešto je veći postotak vojnika iz ostalih krajeva Crne Gore. Uz Crmnicu se izrije- kom bilježi Nikšić, a na ovu skupinu vojnika otpada 13,7% ukupnog Đikanovićeva ljudstva. Iz Boke, Grblja i Paštrovića potječe 9,8% vojnika, a iz Istre 5,9%. Iz Hercegovine (Mostar), sjeverne Hrvatske (Senj) te s područja Italije i Grčke, u četi je zabilježen tek po jedan vojnik (po 2,0% u ukupnome iznosu), dočim za 17,6% vojni- ka možemo konstatirati njihovu slavensku pripadnost, ali ne i uže zavičajno podrijetlo. Dakle, usporedimo li Đikanovićev popis iz 1748. i 1751. godine opažamo da se u ključnim odrednicama njihova zavičajnog podrijetla nije dogodila izrazitija promjena. Četa popisana 1748. godine dobrim dijelom osta- la je u istome sastavu i tri godine poslije, a činjenica da je u međuvremenu preminuo njezin glavni zapovjednik, pukovnik Kumbat, nije se bitnije odra- zila na njezinu strukturu.

Grafikon 2: Zavičajna struktura čete kapetana Marka Đikanovića prema popisu iz 1751. godine

Popisivač iz 1751. godine nije se previše trudio oko izmjene podataka o godinama starosti Đikanovićevih vojnika. Ionako rijetko navedene, brojke koje govore o dobi njegovih vojnika istovjetne su onima s 1748. godine te prema tome taj statistički pokazatelj nije realan.²¹ Za nekoliko je vojnika i ovom prigodom navedena boja kose (ponovno prevladavaju kestanjasti/smeđi), a zanimljivo je da u primjeru bilježenja stasa nekih dočasnika i vojnika opažamo određene neujednačenosti. Naime, upisujući – ponovno tek za manji broj Đikanovićevih vojnika – podatke o njihovoj staturi, pisar za dvojicu (Juraj Sagiano iz Istre i Krsto Rubičević iz Šibenika) navodi da su srednjega rasta/stasa. Ista dvojica popisana su i 1748. godine i tada su, prema procjeni pisara, bili *picoli*!

Prema saznanjima iz zbirke *Inquisitori sopra l'amministrazione de' pubblici ruoli*, Marko Đikanović je nakon službe u pukovniji Antuna Kumbata djelovao u više drugih istovrsnih mletačkih pješačkih postrojbi, ponajprije stacioniranih na Krfu i duž drugih malobrojnih mletačkih posjeda na grčkome arhipelagu. Kao kapetan bilježi se u pukovnijama Jerolima Marka Ginnija i contea pukovnika Juraja Jelića. Nemamo izravno posvjedočenje, ali prema indirektnim naznakama prilično je pouzdano da je potpukovnikom imenovan između 1772. i 1774. godine. U drugoj polovici 18. stoljeća imenovan je pukovnikom (*colonnello*), a čini se da je isprva preuzeo pukovniju kojom je zapovijedao conte Juraj Jelić.²²

Za sastav Đikanovićevih četa u funkciji zapovjednika sačuvani su nam podaci iz 1779. i 1780. godine.²³ Ovdje treba napomenuti da je vjerojatno upravo tijekom toga razdoblja Đikanović preminuo, ali se i nakon toga zadržalo njegovo ime u nazivu pukovnije (kao *Reggimento che fù Marco Gicanovich*).²⁴ U ovome su vremenskome razdoblju kao zapovjednici četa unutar Đikanovićeve pukovnije zabilježeni sljedeći časnici (kapetani): Marko Bogetić, Juraj Calegri, Filip Paštrović, Mihovil Zavoreo, Frane Ezović te potporučnik Antun Rado. Njihove su čete, sukladno potrebama i trenutnim

²¹ U prilogu koji ćemo objaviti na kraju rada taj će podatak radi svoje nepreciznosti biti izostavljen.

²² *Inquisitori ... pubblici ruoli*, b. 604A. Oltramarini. U sastavu pukovnije, kojom je isprva zapovijedao conte Juraj Jelić, a oko 1775. godine naslijedio ju je Marko Đikanović, nalazile su se čete (*compagnia*) pod vodstvom potpukovnika Gerolima Bachillija te kapetana Nikole Lazarevića, Juraja Calegrija, Mihovila Zavoreo (Zavorović), Frane Ezovića, Marka Bogetića, Jove Bogetića te Antuna Rada. U pukovniji se nalazila i četa kojom je osobno rukovodio Marko Đikanović, a zanimljivo je napomenuti da se kao njezin član (kadet) bilježi Markov nećak Božo Đikanović.

²³ *Inquisitori ... pubblici ruoli*, b. 604A. Oltramarini. *Reggimento Marco Gicanovich*.

²⁴ Primjeri da se pukovnija naziva po svome zapovjedniku i nekoliko godina nakon njegove smrti često je zabilježena u analiziranim mletačkim izvorima.

strateškim interesima Serenissime, bile stacionirane duž Grčke (Krf, Kefalonija, Zakintos), u Zadru te na mletačkom području (Lido, Poveglia).

Kada je riječ o četama kojima je osobno zapovijedao Marko Đikanović, bilježimo popise iz 1779. (Krf, 31. kolovoza) i 1780. godine (Kefalonija, 29. veljače 1780.). U trenutku njihove izradbe Đikanović je, čini se, već bio pokojan, ali su i pukovnija i pripadajuća četa i dalje nosile njegovo ime.²⁵

Prema popisu načinjenom na otoku Kefalonija 1780. godine (a koji je u većoj mjeri istovjetan s krfskim popisom iz 1779. godine), u četi se nalazilo 47 časnika, dočasnika i vojnika (vidi: *Prilog 3*). Osim samoga pukovnika Đikanovića, u četi su se – kada je riječ o časnicima i dočasnicima – nalazili još i potporučnik Antun Rado, zastavnik Marko Aleksić, kadeti Ivan Aleksić, Špiro Ladiko i Božo Đikanović, narednik Jovo Lusin, kaplari Niko Perov i Mate Kondišić te bubnjar Mate Štefanić i frular (*piffero*) Filip Simić. Na žalost, za razliku od revnoga popisivača iz vremena kada je Đikanović djelovao kao kapetan u pukovniji Antuna Kumbata, u ovim su primjerima pisari unosili isključivo ime i prezime pripadajućih časnika, dočasnika i vojnika. Njihovo поближе podrijetlo stoga nije moguće jasno iščitati, ali se ipak može pretpostaviti da je poglavito riječ o Dalmatincima i Crnogorcima.

Oporučni spis Marka Đikanovića

Izvor koji nam dodatno osvjetljava životnu priču Crmničanina Marka Đikanovića njegova je oporuka, napisana u Zadru posljednjega dana 1777. godine (vidjeti: *Prilog 4*).²⁶ U ovome se dokumentu po prvi puta navodi ime Markova oca Đikana (Đika, u izvoru naveden kao *Gica*) i поближе podrijetlo (*da Monte Nero del riparto di Cernizza*). U trenutku pisanja oporuke Đikanović je službeno još potpukovnik (*tenente colonnello*), a očito je da u Zadru boravi privremeno. Smješten je sa svojim vojnicima u zadarskoj tvrđavi u kojoj borave *Milizie regolate Nazionali*. Boravak svoje čete u glavnom gradu Dalmacije Đikanović koristi za sastavljanje svoje oporuke jer – iako »zdrav i duhom i tijelom« – želi prije svoje smrti razriješiti pitanje pripadnosti svoje ostavštine te imenovati glavne nasljednike.

Nakon uobičajene uvodne formule koju sastavlja bilježnik, oporučni spis započinje također redovitim zagovorom oporučiteljeve duše sve-mogućemu Bogu, Blaženoj Djevici Mariji, nebeskome dvoru i svecima-zaštitnicima. Slijedi, potom, odredba o mjestu pokopa. Đikanović, kao pravoslavni vjernik, određuje da njegovi zemni ostaci počivaju u zadarskoj pra-

²⁵ Izravno zapovjedništvo nad Đikanovićevim četama preuzeo je poslije već spomenuti potporučnik Antun Rado.

²⁶ DAZd, SZB, Bortolo Ferrari (1763. – 1783.), b. V. Testamenti aperti, filza 4, br. 106, 31. XII. 1777.

voslavnoj crkvi Sv. Ilije, odnosno – ukoliko ga smrt zadesi na drugome mjestu – u, također, ondje pripadajućoj pravoslavnoj crkvi. Ukoliko, međutim, u gradu odnosno mjestu u kojemu ga zadesi smrt ne bude pravoslavne crkve, tada je Đikanović suglasan da se njegovo tijelo sahrani *in chiesa Latina*.

Za spas svoje duše Crmničanin dariva desetinu svoje imovine, dočim za četiri nabožno-karitativna mjesta u Zadru, uobičajena u onovremenim oporukama (crkva Sv. Šimuna, lazaret leproznih bolesnika, oltar Presvetoga Sakramenta u zadarskoj katedrali Sv. Anastazije i gradska zalagaonica *Monte di Pietà*), kao i za oslobađanje kršćanskih zatočenika iz osmanlijskoga ropstva, ostavlja po jedan cekin. Iz desetine Đikanovićeve sveukupne imovine financirati će se i troškovi njegova pogreba, kao i darivanje siromaha u gradu u kojemu ga zatekne smrt.

Slijedi odredba kojom se imenuju izvršitelji oporuke. Na prvome je mjestu naveden general Rade Krapović (Rade Maina), prethodno već spomenut u ovome radu, jedan od najpoznatijih i po činu najviše odlikovanih Crnogoraca u mletačkoj vojnoj službi u 18. stoljeću. Drugi je izvršitelj kadet Đurađ Živković, djelatnik u četi kapetana Jova Bogetića iz Grblja. Bogetić je u navedeno vrijeme također obitavao u Zadru, gdje je 1776. godine sastavio svoju oporuku. Zanimljivo je ovdje primjetiti, a ova nam digresija izravno posvjedočuje o povezanosti crnogorskih časnika i vojnika, da je kći Jova Bogetića Lucijeta udana upravo za jednoga od članova obitelji Živković (Petra Živkovića). Također, ugledni i često spominjani Rade Krapović izvršitelj je Bogetićeve oporuke.²⁷

Spomenutima izvršiteljima svoje posljednje volje Marko Đikanović poklanja nekoliko svojih predmeta. Radu Krapoviću dariva jednu zlatnu kutijicu vrijednu 12 cekina, a kadetu Đurađu Živkoviću novčani iznos od pet cekina.

Marko Đikanović je kao visoki časnik imao i vlastite poslužitelje. Njima (*alli due uomini*) namijenjuje po dva cekina te neke predmete iz kućanske uporabe (koje će odrediti i rasporediti izvršitelji oporuke), a ukoliko se među njegovom poslugom u trenutku smrti nađe i ženska osoba, ostavlja joj također dva cekina i jedan par plahti *di buona qualità*.

U završnim navodima ovoga spisa crmnički časnik napominje da sve što posjeduje ili bi mu pripalo u zavičaju (*alla mia Patria*), kao i očevinu ostavlja isključivo svojim najbližim srodnicima koji ondje obitavaju. Ostatak svoje imovine, neraspoređene prethodno izrečenim legatima, Đikanović dariva svom nećaku (*ex fratre*) Božu. Napominje kako je Božo već započeo vojnu karijeru, a u napredovanju u vojnoj profesiji osobito ga preporučuje generalu Radu Krapoviću.

²⁷ DAZd, SZB, Giovanni Grisogono de Franceschi (1768. – 1824.), b. 25, br. 63, 1776. godina. Jovo Bogetić preminuo je u Zadru početkom 1780. godine.

Oporuka je, kako stoji u njezinom završnome dijelu, načinjena u kući zadarskoga plemića i vijećnika Kozme Benje (*Begna*) u četvrti Sv. Mihovila. Kao svjedoci prigodom njezina sastavljanja i službene ovjere bili su nazočni Francesco Carrara i zlatar Filippo Carerosomi.²⁸

Zahtjev za otvaranjem Đikanovićeve oporuke čini se – nije nikada podnesen. Prema podacima iz drugih izvora možemo pretpostaviti da Đikanović nekoliko godina nakon sastavljanja svoje oporuke više nije bio živ. Međutim, oporuka tada nije službeno otvorena jer glavni nasljednik Božo Đikanović nije za taj čin podnio službeni zahtjev. Bilježimo tek, novijim rukopisom, datum od 6. lipnja 1804. godine, što bi upućivalo da je tada možda oporuka otvorena i pročitana po nekoj službenoj proceduri, ali nam je izostao nastavak teksta te stvarni razlog njezina eventualnog otvaranja. Iz tog razloga nije nam, na žalost, moguće preciznije utvrditi točniji datum Đikanovićeve smrti. Možemo samo pretpostaviti da se ona nije zbila u Zadru, već – vjerojatnije je – u nekoj drugoj destinaciji na koju je ovaj Crmničanin bio upućen od strane mletačkih vojnih vlasti.

Ostali članovi obitelji Đikanović i njihova vojna karijera

Marko Đikanović vodeći je odvjetak toga crmničkog roda u drugoj polovici 18. stoljeća. Uz njega su, već u prethodnome dijelu ovoga rada, kao vojno djelatne osobe spomenuti i neki drugi, bliski članovi iste obitelji. Naime, približno u isto vrijeme kada i Marko, u mletačkim postrojbama oltramarina djeluje i njegov brat Savo (u izvoru naveden kao *Sava*). U izvorima se koncem četrdesetih godina 18. stoljeća bilježi kao zastavnik u četi brata Marka, u vrijeme dok je potonji obnašao čin kapetana u pukovniji Antuna Kumbata,²⁹ da bi od 1776. do 1781. godine bio zabilježen kao nadnarednik / boжник (*sargente maggiore*) u pukovniji Budvanina Marka Antuna Bubića.³⁰ Početkom osamdesetih godina 18. stoljeća Savo je promaknut u čin potpukovnika (*tenente colonnello*). U tome je činu zabilježen u Spisima generalnih providura u Zadru, tj. u prijepisu isprave dužda Paola Reniera kojom se potvrđuje odluka mletačkoga Senata od 24. svibnja 1787. godine da je potpukovnik Savo Đikanović izabran za zapovjednika oružanih snaga (*governatore dell'armi*) u Herceg Novome na mjesto dotadašnjega obnašatelja

²⁸ Prezime zlatara napisano je nečitko.

²⁹ ASV, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 550. Oltramarini, Reggimento Combat, compagnia capitano Marco Gicanovich, 1749. god.

³⁰ ASV, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 499. Oltramarini, Reggimento Marco Antonio Bubich, compagnia sargente maggiore Sava Gicanovich (1779.- 1781.); Isto, b. 500. Oltramarini, Reggimento Marco Antonio Bubich, compagnia sargente maggiore Sava Gicanovich (1776. – 1778.). Čete kojima je tada zapovijedao Savo Đikanović bile su stacionirane u Mlecima i Bresciji.

iste dužnosti – pukovnika Marka Contija. U ispravi se napominje kako Savu preuzimanjem ove dužnosti, koja će trajati tri godine, pripadaju uobičajena prava i povlastice, kao i pravo na četiri vojnika u tjelesnoj gardi (*4 lancie spezzate*).³¹ Iste se godine, ali u mjesecu rujnu, Savo Đikanović bilježi u još jednom zadarskom dokumentu. Riječ je o oporuci kapetana Boža Tomičića iz Paštrovića u kojoj se kao glavni i jedini izvršitelj njegove posljednje volje imenuje upravo *tenente colonnello* Savo Đikanović.³²

Nećak Marka i Sava Đikanovića bio je Božo (Bože) Đikanović, Crmničanin koji u vrijeme najvišeg uspona u karijeri svojih stričeva tek započinje profesionalnu vojnu karijeru, a to je i izrijekom spomenuto u prethodno već analiziranoj oporuci Marka Đikanovića. Božo se kao kadet bilježi 1775 – 1780 godine. Isprva djeluje u četi pukovnika Juraja Jelića, a potom – zajedno sa ostalim vojnicima iz Jelićeve pukovnije – prelazi pod izravno zapovjedništvo strica Marka Đikanovića.³³ Godine 1793. Božo se bilježi u činu zastavnika u četi kapetana Jurja Calejrija, koja je formalno još uvijek nosila ime po pukovniku Marku Đikanoviću, tada zasigurno već pokojnome.³⁴

Godine 1795. zabilježeno je promaknuće Bože Đikanovića. U patentu koji je 28. kolovoza 1795. godine u Zadru objavio generalni providur Dalmacije Alvise Marin, ističu se zasluge drugih članova obitelji Đikanović (osobito se navode stričevi Marko i Savo) te navodi napredovanje samoga Bože od kadeta i zastavnika do pobočnika (*aiutante*) u zapovjedništvu mletačkih snaga stacioniranih na Krfu. Napominje se, nadalje, kako je Božo sudjelovao u više okršaja s tuniskim gusarima te osiguravao neometan pomorski promet u grčkome akvatoriju. Ovim patentom Božo Đikanović se imenuje potkapetanom (*capitan tenente*) u pukovniji kojom zapovijeda Scipion Zulatti.³⁵

Naposljetku, iz roda Đikanović bilježimo također već spominjanog Stojana, vojnika u četi Marka Đikanovića 1748. i 1751. godine (pukovnija Kumbat).³⁶ Stojanovo je ime, međutim, naknadno prekriženo te su nam njegova kasnija sudbina, kao i tijek vojne karijere, za sada nepoznati.

³¹ DAZd, SGP, Angelo Emo (1787. – 1789.), kut. 205, sv. III, fol. 66.

³² DAZd, SZB, Domenico Castello (1777. – 1812.), b. 37, br. 41, 1787. god.

³³ Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 604A. Oltramarini. Reggimento fù Zorzi Gelich, 1775. – 1780.

³⁴ Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 604A. Oltramarini. Reggimento fù Marco Gicanovich. Četa u kojoj se spominje zastavnik Bože Đikanović bila je 1. rujna 1793. godine stacionirana na Krfu.

³⁵ DAZd, SGP, Alvise Marin (1793. – 1795.), kut. 218, sv. II, fol. 97.

³⁶ ASV, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 550. Oltramarini, Reggimento Combat, compagnia capitan Marco Gicanovich (1748., 1751. god.). Na osnovu postojećih saznanja nije moguće utvrditi bliskost rodbinske veze između Stojana Đikanovića i drugih, ovdje spominjanih članova te obitelji.

Zaključak

Tijekom prošlih stoljeća brojni su Crnogorci obnašali zapaženu ulogu u mletačko-osmanskim ratovima na istočnome Jadranu, ali i na širim područjima mletačkih bojišnica. Njihov posebno značajan i učestao angažman bilježi se u 17. stoljeću, u vrijeme Kandijskog i Morejskog rata, kada su u protuosmanskim borbama udruženim snagama kršćanskih koalicija neprocijenjivu pomoć pružale lokalne, domaće snage duž europskoga jugoistoka. U 18. stoljeću, nakon okončanja posljednjeg mletačko-osmanskog rata 1714 – 1718. godine, mletačka vojska doživljava reforme i smanjenje aktivnih vojnih posada, ali su već ranije ustanovljeni rodovi i dalje zadržali važnu ulogu u sustavu obrane mletačkih granica od Veneta, preko Dalmacije i Boke do Grčke.

Jedna od najčešće spominjanih postrojbi zasigurno je bila ona pod nazivom oltramarini (*fanti oltramarini*). Riječ je o pješačkim pukovnijama stacioniranim – prema trenutnim potrebama – duž mletačke *terraferme*, ali i u Dalmaciji, Boki te na malobrojnim preostalim posjedima kraljice mora u Grčkoj. Zapovjednici poput Ivana i Rada Krapovića iz Maina, te generala Marka Antuna Bubića iz Budve, zasigurno su najzvučnija i u historiografiji najčešće spominjana imena visokih časnika iz crnogorskih krajeva koji su svoju sveukupnu vojnu karijeru ostvarili djelujući pod stijegom Svetoga Marka.

U ovome radu, zasnovanom na proučavanju do sada gotovo nepoznatih podataka iz Državnog arhiva u Mlecima i Državnog arhiva u Zadru, središnja istraživačka pozornost bila je usmjerena na vojničku karijeru Crmničanina Marka Đikanovića, kapetana te potom pukovnika mletačkih oltramarina. Njegovo djelovanje možemo pratiti od konca četrdesetih godina 18. stoljeća, kada se bilježi kao kapetan četa pod zapovjedništvom pukovnika Antuna Kumbata. Nastavlja se potom u idućim desetljećima, kada – postupno napredujući u vojnoj hijerariji – djeluje u pukovnijama Jerolima Marka Ginnija i Juraja Jelića, da bi od druge polovice sedamdesetih godina 18. stoljeća postigao i čin pukovnika te zapovijedao vlastitom pukovnijom. U radu se, nadalje, osim strukture (ponajprije zavičajne) časnika, dočasnika i običnih vojnika u Đikanovićevim četama, analizira i njegova oporuka, načinjena u Zadru 1777. godine. U završnome dijelu rada pozornost se poklanja drugim poznatim članovima obitelji Đikanović – Markovom bratu Savu i njihovom nećaku Božu – također časnicima u postrojbama mletačkih prekomorskih pješaka. Analizom podataka iz raspoloživih dokumenata razvidna je, treba to ovdje naglasiti, međusobna povezanost crnogorskih vojnika i časnika djelatnih u doba Marka Đikanovića. Članovi njegove

obitelji jedno su vrijeme djelovali u četama kojima je on osobno rukovodio, a na osnovu Markova oporučnog dokumenta saznajemo i za njegovu blisku povezanost s uglednim crnogorskim časnikom Radom Krapovićem, kao i s časnicima iz obitelji Bogetić i Živković.

Sveukupno na kraju možemo zaključiti kako je Crmničanin Marko Đikanović jedan od zapaženijih crnogorskih časnika u mletačkoj vojsci u drugoj polovici 18. stoljeća te da rad na istraživanju ovdje uporabljene izvorne građe otkriva i još niz novih mogućnosti na utvrđivanju i prezentaciji danas nama malo poznatih ili gotovo zaboravljenih osoba iz vojne povijesti na širem području istočnoga Jadrana.

PRILOG 1

Popis časnika, dočasnika i vojnika iz čete kapetana Marka Đikanovića, djelatne u sklopu pukovnije Kumbat (Archivio di Stato di Venezia, Inquisitori sopra l'amministrazione de' pubblici ruoli, b. 550. Fanti oltramarini, Reggimento colonnello conte Combat, Compagnia capitano Marco Gicanovich, Mleci, 28. prosinac 1748).³⁷

1. Kapetan (*capitan*): Marko Đikanović
2. Zastavnik (*alfier*): Jakov Gierra³⁸
3. Zastavnik (*alfier*): Pave Jakošević
4. Narednik (*sargente*): Ivan Muštra – Pavao – Trogir – visok – kestenjast – 24
5. Kaplar (*caporal*): Juraj – Babić – Antun – Rovinj – nizak – kestenjast – 24
6. Kaplar (*caporal*): Ivan Zermanić – Luka – Herceg Novi – visok – crnokos – 30³⁹
7. Kaplar (*caporal*): Nikola Vuković – Vuko – Crmnica
8. Bubnjar (*tamburo*): Nicolò Cristodullo

³⁷ Popisi časnika, dočasnika i vojnika u svim postrojbama oltramarina, te tako i u primjeru čete kojom je zapovijedao Marko Đikanović, pisani su jednoobrazno. Najprije se bilježi zapovjednik čete, zatim ostali časnici i dočasnici te potom obični vojnici. Uz njihova imena i prezimena navodi se i ime oca te njihovo zavičajno podrijetlo. U nekim slučajevima navedena je i statura vojnika, boja njihove kose te dob.

³⁸ Naknadno prekršten.

³⁹ Naknadno prekršten.

Vojnici (*soldati*):

9. Carlo Antonio – Rossi – Andrea – Genova – srednjeg rasta – crvenokos – 35
10. Petar Rizer – Ivan – Istra – srednjeg rasta – kestenjast – 25
11. Bartolomeo – Alberti – Pietro
12. Juraj – Sagiano – Ivan – Istra – nizak – kestenjast – 24
13. Krsto Rubičević – Mitar – Šibenik – nizak – kestenjast – 19
14. Grgo Tanović – Stipan – Šibenik – nizak – kestenjast – 37⁴⁰
15. Stojan Đikanović
16. Stjepan Vuković – Vicko – Vrgada⁴¹ – srednjeg rasta – kestenjast – 22
17. Stipan Crvelinović – Jerko – Jezera⁴² – srednjeg rasta – kestenjast – 26
18. Nikola Rovalić – Šime – Turanj⁴³
19. Miško – Boglić – Jadre – Turanj
20. Jadre Bausović – Šime – Turanj⁴⁴
21. Josip Zorić – Jure – Šibenik
22. Ivan Sebeniza – Jerolim – Petrčane⁴⁵
23. Ilija Medaković – Kojo – Kruševo⁴⁶
24. Šime Nikolić – Mijo – Vodice
25. Šime Milišić – Bariša – Mandalina⁴⁷
26. Frane Pavlović – Ive – Zlarin
27. Mijat – Borović – Jure – Pag
28. Mate Simača – Stipan – Žman⁴⁸
29. Mijo Milatović – Mile – Turanj
30. Jure Kustera – Toma – Preko⁴⁹
31. Jakov Paštrović – Martin – Starigrad (Starigrad Paklenica)
32. Vid Sladović – Ivan – Biovičino Selo⁵⁰
33. Damjan Stenjajić – Jovan – Karin⁵¹ – 20
34. Konstantin Tragudi – 20
35. Mihael Gašparović – Gaspar – Slovačka⁵²

⁴⁰ Preminuo je 1749. godine te je naknadno prekrizhen.

⁴¹ Otok nedaleko od Biograda na Moru.

⁴² Mjesto na otoku Murteru.

⁴³ Mjesto nedaleko od Biograda na Moru.

⁴⁴ Naknadno prekrizhen.

⁴⁵ Mjesto u neposrednoj blizini Zadra.

⁴⁶ Mjesto nedaleko od Obrovca.

⁴⁷ Mjesto u neposrednoj okolici Šibenika.

⁴⁸ Mjesto na Dugom otoku.

⁴⁹ Mjesto na otoku Ugljanu.

⁵⁰ Mjesto u šibenskoj okolici, nedaleko od Kistanja. Vojnik je naknadno prekrizhen.

⁵¹ Mjesto u zaleđu Zadra, na obali zaljeva Karinsko more.

⁵² Naknadno prekrizhen.

36. Jure Stenjajić – Petar – Karin – 23
37. Marko – Zorzić – Marko – Šibenik
38. Josip Jurašević – Marko – Rab
39. Marko Borovac – Ivan – Zadar – 31
40. Pavao Palanka – Petar – 20
41. Ilija Raičević – Marko – Knin – 18⁵³
42. Matija Klarić – Luka – Senj – 17
43. Ivan Ljubičić – Mate – Šibenik
44. Savo Nikolić – Nikola – Crmnica – 18
45. Marko Živković – Nikola – Paštrovići
46. Pave Tomašević – Toma – Zlarin
47. Jovo Serasević⁵⁴
48. Mihovil Marinac – Pag⁵⁵
49. Josip Manzinović⁵⁶
50. Frane Nikolić
51. Petar Tomašević
52. Matija Solach – Sebastijan – Poljska
53. Matija Savić – Anđelo – Istra
54. Todor Stonentić – Petar – Herceg Novi
55. Petar Perezić – Lazar – Herceg Novi
56. Petar Zokolja – Vuko – Herceg Novi
57. Ivan Vuletić – Stipan – Kaštela⁵⁷ – 20
58. Jakov Vido Maserić – Šime – Pašman

PRILOG 2

Popis časnika, dočasnika i vojnika iz čete kapetana Marka Đikanovića, djelatne u sklopu pukovnije Kumbat (Archivio di Stato di Venezia, Inquisitori sopra l'amministrazione de' pubblici ruoli, b. 550. Fanti oltramarini, Reggimento colonnello conte Combat, Compagnia capitan Marco Gicanovich, Verona, 16. studeni 1751).

1. Kapetan (*capitan*): Marko Đikanović
2. Zastavnik (*alfier*): Savo Đikanović
3. Narednik (*sargente*): Ivan Muštra – Pavao – Trogir – visok – kestenjast

⁵³ Naknadno prekrizhen.

⁵⁴ Naknadno prekrizhen.

⁵⁵ Naknadno prekrizhen.

⁵⁶ Naknadno prekrizhen.

⁵⁷ Područje između Trogira i Splita.

-
4. Pričuvni narednik (*sargente riformato*): Giuseppe Piccinelli
 5. Kaplar (*caporal*): Mijat Borović – Jure – Pag
 6. Kaplar (*caporal*): Damjan Stenjajić – Jovan – Karin – visok – tamnokos
 7. Bubnjar (*tamburo*): Nicolò Cristodullo

Vojnici (soldati):

8. Juraj – Sagiano – Ivan – Istra – srednjeg rasta⁵⁸ – kestenjast
9. Krsto Rubičević – Mitar – Šibenik – srednjeg rasta⁵⁹ – kestenjast
10. Stojan Đikanović⁶⁰
11. Nikola Rovalić – Šime – Turanj
12. Ivan Sebeniza – Jerolim – Petrčane⁶¹
13. Šime Nikolić – Mijo – Vodice⁶²
14. Šime Milišić – Bariša – Mandalina⁶³
15. Mate Simača – Stipan – Žman⁶⁴
16. Mijo Milatović – Mile – Turanj
17. Jure Kustera – Toma – Preko⁶⁵
18. Jakov Paštrović – Martin – Starigrad (Starigrad Paklenica)
19. Vid Petrović – Toma – Petrčane⁶⁶
20. Jure Stenjajić – Petar – Karin – srednjeg rasta – kestenjast⁶⁷
21. Matija Klarić – Luka – Senj – nizak – kestenjast
22. Ivan Ljubičić – Mate – Šibenik
23. Pave Tomašević – Toma – Zlarin⁶⁸
24. Petar Tomašević⁶⁹
25. Raić – Mašanović – Marko
26. Matija Savić – Anđelo – Istra
27. Todor Stonentić – Petar – Herceg Novi
28. Petar Perezić – Lazar – Herceg Novi
29. Petar Zokolja – Vuko – Herceg Novi
30. Ivan Vuletić – Stipan – Kaštela
31. Jakov Vido Maserić – Šime – Pašman

⁵⁸ U prethodnom popisu zabilježeno je da je *picolo* (nizak).

⁵⁹ U prethodnom popisu zabilježeno je da je *picolo* (nizak).

⁶⁰ Naknadno prekršten.

⁶¹ Naknadno prekršten.

⁶² Naknadno prekršten.

⁶³ Naknadno prekršten.

⁶⁴ Naknadno prekršten.

⁶⁵ Naknadno prekršten.

⁶⁶ Naknadno prekršten.

⁶⁷ Naknadno prekršten.

⁶⁸ Naknadno prekršten.

⁶⁹ Naknadno prekršten.

32. Antun Babarović – Ive – Zlarin
33. Antun Guić
34. Stijepo Marović
35. Marko Nikaljević – Vuko – Grbalj – 20
36. Toma Bikaić – Marko – Mostar – 27
37. Stjepan Kovačević
38. Petar Vid Magarić
39. Stjepan Bradović – Martin – Pula – kestenjast – 25
40. Mihovil – Poliković – Ivan – 27
41. Frane Baturina – Ivan – Vrlika – 25
42. Ivan Baturina – Ivan – Vrlika – 27
43. Ivan Pagnanović – Joso – Zadar – 27
44. Pero Papović – Ivan – Šibenik – 22⁷⁰
45. Jovo Đurić – Pero – Luštica – 18
46. Stipan Popović – Vojin – 25
47. Jakov Vulo – Vuko – Crmnica – 29

Naknadno dopisani:

1. Krsto Pavović – Marko – Crna Gora – 21
2. Jakov Jezdimirović – Miloš – Nikšić
3. Vuko Đuranović
4. Pričuvni kaplar (*caporal riformato*): Pero Nikov

PRILOG 3

Popis časnika, dočasnika i vojnika iz čete pukovnika Marka Đikanovića (Archivio di Stato di Venezia, Inquisitori sopra l'amministrazione de' pubblici ruoli, b. 604A. Fanti ultramarini, Reggimento Gicanovich, compagnia propria colonnello Marco Gicanovich, Kefalonija, 29. veljače 1780)

1. Pukovnik (*colonnello*): Marko Đikanović
2. Potporučnik (*capitan tenente*): Antun Rado
3. Zastavnik (*alfier*): Marko Aleksić
4. Kadet (*cadetto*): Ivan Aleksić
5. Kadet (*cadetto*): Špiro Ladiko
6. Kadet (*cadetto*): Božo (Bože) Đikanović
7. Narednik (*sargente*): Jovo Lusin
8. Kaplar (*caporal*): Niko Perov
9. Kaplar (*caporal*): Mate Kondišić

⁷⁰ Preminuo je 7. siječnja 1752. godine te je naknadno prekrizen.

-
10. Bujnar (*tamburo*): Mate Štefanić
 11. Frular (*piffero*): Filip Simić

*Vojnici (soldati):*⁷¹

12. Niko Radulović
13. Antun Vukov
14. Vukota Ivanović
15. Niko Stanić
16. Jure Bolić
17. Jakov Makina
18. Frane Lemur
19. Ivan Matkovic
20. Lunardo Polianović
21. Mate Krolić
22. Nestore Vasilli
23. Juraj Skandolić
24. Mihovil Spungić
25. Mitar Rajković
26. Andrija Popović
27. Juraj Furioso
28. Joso Dešković
29. Antun Pena
30. Jure Pavelić
31. Maksim Miljević
32. Jerko Rudan
33. Stipan Marković
34. Justin Perov
35. Mijat *Colopirci*
36. Pavao Bilić
37. Petar Lalić
38. Ivan Feldon
39. Ivan Studin
40. Jakov Pavlović
41. Stanko Juranović
42. Grgo Šipšić
43. Šime Gršković
44. Grgo Vrgoč
45. Petar Čujić
46. Bože Radić
47. Mate Stipanović

⁷¹ U napomeni je navedeno da su pri popisivanju vojnika izostali Jure Grgić i Nikola Selaković.

PRILOG 4

Prijepis oporuke Marka Đikanovića (Državni arhiv u Zadru, Spisi zadarskih bilježnika, Bortolo Ferrari, 1763. – 1783, b. V. Testamenti aperti, filza 4, br. 106, 31. prosinac 1777)

Nel Nome di Cristo Amen. L'anno della Sua Santissima Natiuità 1777, indizione decima, giorno ueramente di Mercordi, li 31 del mese di Dicembre. Nelli tempi del Serenissimo Prencipe e Signor Nostro Eccellentissimo il Signor Aluise Mocenigo,⁷² per l'Iddio grazia inclito Doge di Venezia, del Reggimento dell'Illustrissimo Signor Zanmaria Bembo Conte di Zara,⁷³ ed alla presenza del Nobil Signor Zaratino il Magnifico Signor Conte Cosmo Begna onorando Consigliere, di me Nodaro, ed infrascritti testimonii.

Personalmente costituito il Signor Tenente Colonnello Marco Gicanouich quondam Gica da Monte Nero del riparto di Cernizza di presente di presidio in questa Città tra le Milizie regolate Nazionali, da me Nodaro infrascritto benissimo conosciuto, il quale considerando quanto sia frale l'umana condizione, soggetta in ogni momento di ridursi a quel fine statuitoche dal Supremo Mottore, ne' uolendo fidarsi dell'incertezza del tempo futuro, anzi preualersi della breuità del presente, ora, che ritrouarsi la Dio merce, sano di mente, sensi, loquella, intelletto, e corpo, si determina di disporre delle cose proprie, pregandomi di scriuere il presente suo nuncupatiuo testamento, che si dice sine scriptis, nel seguente modo, dicendo.

Raccomando primieramente col cuor contrito, ed umiliato l'anima mia al Signor Iddio suo Creatore, alla gloriosa sempre Vergine Maria, alli santi miei tutelari, ed a tutta la celestiale corte, affinché sia fatto degno della remissione di tutti li miei peccati.

Allora quando piacerà all'Altissimo di leuarmi da questo mondo, uoglio, ed intendo, che il mio funerale sia positiuo colla spesa di sei in otto zecchini in cere, e che il mio cadauere sia sepolto in Chiesa Greca di questa Città, o altro luoco, oue succederà la mia morte, e se in tale Città, o altro luoco non fosseui Chiesa Greca, dourà esser sotterato in Chiesa Latina.

Voglio parimente, ed ordino, che sia impiegata in suffraggio dell'anima mia l'importar della decima parte de' miei beni mobili, purchè non eccedi la summa accordata dalle Pubbliche Sourane Leggi, nella qual decima parte dourà comprendersi la spesa del mio funerale, ed il legato, che farò agl'infrascritti luochi pii.

Lascio adunque alli soliti quattro luochi pii di questa Città, ed al riscato de' poueri Schiaui Christiani, per una uolta tanto un zecchino per ciascheduno.

⁷² Alvise Mocenigo IV., mletački dužd od 1763. do 1778. godine.

⁷³ Giovanni Maria Bembo, zadarski knez od 1776. do 1778. godine.

Douranno essere distribuiti due zecchini a poueri di Cristo in quella Città, o altro luoco, che finirò di uiuere.

In commissari, e fedeli esecutori delle presenti mie ultime uolontà instituisco, e prego uiuamente che siano il Signor Sargente Maggiore di Battaglia Rade Maina, e Zorzi Ziuouich ora presente Cadetto della Compagnia Capitan Jouo Boghetich, conferindo loro ogni più ampla facoltà in forma etc.

In ogetto di rimostrare la mia stima e gratitudine lascio al detto Signor Sargente Maggiore di Battaglia Maina una scatola d'oro del ualore di zecchini dodeci, ed al sudetto Cadetto Zorzi Ziuouich zecchini cinque per una uolta tanto.

Alli due uomini, che saranno al mio seruigio al caso, che passerò da questa all'altra uita, lascio per una uolta tanto due zecchini per cadauno, e che sia loro dato qualche utensile, che sembrerà all'infrascritto mio erede; e se in allora ci ritrouerà pure al mio seruigio qualche donna, lascio parimente alla stessa due zecchini, ed un paio lenzuoli di buona qualità.

Ogni, e qualunque sorta de beni, che mi se appartiene, ed appartenesse alla mia Patria si di ragione paterna, lascio alli più prossimi miei congiunti, che uiueranno in quella parte quando io morirò, protestandomi colla più ueridica maniera di non auer mai goduti tali beni, nemmeno percepito alcun frutto deriuato dalli medesimi, ma il tutto lasciato in balia de' miei consanguinei.

Del rimanente poi di tutti li miei beni mobili, crediti, denari, azioni, ragioni, e qualunque altra cosa, che di mia ragione fosse in essere al tempo della mia morte, niuna eccettuata essendo il tutto miei beni castensi, delli quali posso liberamente disporre, instituisco, e uoglio per debito, che sia mio erede uniuersale ressiduario Bose Gicanouich mio carissimo nipote ex fratre, già iniziato nel pubblico militare seruigio, con questo però, che lui debba dipendere dalle sagge direzioni del predetto Signore Sargente Maggiore di Battaglia Maina, sino che uerrà al caso di ben dirigersi da per se stesso, e particolarmente nelli proprii auanzamenti militari, già certo di ritraere dalla esperimentata benignità del medemo Signor Sargente Maggiore di Battaglia quell'assistenza, che lo qualificherà di merito, al cui effetto glielo raccomandando quanto so, e posso, iscusandomi se a tanto m'inoltro.

E questo intende, e uoglia, che sia il mio testamento, e l'ultima mia uolontà, li quali se per tali non potessero ualere, uagliano per ragione di codicillo, donazione causa mortis, e per qualunque altra disposizione, che nel miglior modo far si può, nonostante fosse pretermesso qualche puno di ragione, o solemnità d'ordine, rinunziando amplamente, ed espressamente a tutte le leggi, statuti, e consuetudini, che ostarui per auentura potesse, et ita etc.

Letto da me infrascritto Nodaro alla presenza ut supra il presente testamento, parola per parola al prefatto Signor testatore, che dopo d'auer ben

udito, ed inteso l'intiero suo contenuto, lo confermo in tutte le sue parti, tal essendo la di lui uera, e positua uoluntà, che dourà essere immancabilmente eseguita in tutto, e per tutto come stà, e giace.

Fatto in Zara nella casa di abitazione del detto Magnifico Signor Consigliere, posta in Confin di San Michiel, presenti li Domini Francesco Carrara quondam Giacomo mercante, e Filippo Carerosomi (? *nečitko*) quondam Antonio orefice in questa Città testimonii noti, chiamati, e pregati.

Ed io Bartolomeo Ferrari da Veneta autorità Nodaro pubblico e giurato ho scritto il presente testamento, in tutto et per tutto come mi ha ordinato il predetto testatore.

Drugim rukopisom: Addi 6 Giugno 1804, giorno di Mercordi, Zara

Na poledini: Cosmo Begna Consigliere fui presente alla facitura di questo testamento e l'incischi di propria mano e sigillai col solito mio sigillo.

Adi 31 Dicembre 1777.

Testamento del Signor Tenente Colonnello Marco Gicanouich scritto da me Bartolomeo Ferrari di Veneta autorità Nodaro pubblico e giurato di Zara.

Lovorka ČORALIĆ

MARKO ĐIKANOVIĆ FROM CRMNICA – A COLONEL
OF VENETIAN TRANSMARINE MILITARY UNITS
(FANTI OLTRAMARINI)

Summary

Central theme of the article is directed towards the military career and work of Marko Đikanović, a denizen of Crmnica and a colonel of Venetian transmarine infantry units (*fanti oltramarini*) in the eighteenth century. The article is based on the study and analysis of until now relatively less known sources from the Archivio di Stato di Venezia [State Archive of Venice] and the Državni arhiv u Zadru [State Archive of Zadar]. Based on these sources, the article follows Đikanović's career and military activity from the time he was captain until his death in the rank of colonel. Particular attention has been awarded to the analysis of the regional origin of the officers and soldiers who served in his military units, as well as to his last will, which he composed in Zadar in 1777. The article also discusses other military active members of the Đikanović family. As an appendix to the article are given the transcriptions of the part of source material used in the analysis.

ПРИЛОЗИ

Бојан НОВАКОВИЋ*

ТРАГОМ ПОДАТАКА О НАЛАЗУ ОСТАВЕ ФРАНАЧКОГ НОВЦА ИЗ ОРЛИНЕ КОД НИКШИЋА

ABSTRACT: In this article the author emphasizes the discovery of the Frankish coins' hoard in Orlina near Nikšić. The hoard contained a jar of the Louis the Pious' (814-840) silver coins and some unidentified jewelry. Considering the hystorical surroundings which could cause the appearance of this hoard, the author stresses the potential importance of this finding as a way of getting a clearer picture of the situation in the Adriatic hinterland made after the Peace Treaty of Aachen.

*KEY WORDS: Coin hoard, Nikšić field, Franks, Byzantium, Terbou-
nia, Ljudevit's rebellion, Early Middle Ages.*

Један од најупечатљивијих показатеља тешкоћа у које су западали појединци или одређене заједнице представљају оставе новца и предмета који су за њих имали нарочит значај. С обзиром на могућност прецизнијег датирања, оставе новца могу бити од велике помоћи за утврђивање просторне и временске компоненте историјских догађаја и процеса. Невоља је у томе што је код њихових открића често ријеч о случајним налазима, па стручна лица нијесу увијек у прилици да их испитају прије него им се изгуби сваки траг. У овом чланку биће ријечи о налазу оставе раносредњовјековног накита и новца, која би да је сачувана, или благовремено научно обрађена, представљала драгоцен историјски извор. Иако се о њеном садржају данас не може рећи ништа конкретније, срећна околност је да је новац идентификован, и да су стручна лица о томе имала одређена сазнања.

Остава је пронађена последије Првог свјетског рата на локалитету Бара Руњевића, код Орлине, у југозападном дијелу Никшићког поља.

* Аутор је кустос-историчар, Завичајни музеј Никшић.

Сачињавали су је ћуп с новцем франачког цара Лудвига Побожног (814-840) и примјерци неидентификованог накита. Како у то вријеме у Никшићу није постојао музеј, сав новац се нашао у рукама колекционара. С обзиром да су многе локалне нумизматичке збирке од тада промијениле власнике, данас се о том налазу веома мало зна. Једини ваљани траг који сам успио пронаћи су његова два накнадна и рекао бих међусобно независна помена: први у извјештају са теренских истраживања Михаила Вучинића, кустоса никшићког музеја¹, и други у књизи учитеља Васа Вујовића². Ријеч је о добрим познаваоцима локалних старина, који вјеродостојност овог налаза нијесу доводили у питање. За њега се очигледно знало у нумизматичким круговима, па га и Вучинић, који је вршио идентификацију новца пристиглог у никшићки музеј, без оградe помиње у званичном извјештају. Како нијесам успио пронаћи примјерке овог новца, или стручни текст у којем је обрађен, остало ми је непознато на чему се темељила њихова сигурност. Пошто су обојица поријеклом из насеља лоцираних у непосредном окружењу мјеста налаза, врло је вјероватно да су некада долазили у додир са тим материјалом³.

Потврда проналаска каролиншког новца на терену Никшићког поља била би од изузетног значаја, с обзиром да његови налази представљају праву ријеткост и на јужнословенским територијама које су биле под њиховом влашћу⁴. Што се тиче новца Лудвига Побожног, један описани примјерак се налази у нумизматичкој збирци Археолошког музеја у Загребу⁵, док се за примјерак набављен за Земаљски музеј

¹ Михаило Вучинић, *Извјештај са истраживања на Великој Орлини и Ћелијском долу, 2. и 3. јула 1968. године*. Извјештај се налази у документацији Завичајног музеја Никшић. У њему аутор узгредно, као доказ да је тај крај био насељен и након пада Римског царства, наводи податак да је Сара Баровић на локалитету Бара Руњевића пронашла ћуп са сребрним новцем Лудвига Побожног, али је у вријеме његове посјете тој породици сав новац већ био распродат. Ћуп с новцем се указао након што је вода с њега спрала земљу, пошто је ријеч о водоплавном терену на којем се у кишном дијелу године формира велика ујезерина.

² Вујовић наводи да је ријеч о ћупу сребрног новца цара Лудвига I, владара из прве половине IX вијека, и да је на истом мјесту пронађено „и нешто старинског накита“. Својевремено је, истиче аутор, један „лудвиговац“, како је тај новац популарно називан, даван за девет динара, за које се могло „купити девет ручкова“ (В. Вујовић, *Никшићко Прековође*, Никшић, 1982, 20).

³ Петар Шобајић (*Никшић – Оногошит*, Београд, 1938, 9-10) истиче да му је почетком тридесетих година прошлог вијека, док је обилазио терен Моштанице, који се иначе налази у дијелу поља у којем је пронађена остава Лудвиговог новца, показивао управо Васо Вујовић примјерке новца пронађеног на локацији старог града. Шобајић је том приликом успио идентификовати само један римски и један дубровачки новчић.

⁴ I. Mirmik, *Četiri primjerka karolinškog novca u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu*, *Starohrvatska prosvjeta*, III/34, 2007, 89-104.

⁵ I. Mirmik, *н. д.*, 90, 92. Примјерак потиче из приватне збирке. Подаци о мјесту налаза недостају.

у Сарајеву сматра да је пронађен код Руновића, близу локације римске *Novae*, између Салоне и Нароне⁶. Музеји у Црној Гори не посједују примјерке Лудвиговог новца, коме би се на основу података о набавци могло сазнати поријекло⁷, док се новцу из приватних збирки оно веома често не може ни установити. С обзиром да је ријеч о периоду веома оскудном историјским изворима, податке о таквом налазу свакако вриједи изнијети пред научну јавност, мада то изостанак самог новца са методолошке стране не оправдава. Како сама локација оставе овим подацима даје додатни смисао, а разматрање околности њеног настанка може подстаћи нова истраживања, можда и обезбјеђивање материјалне потврде овог налаза, у овој анализи ћу се ипак њима послужити.

Новац кован у име Лудвига Побожног јавља се још 781. године за вријеме владавине његовог оца Карла Великог, али је од те серије сачуван веома мали број примјерака. Као владар, Лудвиг је ковао више типова новца, и на њима увијек стоји његова царска титула (HLVDOVVICVS IMP). Дијелимо га у три серије, а прва, са ликом владара, кована је од 814. до 818/819. године. Од ње је сачуван мали број примјерака, што свједочи о ефикасности замјене која је извршена по изласку нове серије са називом мјеста ковања на реверсу. Датирање је извршено на основу Ахенског капитулара из пете године владавине Лудвига Побожног, у којем се помиње *de nova moneta*⁸. Тај новац је био у оптицају до 11. новембра 822. или 823. године, када се јавља издање са натписом XPISTIANA RELIGIO који се кружно пружа око храма, без назива мјеста ковања. Датирање је урађено на основу капитулара који вјероватно потиче из 825, најкасније из 827. године, који се односи на повлачење новца наређено три године раније, а које није ефикасно спроведено.

У почетку није било једноставно установити из које је ковнице изашао овај новац. Недуго након тога, ознаке намјењене приказивању монетарне власти и успјешној контроли новца појавиле су се на њиховом реверсу или аверсу, у четвртинама крста, на једној или другој страни храма, или у легенди, а представљале су их тачке, кругови и разни други симболи. Непосредно пред крај владавине Лудвига Побожног, 839. или 840. године, јављају се нове варијанте ове серије, најчешће у лику

⁶ *Numizmatička zbirka, nabavljena za bos.-herceg. zemaljski muzej u Sarajevu*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 3, Sarajevo, 1891, 305.

⁷ Завичајни музеј у Херцег Новом посједује један примјерак франачког новца нечитког натписа, који типолошки вјероватно припада анонимним денарима кованим у Венецији између 855. и 880. године. Пронађен је у гробу, у нартексу раносредњовјековне црквике у Росама.

⁸ J. Lafaurie, *The novi denarii and forgery in the ninth century*, Studies in numismatic method, Cambridge, 1983, 137-146.

новчића на којима је натпис *XPISTIANA RELIGIO* замијењен називом ковнице. Остаје дилема да ли је тај новац заиста ковао Лудвиг, или се ради о издањима фризијских ковница, за које је била карактеристична израда имитација. Са друге стране, поједини примјерци обола из различитих ковница указују да би о Лудвиговим денарима у будућности могло још много тога изаћи на видјело.

Производња фалсификованог новца је очигледно била толико велика да је једино рјешење било замјена цијеле валуте на територији царства Лудвига Побожног. За ту врсту мјера у документима је коришћен израз *novi denarii* или *denarii de novae monetae*⁹. Они се помињу и на Франкфуртском Синоду 794. године, и односе се на монетарне реформе Карла Великог које су довеле до повлачења из оптицаја меровиншког типа денара. Значајне промјене у изгледу денара издатих између 794. и 819. године, и каснијег издања, имале су за циљ лако разликовање важећег новца од неважећег. Та пракса је примјењивана и касније, што свједочи Едикт из Питреа из 864. године, у којем се даје детаљан опис новог кованог новца, као и у Франкфуртском капитулару из 794. године. У оба документа се ранија издања сматрају безвриједним, малтене фалсификатима.

Стручна анализа новца Лудвига Побожног захтијева детаљан опис који подразумева познавање великог броја параметара, па су у том смислу често недовољни и описи који су дати у стручним текстовима. Сами податак о налазу таквог новца је мршав ако не знамо о којој се серији ради, па чак и то, с обзиром да имају више варијанти. При том не мислим на златно издање са почетка његове владавине, већ на одређена ријетка издања за која још увијек није утврђено да ли представљају фалсификате или само варијанте регуларног новца, чије одступање од прописаног типа може проистацати из неразумијевања инструкција послатих ковницама.

Све ово наводим да би се стекла јаснија представа о томе колика је штета учињена расипањем оставе из Орлине. Познате су оставе из

⁹ Капитулар из Атињија издат 821/822. године открива начин на који је претходну серију требало повући и замијенити је новим денарима. Грофови (*comtes*) и њихови агенти су били одговорни за прикупљање неважећих денара, а краљевски изасланици су требали бити послати у сваки округ како би се осигурало спровођење ових упутстава. Постављен је и временски рок до којег је стари новац могао бити у оптицају (дан св. Мартина - 11. новембар), тако да су само издања препоручена 819. године могла бити законско средство плаћања. Овом уредбом су биле предвиђене строге санкције како за фалсификаторе, тако и за контролоре у случају њеног неспровођења. О успјеху те операције говори велика остава новца из *Apremont-Veuillina*, која изузев два примјерка садржи денаре Лудвига Побожног са хоризонтално исписаним називом града-ковнице на реверсу.

Француске, Холандије, Швајцарске и Белгије¹⁰, али не и са територија за које се сматра да нијесу биле под франачком влашћу. То баца ново свијетло на проблем циркулације новца у залеђу Јадранског мора, јер досадашњи налази указују да је на источном Јадрану у то вријеме пре-васходно циркулисао византијски новац¹¹. Са друге стране, присуство веће количине Лудвиговог новца у том региону могло би указивати и на инфилтрацију франачког утицаја у залеђу јужнојадранских византијских посједа, што би одговарало стању у сјевернијем дијелу јадранског залеђа, тј. у кнежевини Хрватској, гдје је откривен велики број ранокаролиншких налаза¹², али не и новца.

Сама локација налаза је водоплавна равница у подножју Будоша. Положај јој треба посматрати у склопу ширег географског смјештаја Никшићког поља, које лежи у тектонској удолини која представља природни путни правац који релативно блиским приморским залеђем повезује ниску Албанију са Херцеговином и Босном. Стратешки значај ове комуникације нарочито долази до изражаја у периоду о којем је овдје ријеч, када Бугари угрожавају централне дјелове Балканског полуострва, укључујући и главну комуникацију Морава-Вардар, па путни правац који из Драча води преко територије Дукље временом постаје једина копнена веза Византије са Србима, који јој убрзо постају савезници у борби против Бугара. Брдо Будош представљало је природну границу не само жупе Оногоште, већ и брдско-планинске територије Травуније према рељефно знатно нижој Дукљи¹³. Како је прва била под српским, а друга због близине и отворености према недуго прије тога формираној теми Драч под византијским утицајем, чињеница да је остава похрањена на граници њихових утицајних сфера може бити индикативна.

¹⁰ P. Grierson, M. Blackburn, *Medieval european coinage, I, The Early Middle Ages, (5th - 10th centuries)*, Cambridge, 1986, 211-217. Колико ми је познато, једна мјешовита остава из Баварске, у којој доминира Лудвигов новац, била би просторно најближа јужно-словенским земљама.

¹¹ Michael McCormick, *Origins of the European economy: communications and commerce, A.D. 300-900*, Cambridge, 2001, 361-369; за конкретне примјере видјети: I. Mirnik, *Novac iz starohrvatskih grobova*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 37, Zagreb, 2004, 205-250.

¹² С обзиром да је Византија контролисала поједина јадранска острва и приморске градове, а Франачка залеђе, овакви налази су готово непознати у приобалном појасу, док им је највећа концентрација у копненом дијелу средње Далмације, а нешто мања у сусједним крајевима јадранског залеђа.

¹³ Ријеч је о природној граници која је кроз историју често попримала и карактер политичке, па се с разлогом сматра и границом Травуније према Дукљи, бар средином X вијека (о томе видјети: Б. Новаковић, *Порфирогенитов τὸ Ζετλήβη*, *Историјски записи*, 1-4, Подгорица, 2008, 163-170).

Када је ријеч о остави новца из IX вијека, уз околности настанка неизбјежно се намеће и питање њеног власника. За разлику од остава римског новца које су биле честе и могле садржавати по више хиљада примјерака, почетком IX вијека је доминирала натурална привреда па је у нашим крајевима било мало новца, особито у унутрашњости¹⁴. С обзиром да покрштавање и класно раслојавање локалног становништва у то вријеме нијесу били значајније узели маха, постојао је веома танак друштвени слој који је могао располагати већим количинама новца. Сводио се на трговце и личности највишег ранга у кнежевини, а када је ријеч о остави морају се узети у обзир и друге могућности, нпр. страна мисија, ратни плијен и слично.

Да бисмо утврдили на који је начин овај материјал доспио у Никшићко поље потребно је нешто више рећи о политичким приликама у региону за вријеме владавине франачког цара Лудвига Побожног. Западни крајеви Балканског полуострва улазе у утицајну сферу Франачког царства за владавине Лудвиговог оца Карла Великог, који недуго након крунисања царском круном у Риму осваја Далмацију. Рат је окончан миром у Ахену 812. године којим је Византија задржала власт над острвима и приморским градовима, док је Франачкој припало залеђе до ријеке Цетине, или још даље на југ, не може се тачно утврдити. У Аналима Франачког краљевства налазимо податке о драматичним збивањима у Панонији за вријеме владавине Лудвига Побожног. Након што је цар игнорисао жалбе које му је 818. године изнио доњопанонски кнез Људевит на поступке фурланског војводе

¹⁴ Такво стање се донекле мијења у вријеме византијско-франачког рата, када се повећана активност Византије на источном Јадрану морала одразити и на повећање количине новца у њеним приморским градовима, а преко трговине и међу Словенима у залеђу. Некако у исто вријеме, и нешто раније, долази до значајније употребе златника Константина V Копронима (741-775) и његовог сина Лава IV (775-780) кованих у вријеме њиховог савладарства (751-775). Интересантно је да тај новац није пронађен у далматинским градовима и приобаљу, који су били под византијском влашћу, већ искључиво на територији Хрватске. Пронађени су у гробовима хрватских кнезова па се сматра да је хрватски владајући слој посједовао његове значајне количине. Отуд се постављало питање на који је начин тај новац до њих доспио. Међутим, налази Копронимових златника су евидентирани и у Љубомиру код Требиња (В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, Београд, 1940, 135), па њихову појаву у залеђу јадранске обале не треба везивати искључиво за Хрвате. Како је утврђено да ти златници потичу из ковнице у Сиракузи, њихова појава би указивала на снажне трговачке везе далматинских Словена са Сицилијом. Дакле, већу појаву новца могли су условити краћи периоди стабилности, или посебне околности, као што је појава златног новца Романа III Аргира (1028-1034) од обале Јадрана па све до Угарске, којој је разлог могао бити познати историјски догађај када је зетски кнез Стефан Војислав опљачкао византијску галију натоварену златом која се насукала на обале Јадрана (*Византијски извори за историју народа Југославије*, III, Београд, 1966, 157-158).

Кадолоха, овај наредне године диже устанак у који се укључују и нека сусједна племена. Средиште отпора био је утврђени град Сисак. Рат је вођен са промјењивом срећом, а окончан је 822. године када је Људевит био приморан на бјекство. Уточиште налази код Срба, да би се на крају пребацио у Хрватску, гдје 823. године бива убијен¹⁵.

Какав је био положај Србије и сусједних јој приморских кнежевина након Ахенског мира не може се утврдити на основу расположивих извора. У сваком случају Византија се у циљу заустављања опасног франачког продора морала више ангажовати на обнављању свог присуства у Далмацији. О одређеним дешавањима сазнајемо на основу податка о посланству које је цар Лав V упутио Лудвигу Побожном 816/817. године са задатком да уреди границе између Романа и Словена¹⁶. Порфирогенитов податак да су током владавине Михаила Аморијца (820-829), као и прије тога, словенска племена из Далмације отпала испод византијске власти тумачи се и њиховим падом под франачки утицај¹⁷. О извјесним промјенама свједочи и Порфирогенитов податак о успостављању нових односа између Србије и Травуније, или само о њиховом обнављању: „Овај архонт Властимир даде својој кћерци за мужа Крајину, сина Белоја, жупана Травуније. Желећи да прослави свога зета, именована га овај за архонта, учинивши га самосталним. Од њега се роди Хвалимир а од овог опет Чучимир. Архонти Травуније увек су били под влашћу архонта Србије“¹⁸. Дакле, Властимир овим политичким браком учвршћује једног травунијског кнеза у његовом региону („именована га овај за архонта, учинивши га самосталним“), и на тај начин га јаче везује за себе, што се види и из последње реченице навода, вјероватно из разлога што су спољнополитичке околности претходно довеле до губитка позиција Србије у Травунији. Да ли их је истиснуо франачки, или можда обновљени византијски утицај, остаје да се види.

У сваком случају, у вријеме устанка Томе Словена и опсаде Цариграда (821-823) била су отворена врата ширењу франачког утицаја ка југу, и то би могао бити један од узрока настанка оставе у Орлини. Важно је нагласити да је она похрањена у дијелу поља којим је водио римски

¹⁵ *Einhardi Annales*, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1845, 83, 86; превод према: Ст. Станојевић, В. Ђоровић, *Одабрани извори за српску историју I*, Београд, 1921, 51-54.

¹⁶ G. Manojlović, *Jadransko pomorje IX. stoljeća u svijetlu istočnorimske (bizantinske) povijesti*, Rad JAZU, 150, Zagreb, 1902, 70-71.

¹⁷ Т. Живковић, *Јужни Словени под византијском влашћу: 600-1025*, Београд, 2002, 339, 343, 352.

¹⁸ Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, I, ed. Gy. Moravcsik, trans. R. J. H. Jenkins, Washington 1967, с. 34. 5-12; превод према: *Византиски извори за историју народа Југославије*, II, Београд, 1959, 62.

пут¹⁹. На страни уплив би могао указивати и детаљ да се састојала искључиво од франачког новца, јер да је ријеч о новцу који је ту био у оптицају очекивали бисмо мјешовиту оставу. Да јој је власник могао бити странац указује и податак да није пронађена на локацији старог насеља, што је иначе чест случај са оставама новца, већ у водоплавној равници којој није могућ приступ у свако доба године. Личне драгоцености је на таквом мјесту могла скрити особа која није добро познавала локални терен, или је била у великој журби да то учини, или обоје. Друга битна ствар је да је локација оставе у самом подножју брда Будош, надомак Острошког кланца. Граница жупе Оногште према Дукљи приближно је била и граница српског и византијског утицаја међу приморским кнежевинама, а пограничне зоне су често биле и зоне сукоба. Отуд се може претпоставити да су за владавине Лудвига Побожног на том подручју боравиле особе из области под франачком контролом у намјери да пређу на територију Дукље или Византије, и да је остава настала током сукоба на самој граници. Зато не треба одбацити могућност да је након Ахенског мира могло доћи до ширења франачког утицаја међу Словенима јадранског залеђа.

Друга могућност би била да је ова остава настала као последица турбуленција изазваних устанком Људевита Посавског, о чему је због недостатка конкретних података тешко било шта поуздано тврдити. О позитивном расположењу Срба према устанку као разлогу за касније Људевитово скривање на њиховој територији може се само нагађати. Као што је наведено, на основу онога што се зна може се рећи да локација и садржај оставе не говоре у прилог њеног локалног карактера, мада бисмо у случају утврђивања серије тог новца начелно сазнали да ли је могла настати у вријеме Људевитовог устанка.

Трећа могућност би била да је настанак оставе у директној вези са Људевитовим устанком, односно са његовим бијегом код Срба, што на први поглед не дјелује вјероватно због удаљености жаришта сукоба. Када је увидио да је даљи отпор Францима узалудан, Људевит бјежи Србима, „и убивши на превару једног од њихових вођа, који га је примио, његову државу подврже под своју власт“²⁰. Слиједи неуспјешан покушај преговора са Лудвигом, након чега се изненада склања у Хрватску код Борниног рођака Људемисла, гдје и страда.

Иако хроничар није оставио прецизан податак о локацији Срба који су Људевиту пружили уточиште, најчешће се узима да су они

¹⁹ Уочено је да су локације каролинских налаза у уској вези са познатим трасама римских саобраћајница (А. Милошевић, *Karolinški utjecaji u Hrvatskoj u svjetlu arheoloških nalaza*, у: *Hrvati i Karolinzi*, I, Split, 2000, 115-117), што је и овдје случај.

²⁰ *Einhardi Annales*, 83; Ст. Станојевић, В. Ћоровић, *н. д.*, 54.

живјели на територији Босне. У том смислу бих издвојио мишљење хрватског историчара Невена Будака који указује да се Људевит држао ван домаћаја франачке моћи, и да се склонио или у сјевероисточној Босни, или у приморским крајевима које Порфиригенит касније назива српским²¹. Сматрам да ова друга могућност има смисла, при том мислећи на Травунију, не само због тога што би ту био на безбједној удаљености од главних центара франачког утицаја, већ и зато што се она пружала надомак византијских посједа²². Другим ријечима, сматрам да је суштинско питање гдје се Људевит запутио када је прешао Саву; да ли у Хрватску, у Србију, или можда у Византију? Подршку или привремено уточиште могао је потражити једино код Словена који су имали симпатија за његове активности, или на територији Византије.

Угрожена франачким освајањима Византија му је пружала одређену помоћ, али јој није одговарало да због групе побуњеника, који су се уз то налазили у безизлазном положају, компликује односе са моћним западним сусједом. То јој нијесу дозвољавале ни тренутне унутрашње прилике, тако да он није могао пронаћи спас на њеној територији. У то вријеме су византијску Далмацију сачињавала поједина јадранска острва и приморски градови, у чијем је залеђу била Хрватска, која је под франачким суверенитетом одиграла истакнуту улогу у гушењу Људевитовог устанка. У сусједству три тадашње велике силе налазила се Србија са приморским кнежевинама. Даље на истоку је долина Мораве, којом је водила главна саобраћајница од Београда према Солуну и Цариграду, али се не може прецизно утврдити докле се у то вријеме пружала бугарска власт у правцу запада. У најмању руку Бугари су угрожавали ову комуникацију, па је једини сигуран правац којим је Људевит могао доћи до византијске територије, или њене границе, ако се тамо упутио, водио преко Србије за Травунију, то јест за Никшићко поље, одакле се преко Дукље, која је у то вријеме вјероватно

²¹ N. Budak - T. Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb, 2006, 104.

²² Описујући догађаје из дунавског басена и сјеверног Балкана, аутор *Анала Франачког краљевства* да би разјаснио сцену догађаја често користи класични концепт, али се на основу појединих детаља може закључити да је био изванредан познавалац и касноантичке административне организације (P. Komatina, *The Slavs of the mid-Danube basin and the Bulgarian expansion in the first half of the 9th century*, ZRVI, XLVII, Београд, 2010, 70-72). У циљу прецизнијег лоцирања Срба који су пружили уточиште доњопанонском кнезу значајан је податак *Анала* гдје се наводи како Људевит „побеже Сорабима, за који се народ казује, да заузима велики део Далмације...“ (*Einhardi Annales*, 83; Ст. Станојевић, В. Ћоровић, *н. д.*, 54), док се у Животопису Лудвига Побожног српски жупан који га је примио помиње само као далматински првак. Касноантичка Далмација се пружала на исток до ријеке Дрине, па се очигледно мисли на једну од мањих кнежевина западно од ње, за које Порфиригенит касније наводи да су српске.

била под византијским утицајем, могао спустити до Драча; или остати у Никшићком пољу, на маргинама моћи два царства, чекајући повољан расплет ситуације. Но, све су то само могућности, а право стање ствари тешко да ћемо икада сазнати. Након ликвидације локалног српског жупана он безуспјешно покушава ступити у преговоре са франачким царем, па су немогућности даљег опстанка код Срба, и преласка на територију Византије, вјероватно објашњење његовог изненадног бјега у Хрватску, гдје није добио очекивану подршку.

Подаци о остави из Орлине једини су домаћи извор који указује на одређена дешавања на овом простору у првој половини IX вијека. Њена материјална потврда приказала би нам у новом свијетлу политичке односе у јадранском залеђу, а утврђивањем серије новца сазнали бисмо и да ли је остава могла настати у вријеме Људевитовог устанка. Зато овај прилог и доживљавам као подстицај нумизматичарима и другим истраживачима да покушају ући у траг примјерцима тог новца, или документацији о налазу, јер увијек остаје нада да је дио материјала доспио до људи који су се систематично бавили тим послом.

Bojan NOVAKOVIĆ

TRACING THE FINDING DISCOVERY OF THE FRANKISH COINS' HOARD IN ORLINA NEAR NIKŠIĆ

Summary

In this article the author reveals historical significance of the coin hoard during the rule of Louis the Pious, king of Franks (814-840). After WWI the hoard was found near Orlina, south-west of Nikšić. The location and dating of this find cause the author to make an assumption about the historical surroundings under which the material could possibly end up in Nikšić.

Горан ЧУКИЋ*

«ЖИВИНА» (EPITELIOMA BASOCELLULARE)
1484. ГОДИНЕ (паганство - „слобода“ - или...)

ABSTRACT: *The article deals with tradition of the folk name “zivi-na” (“poultry”), being used for clinical picture of Basal cell carcinoma. In Cetinje chronicle is noticed clinical picture of Basal cell carcinoma (Epitelioma basocellulare). The notice was written by Ivan Crnojevic in 1484. Explanation of appearance of illness is theological as much as it is biological. It appeared «multi causative»: a) as a damnation appeared by touching “the holy object», border stone, and the actor was by that sinful; b) the illness appearance by sparking of border stone while its breaking. The name has been in use for almost five centuries.*

KEY WORDS: *poultry, Epitelioma basocellulare, Fracastorius, Crnojević, Cetinje chronicle, descriptive epidemiology, technological system*

Савремена употреба термина “живина” је доминантно архаична, нпр. у клетви „живина те изјела“, стога је већини оних који је употребљавају непознате суштине. Није признат назив ни у стручним, медицинским круговима, што сматрамо да би требало изменити јер је део наше афирмативне прошлости.

“За европску културу су значајне две митолошке традиције. Прва је грчка која је *митотворно обликовала природу*, друга је хришћанска која се држала историје као чудесног простора митотворења. На основу прве митологије створена је грчка природна религија, на коју се ослањала античка књижевност, антички морал и политика. На *хришћанској религији* открочења створена је средњовековна књижевност, морал и политика.” Обе митотворно-религиозне основе су биле плодне и

* Аутор је запослен у Дому здравља Беране.

подстицајне; како у афирмисању, тако и у супротстављању. У антици је спорење са митом родило – *филозофију*; у хришћанству – *науку*.¹

«...Сукоб нестаје, што он бива *решен* довршеном хуманизацијом природе и довршеном натурализацијом човека.»² Како је наша европска научна и филозофска традиција хеленистичка.³ То значи да као учени имамо обавеза према тој традицији – да наше евентуално здраворазумско размишљање треба да произведемо у научно: хуманизацијом природе и натурализацијом човека.

Поднебље Балкана на коме ћемо сакупљати доказе, на које се односи «материјал», је сложено припадало је Западном и Источном римском царству. Оно једним делом подручја не припада Западу, па ни историји Запада, тиме ни «историји медицине». «У Византији околности (су) биле повољније него на Западу: хеленистичка културна традиција осећала се на позитиван начин, док се у остатку Европе, све до XI века, ренесансе означавало тек пролазно и местимично избијање на површину једне уназађене латинштине.»⁴ Римско царство је обухватало и више бивших грчких држава у којима су до III в. употребљавана паралелно два језика, у државним пословима латински, а у образовању грчки. После тога грчки је скоро непознат на Западу, а латински на Истоку.⁵

“Најчешће се болест, као невоља и зло, повезује са Божијом казном као узроком због човјековог сагрешења.” ”Доментијан описује 1203-1205. г. - ...тако и за грехе наше сва земља наша пуна беше мртваца: и дворишта пуна, и куће пуне, и путеви пуни и распућа пуна. И за грехове наше ни погребатељи не могаху да их погребу, сем што их у житне рупе једва смештаху.”⁶

У чему је био њихов грех? У нечем јесте, о чему води рачуна ”ко треба”. ”Предсмртне муке и болести служе за очишћење грехова почињених у животу.” ”Дошла је болест по вољи Божијој, и проћи ће: јер у Њему је снага да излечи тебе и сваког занемоћалог...”; ”Немојте ни помишљати да је овај или онај крив за болест; никако није, но је то у Божјим рукама!”⁷

¹ С. Лаушевић, *Мишљење свједочење*, Нови Сад, 2002, 39

² Б. Павловић, *Ка филозофији историје*, 111, у: Б. Павловић, *Филозофски триптих*, Београд, Плато, 1998, 77-141.

³ Исто, 117.

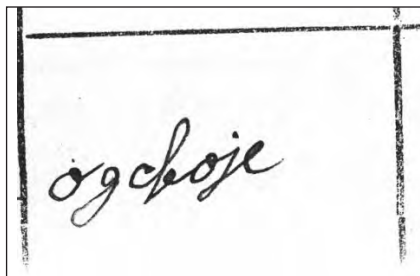
⁴ Карбонел Ш. *Историографија*, Београд: Плато; 1999, 37.

⁵ Савић М. Цветковић В, Цекић Н. *Филозофија*. Београд; 2004, 122.

⁶ Катић Р., *О појавама и сузбијању заразних болести код Срба од 1202. до 1813. године*, Српска академија наука и умјетности, Посебна издања књ. CCCLXXXVI, Одјељење медицинских наука књ. 19. Београд, 1965, 4.

⁷ Макарије, *Болест*. У: Речник спасења. Београд; 1997, 52-64

Религиозни ставови су средњим веком доминирали, па и тај да је болест «бич Божији», казна за почињене грехе. То се протеже и у будућност, отуда у Матичним књигама умрлих свих конфесија у рубрици “од које болести је умро” – упис “од своје”⁸, од болести његове, њему намењене од Бога. (Слика 1)

Слика 1. Протокол за упис умрлих џемата Луг (Н. Пазар, град)

Ако и нема основа за немилост, напр. „стоји старословенским написано име ктитора ’Грешног слуге Богородице’ Ивана Црнојевића, и година градње 1483.”⁹

Емпедокле (око 483-423 г.п.н.е) је био лекар, оснивач италске медицинске школе. Живео је пре Хипократа. Њему се “приписује спасење Селинунта од куге и ослобођење свог родног града од епидемије. Емпедокле је пробио пролаз у стенама и, путивши на тај начин освежавајуће северне ветрове да продру у град, учинио његову климу здравом.”¹⁰

“Хипократ је узрочнике епидемија назвао *мијазмама*, мислећи на извесна својства поквареног ваздуха у виду нездравих испарења.”¹¹ “Античка медицина је сматрала да узрок редњи лежу у “мијазмама”, које се налазе у ваздуху, као саставни делови испарења из баруштина и влажне земље; оне “кваре ваздух”, откуда и латинска реч “infectio”, која означаје појам “кварења”, “заражења”; оне доспевају у болесничково тело не само непосредно из ваздуха, него и додиром са болесницима, откуда су те болести добиле још назив “контагиозне”, што је проистекло из појма и речи “contagium”, што значи “додир”;

⁸ Протокол за упис умрлих џемата Луг 1920-1026. година, година 1920; Нови Пазар, град, СО Нови Пазар

⁹ Капер С. *О Црној Гори*. Подгорица: ЦИД; 1999. (прво издање 1875, 1876), 151.

¹⁰ Александров Г, Биховски Б, Митин М, Јудин П. *Историја филозофије, Филозофија античког и феудалног друштва*. Београд: Култура; 1948, 84.

¹¹ Станојевић В. *Историја медицине*, Београд / Загреб, 1953.

касније је из тога произашао нов створени појам, који је означен термином “contagium vivum”, а који су створили латински писци Теренцијус Варо и Колумела.”

“Виргилије говори о “празном” граду Ацери услед јаког обољевања и умирања његовог становништва, што су причињавала нездрава испарења и мијазме из околних баруштина...”

“Ми допуштамо постојање онога што зовемо мијазмама, које ценимо по њиховом дејству; ми претпостављамо да их има више врста, пошто посебни и специјални феномени, увек једни исти, карактеришу различите болести, које ми претпостављамо, да их проузоркују мијазме.”

Контагионистичка Фрацасториусова теорија је била хипотетична. Имала је ренесансни карактер. Све је то неспорно револуционарно и било је далеко испред владајућег филозофско-религијског виђења истог проблема. Следећи битни корак је био примена ове «теорије». Lusitanus и Fracastorius су били против владајуће догме, па и у медицини, што се види на примеру.

Луситанус се у својим центуриама позива на Фрацасториуса, што значи да је уважавао рад и теоријске поставке овог претече, које су биле битне по будући преврат у медицини (тзв. «коперниковски обрт») са микробском теоријом заразних болести («the germ theory of communicable diseases»).

Спомиње се Фрацасториус имплицитно и експлицитно у 75. курацији Прве центурије Луситануса. Имплицитно јер Луситанус је питао свог пацијента „где је могао навући ове чиреве“ и «није ми могао одговорити... а нарочито пошто се радило о једном врло религиозном човеку, сматрао сам да није примерено испитивати га даље.»¹² Разговор се заснивао на примењеним поставкама Фрацасториус-ове теорије о «contagium» у делу «De Contagionibus et Contagiosis Morbis et Earum Curatione» 1546.

Полемисе и експлицитно Луситанус са Фрацасториусом као «општепризнатим стручњаком» о употреби коре гвајака у терапији. Нуди даље читаоцима своје искуство са овим леком.

Код нас, педесетак година раније од Фрацасториуса, може да се нађе «да у опажање је уграђена интерпретација оног што се опажа»¹³. Посмотримо наш пример из 1484. г. – да ли би се имало што против да се пред лекаром догађа настајање непознатог ентитета, да га он препозна од почетка до краја (напр. како настаје малигно оболење итд.), којим би била разрешена и данас присутна крупна непознаница.

¹² Lusitanus A. Cur. LXXV. De ulceribus Telephis Chironiis dictis, spurias costas occupantibus.

Lusitani A. Curationem Medicinalium Centuria prima. Florentiae; 1551, 167-9.

¹³ Стокић З. Њутн-Дијемова епистемологија. Београд: Задужбина Андрејевић; 1998,42.

Није се морало веровати да је болест контагионистичке природе јер је мијазматична теорија била доминантна. Запад је био емпиричког уверења да је «куга преносива». «...Највећи медицински ауторитети тога доба (1851. г- прим. Г.Ч) сматрали су теорију о цонтагиум аниматум као најслабије фундирану од свих теорија, као остатак некадашњих "детињих идеја" (Ackermann, loc. cit.).»¹⁴ Ту је био као контрааргумент и резултат експеримента заступника неконтагионистичког правца Кло-Бејга (Clot-Beu), ортодоксно религиозног. Он је извео јавни оглед на себи који је био сензационалан као супротан ставу о заразности куге. Унео је себи тада гној из бубона болесника – и није оболео. Тако су маргинализовани и игнорисани контагионисти широм Европе. Касније је дознато зашто је ово успело Кло-Беју - јер узрочник куге после неког времена напушта бубон и сели се у органе.¹⁵

Идеја о инфекцији: “Теорија настанка болести услед заразе клицама није била доказана...”¹⁶ па је била нивоа хипотезе до “Пастерове златне ере“ у микробиологији – тада ова постаје водећа грана медицине.

2. МАТЕРИЈАЛ И МЕТОДЕ

‘Критички метод’¹⁷ тј. «анализа садржаја метода је за прикупљање података из информативног материјала: из књига, часописа, новина, с радија, телевизије и интернета.»¹⁸ Дескриптивни метод, разматрања путем деветовалентне логике¹⁹ и систематског приступа²⁰.

3. РЕЗУЛТАТИ

О међама говори Душанов законик, чл. 78, 79, 80: “...За међе сеоске... куда рекну сведоци, његово да је.” О међама црквеним: “...само да се суди по закону царства ми, но увек да запитају царство ми”.²¹

«Делатност српских штампарија трајала је само сасвим кратко времена и већ прве деценије турске владавине учиниле су томе крај. Прва

¹⁴ Чернозубов Н. Епидемиолошки метод рада. У: Радови II конгреса превентивне медицине. Блед. Хигијена 1955; вол. VII: 1-4.

¹⁵ Димчевска А. Антрополошка скица харања куге у свету ислама од VII до XIX века; Ниш: Теме. 31, 2007, (4) 748.

¹⁶ Лерер С. Витези медицине. Београд: Југославија, Зениг. 1981, 137.

¹⁷ Лаушевић С. Философски појам критике. Никшић: Унирекс; 1995, 48.

¹⁸ Вујовић М. Увођење у знанствени ред (у подручју друштвених знаности). Загреб: Школска књига; 2006, 153.

¹⁹ Шешић Б. Основи логике. Београд: Научна књига; 1983.

²⁰ Шешић Ш. Теируха сустана, Суботица; 1984.

²¹ Стевовић М. Душаново царство. Београд: Књига-комерц; 2001, 225.

штампарија, коју је 1493. основао Ђурађ Црнојевић на Ободу, престала је веома брзо са радом... Међу тим *забелешкама* налазе се и неке у којима се одражавају тадашње црквене и социјално-политичке прилике и које понекад наводе на закључак и о личној судбини преписивача.»²²

Те 1484. године стоји додата забелешка (слика 2):²³

О болести рака лица наводи Ровински исти пример на који указујемо: “На једном документу о границама Цетињског манастира, са стране је биљешка о једном становнику села Хумци, Нику Милошеву, који је нарушио манстирску границу: “...и удри га искра камена под око, и ту му се окоти живина и изједе му око и главу до мозга, и умре”.²⁴

вало:- ђтолѣ	ову грані
правцеѣмь у голи	цу на почи
е ^М у голи бриегъ:	вало сломи
тошка. і рвала	ли бѣлоши
на шочи	ову границу
орѣце: ђтол	на шевръне
ь: ђтолѣ пра	сломи маљемь
	нико милошевѣ
	хумаць: і удри
	га искра каме
граніца:	на под око.
между крь	и ту му се уко
ѣ е прво ре	ти живина.
украи полна	іизѣде му о
ѣѣ покраи	ко и главу
	до мозга:
	і тако умре:-

Слика 2.

Додато на маргинама љетописа²⁵ као да ју је сачинио посматрач оболелог, јер прати генезу «живе ране» - њено кретање од величине зачете «искром» до енормног пропадања ткива. Није запажена епидемија (редња), већ спорадично оболевање починитеља.²⁶ «Ову границу на Почивало сломили (су) Бјелоши;... сломи маљем Нико Милошев Хумац; и удри га искра камена под око. И ту му се укути живина, и изједе му око

²² Андрић И. Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине. (докторска дисертација), Грац; 1924.; Београд: Службени гласник, 2009, 81-82.

²³ Шекуларец Б. Цетињски љетопис. Цетиње: Обод; 1993, 102-103.

²⁴ Ђурашковић Ј. Облици вјеровања и односи према болестима код Црногораца у схватањима П.А. Ровинског. У: Подгорица: ЦАНУ, књ. 99, научни скуп “Пвале Ровински и Црна Гора”.

²⁵ Б. Шекуларец, Цетињски љетопис, Цетиње 1993.

²⁶ Чукић Г. Датирање назива „живина“. У Зборник сажетакa, Тимочки медицински гласник, Зајечар, XXIII тимочки медицински дани, 2001, 29 (Суппл 2): 45 (www.tmg.org.yu)

и главу до мозга, па тако умре». (Слика 2) “Хумци» или, по народном извору, „Умци” су омање насеље од петнаестак „кућа” уз јужну ивицу Цетињског поља, до вароши Цетиња. Све су куће на Томовој главици, осим двије које су у Богданову крају. Сви су Хумци једно братство, које се зове „Умци” или Милошевићи.²⁷

Запис Марка Миљанова из књиге „Чојство и јунаштво старих Црногораца” цитира Геземан: „Пешу Јанкову рече да га *изје живина*, Чубру Поповићу да му се никад ђаволи с огњишта не мичу, Перовану Ђурову да га убије гром, Станоју Љакину да се у њега и његову фамилију утиће ђаволи и неке друге болести. У народу се говори да се свакоме стекло што је реко. Истијема се фамилијама чини, да и сад од тога проклетства на њих стоји. Никола Јованов и Паун, потомци војводе Чубра, одили су на Цетиње да се моле књазу Николи да се он, ка потомак Св. Петра, моли Богу и Св. Петру да их опрости поменуте клетве...”²⁸

Метафора је употребљена «(из)једе, као живина» - на коју се болест односи?

Под појмом «живе ране» сматра Кујачић да се подразумева «туберкулоза зглобова и костију».²⁹ “Од хроничних заразних болести увијек је у Црној Гори било највише обољевања од туберкулозе, нарочито од туберкулозе плућа, од шкрофула, од туберкулозе зглобова и костију познате у народу под именом *живе ране*.”³⁰

“Жива рана (*Ulcus serpiginosus*). Ако се је неко убио у ногу, руку или на које друго мјесто, па је том приликом повриједио и кост, а није убој извадио, — или ако је неко некога заклео у зли час: „Живина те изјела“, онда ће се на том мјесту отворити жива рана или живина...”³¹ Најпре би био бактеријски остеомијелитис по среди.

²⁷ www.montenegro.org.au/pleme_cetinje.html

²⁸ Лазаревић В. фељтон: Његошева војничка психологија, Дан, Подгорица; 28.05.2008.

²⁹ Кујачић Ј. Прилози историји здравствене културе Црне Горе до краја 1918. године. Књ. 3. Београд: САН; 1950. 121.

³⁰ Исто, 121, 15.

³¹ Брагић Т. Пабирци из народне медицине у Херцеговини. Сарајево: Гласник земаљског музеја. 01.01 1903, 159.

“Жива рана (*Улцус серпигиносус*). Ако се је неко убио у ногу, руку или на које друго мјесто, па је том приликом повриједио и кост, а није убој извадио, — или ако је неко некога заклео у зли час: „Живина те изјела“, онда ће се на том мјесту отворити жива рана или живина. Жива се рана зове за то, што по народном мишљењу у тој рани имају мале и сићушне животињице, налик на мале длаке, које у крви иду са мјеста на мјесто по човјечијем тијелу, те рана може да се отвори на више мјеста по свему тијелу. Докле год се све те животиње или сва та живина не потрује рана није излечена, јер ако је излечена на једном мјесту, отвориће се опет на другом: дакле жива рана се зове за то, што се појављује и прелази са мјеста на мјесто као жива, а живина се зове по оним сићушним животињама, које народ зове живином. Та живина може и у кост доћи, те је почети гристи и онда така кост мора се одвојити и из ране изађе сама, или

У речницима стоји да је «живина»: рак (болест)³² cancer, carcinoma³³ (Слика 3)

ЖИВЕТИ, ВИМ, (ИСТ.) *vide живљети.*
 ЖИВЕТИ СЕ, ВИМ СЕ, (ИСТ.) *vide живљети се.*
 ЖИВИНА, f. 1) *der Krebs (Krankheit), cancer, carcinoma: живина га расточила!* 2) мноштво људи, *Menge Volks, multitudo.* 3) (у војв.) кокоши, патке, гуске и ћурке, *das Geflügel, Federvieh, alites domesticae.* 4) (у Дубр.) *vide животиња.*
 ЖИВИНИЦА, f. dim. v. живина.

Слика бр. 3. Живина, cancer, carcinoma³⁴

Слика 4. „Basal cell epithelioma (ulcus terebrans), и три године касније“³⁵

4. ДИСКУСИЈА

На подручју Византије, а тиме и православног дела Балкана није постојала “варварска декадентност” манифестована инквизицијом која је опседала Запад. Али ту на подручју Источног римског царства ипак није направљен не мање битни наредни - “други корак”...

„Први корак“. Повратак антици је једна «ретроисторија». Очаран хуманиста баца занесен поглед на грчке и римске историчаре. Појављују

се извади силом за то удешеним клијештима. Живине има од девет врста...”

³² Московљевић М. Речник савременог српскохрватског књижевног језика. Београ: 1990, 228.

³³ Г. Чукић, Датирање назива “живина“..., 681; Б. Шекуларац, Цетињски..., 185.

³⁴ Караџић В. Српски рјечник, Београд: Нолит (оригинал 1852); 1969.

³⁵ Kimming J, Jannjer M. Color Atlas of Dermatology. Philadelphia and London; 1968. pp. 759 and 760.

се дела за која се мислило да су ишчезла. Преводе се на народне језике и путем штампе су нашироко распрострањена. Латински језик Цркве је био варварски декадентан. Историјографија сведочи о противречности којом се повратак антици представља као пут модерности.³⁶

«Оно што је античка интелектуална елита усвајала вековима, то је арапски ум апсорбовао за пар деценија», тј. 75 година превођења.³⁷ «Грчка научна мисао, у периоду надирања Арабљана а на заласку хеленизма, није више била жива сила. Она је више представљала традицију која је била у рукама практичара и коментатора»³⁸ тј. у оба случаја – компилатора.

Било је подражавања, «детињастих копија». Но, није било све овако стерилизовано, она је била «блештави први чин». Локални колекционари и пасиониране естетике прокрчиће пут до правих – првих археолога. По Европи ће се пронети укус и знање античке уметности.³⁹

„Други корак“. Историографија је у хуманизму, XV и XVI веку, одбацила хиљадугодишње старатељство теологије и схоластике да би открила своје паганско детињство и, у исти мах, зашла у доба разума. Једино место на коме се од тада пише историја је хришћанска Западна Европа. Себе она раздире будући да повратак антици даје печат том времену. Ову историју хуманиста било би наивно и опасно посматрати само из угла напретка. Архаизам и конформизам често обележавају ту производњу у погледу чије модерности не треба претеривати.⁴⁰

Уследио је не један „коперниковски обрт“.

У рукама ортодоксних верника и догмата није било могућег напретка – на подручју Византије није настао тај нови «други чин» путем афирмисања или супротстављања.

Балканско корачање „путевима слободе“ као да није присутно ни до данас до пожељне мере, јер се таква «слобода» недовољно види, за њу се недовољно зна, па се и не тражи. Догматизам у науци није реткост, а «демократија» је углавном лажна... – тиме су и прерастање у виши разред - народа у нацију; или компилатора у научника – претежно делимично остварени.

„Наука је требало да преузме и претопи религију и покаже да је свет творевина независна од Бога, те да је Бог људска творевина... Историја је требало да преузме и претопи митотворење у позитивну историју чији је главни агенс човек и човечанство.“⁴¹

³⁶ Б. Павловић, *Ка филозофији...*, 54.

³⁷ Рељин И. Преглед историје средњовековне медицине. Нови Сад: Литостудио; 2008, 43.

³⁸ Исто 45.

³⁹ Б. Павловић, *Ка филозофије...*, 56

⁴⁰ Исто, 53

⁴¹ С. Лаушевић, *Мишљење...*, 40.

Здрав разум и филозофија; здрав разум и медицина; филозофија и медицина; здрав разум и дијагностика болести...

Сабраност је расветљавање – *«пут визуелације»*. «Ту се не открива ништа особито ново и непознато, него се само промишља оно што се обично узима као познато»⁴² «Модерна теорија универзалне еволуције настоји да – полазећи од једног по претпоставци довршеног света – иде у својим посматрањима уназад, до његовог недиференцираног почетка...» Природа се изједначава са еволуцијом. Еволуција се збива у току времена који се узима као мера њеног укупног трајања или као мера трајања појединих њених етапа.⁴³

“Реализам никако није једнозначно одређена доктрина.

i. Има један реализам *свакодневног сазнања* који подједнако демантују и филозофија и науке.

ii. Има један реализам *природних наука* који су филозофи често настојали да доведу у питање, а који је са своје стране сам доживљавао велике измене у току историје.

iii. Има, опет, један *филозофски* реализам који је научној и здраворазумској свести увек представљао неразрешиву енигму.”⁴⁴

«Метод камере (документарног филма), фотографије...» нуди више од «обичне» (виђене, а тиме умовањем модификоване) истинитости, носи ону некада незамисливу крајњу – *аутентичност*; а у сазнању истинитости – више се од тога не може! То само значи да је већ *«данас све могуће»*; зато, сматрамо да има неукус фатализма констатација да: “Границе мреже је тешко одредити... низање узрока и последица... *прелази оквире људских могућности*”⁴⁵. Свакако, да се то каже за себе било би исправно, али није већ за друге, а поготову за будуће генерације. Сведоци смо много чега да је реализовано што је некада било незамисливо, што је био свет маште (нпр. ступање човека на Месец итд.).

Отуда је прихватљивије супротно фаталистичком: «Есенција света изражава се само кроз људску индивидуалну, колективну и историјску егзистенцију.»⁴⁶ «Управо је у људском животу бивствовање нужним начином везано за време, за одређену коначност, почетост и крај који нам је генерално дат у пуној извесности, а индивидуално само у тамном наговештају циља којем се примичемо». Сматра Павловић да је *крај генерално дат у пуној извесности (за све људе, некадашње, сада живе и будуће); док је индивидуално у тамном наговештају циља.*⁴⁷

⁴² Павловић Б. Филозофија природе. Београд: Плато; 2006, 92.

⁴³ Исто, 120

⁴⁴ Павловић, Б. Филозофија науке. Београ, Плато; 2007, 161.

⁴⁵ РадоваНОВИЋ з. И САР. Општа епидемиологија. Наука; 2001, 43

⁴⁶ Б. Павловић, *Филозофија науке...*, 150.

⁴⁷ Б. Павловић, Ка Филозофији..., 118.

Шта је историја? «Историја претпоставља онтолошку доследност својствену току догађаја као таквог, било у његовом пореклу или у повезаности његових последица.»⁴⁸ «Природни процеси сами по себи немају ни прошлости, ни садашњости ни будућности. За такво димензионарање времена, које је суштинско за историју, неопходна је нека свест, односно свесно биће које зна за своје трајање и може да региструје проток догађаја... Егзистенција свесног бића прелази границе индивидуалне свести, испољава се у разним облицима колективне свести... Само захваљујући тој и таквој свести, постоји историја... *историја* као посебан облик социјалне меморије, као историјска наука.»⁴⁹

‘Дескриптивни метод’ (*хомоним 1*) у епидемиологији је стајао на располагању – а о њему се имало мишљење да је а) колико ‘расплинут’: препоруком потребе прикупљања великог броја чињеница; толико и б) ‘преузак’, када напр. захтева опис оболелих по статистичким варијаблама: пол, доб, занимање... «Дескриптивна епидемиологија се бави испитивањем учесталости и дистрибуције оболења у односу на карактеристике оболелих и умрлих, на време и место појаве болести.»⁵⁰

а) Статичан је јер се односи на терминални чин ‘активности’ чији је производ: болесник (‘предмет’ у логици⁵¹– не скупљајући услед те статичности информације о претходним збивањима.

б) У логици радња се подваја, то је ‘глаголска именица’ која означава ‘процес’, напр. гледање, учење⁵², или нама битно: произвођење.

ц) Одрозити догађај, манифестовати адекватну ‘логичку оријентисаност’, је могуће, још од Аристотела, на два начина: и. ‘путем *напредовања*’, и ии. *враћањем* ствари (потоње, друге, напредовањем настале...) на њене елементе.⁵³ *Производ и произвођење нису подвојени као у логици*⁵⁴ *већ је повезаност њихова – дијалектичка*: обоје су део ‘активности’ приказане као ‘технолошки систем’ (ТС). ТС има: улаз, процес и излаз.⁵⁵ Нас интересује рад (род) – произвођење, врсте: и. вештачки (сврсисходни) и ии. природни рад.⁵⁶ Отуда се сматра ближе збиљи хомоним 2...

Метод дескриптивни (*хомоним 2*), приступом: опште теорије система. «У *реконструкцији* догађања масовне манифестације ПСБ: индугу-

⁴⁸ Нанси Ж. Искуство слободе. Београд: Београдски круг; 2008,165.

⁴⁹ С. Лаушевић, Мишљење..., 113.

⁵⁰ З. Радованвић, и сар, *Опита...*, 87

⁵¹ Б. Шешић, *Основи...*, 49.

⁵² Исто.

⁵³ М.Савић, В. Цветковић, Н. Цекић, *Филозофија...* 46,

⁵⁴ Б. Шешић, *Основи...*, 49.

⁵⁵ Леви-Јакшић М. Технолошки систем. Београд: „Центар“, 1988.

⁵⁶ Чукић Г. „Природни ток болести“ – спедијално: масовна манифестација природног система паротитиса. Прахис Медица 2007; 35 (3-4): 53-64.

кујемо или дедукујемо, анализирамо или конструишемо, декомпоујемо или компоујемо... сложени систем (сложено догађање I-III), смеровима од неког од више улаза према неком од излаза или обратно; до *реконституције*: да би уређено цело догађање описали смером од улаза почетног подсистема према излазу завршног; како се, иначе, и догађа масовна манифестација ПСБ I-III. Тиме стара дескрипција, која описује излаз ТС и нова систематска $ТС_{1,2,3...n}$ (реконституција) нису исто – нова инхерира стару.»⁵⁷

Бављење описом болести који је настао руком Ивана Црнојевића давне 1484. г.⁵⁸ тражи од нас да видимо «егзистенцијалну каузалност», «физички каузалитет»

Прва «егзистенцијална каузалност» - је услов да се дође до другог, «физичког каузалитета». Значи на основу «плана иманенције» чисто мисаоним поступком, контемплацијом – ће се установити «да ли нешто јесте», одговором на онтолошко питање, што је «неусловљени каузалитет». Када се установи она, па тиме дође до чињенице, то је даље ствар искуства с којим контемплација нема додира. После филозофског поимања следећи је подухват установити – «физичку узрочност» чињеничну, што је као «условљени каузалитет» предмет науке.⁵⁹

Савремена медицина је издвојила “ентитет” који се препознаје у опису из 1484. као “*Epitelioma basocellulare*”, вишегодишњи развој рака лоцираног на кожи лица. (Слике 4, 5)⁶⁰

У објективној стварности појаве и процеси нису издвојени као у мишљењу. Неспорно да «диференцијална дијагноза» би обухватала: и сифилис, и туберкулозу зглобова и костију, и остеомијелит неспецифични, бактеријски итд. али ипак – свака од њих није „живина“, већ само личи на њу, па је попут ње, неки други ентитет. То мноштво сличног по клиничкој слици чини «хаос», из којег треба издвојити битни ентитет - “*Epitelioma basocellulare*”. (Слике 4, 5)

Пример др Стејића је да то «нешто» личи «живини», а да ипак није она. У свом прилогу из историје медицине «Први извештај о здравственој заштити и здравственом стању», Вуковић наводи цитат извештаја др Стејића из 1843/44. године о френги (сифилису): «Ружан је отров узрок те гнусне болести, али је још гора и црња њена нарав, зато не штеди никога, ни старо ни младо, ни мушко ни женско, *и једе, као живина*, све части тела несрећника, којег је спопала, противећи се упорно лечитељној сили човечје природе, и, ако се лекарским искуством

⁵⁷ Исто, 40.

⁵⁸ Б. Шекуларац, *Цетињски*...9.

⁵⁹ Ж. Нанси, *Искусство*..., 152.

⁶⁰ J. Kimming, M. Jannjer, *Color*...

против ње не поради, грозно мучећи своју жртву, годинама, док се са животом само ове не угаси и не сконча.»⁶¹

Тек, ако нешто јесте, ако има «егзистенцијалну каузалност» – смислено му је тражити «физички каузалитет». По узроку настанак рака се приписује природним / материјалним, а не магијским или верским узроцима.⁶²

Објашњење настанка болести те 1484, “физичког каузалитета”, је «мультикаузално» и амбивалентно: а) као казна од Бога настала дирањем «у светињу», међаш; па је то могло да изазове несрећу, сукобе помеђаша; починилац би био тим грешан – етички неисправан и зато кажњен од Бога; б) уз настанак болести “варничењем при рушењу међаша”, својим радом који је био против њега усмерен – *етиолошки* као код повређивања.⁶³

питање је колико ми томе верујемо, колико су истинити разлози и узрок, колико су пружени докази за процес.

Почетак процеса као да је посматран – настао је “ударом искре”; а потом се посматра догађање од када се “укоти” живина. Присутан је маштом као последица кажњавања од стране Бога. Фале докази за начин одвијања “технолошког система” настанка “Епителиома басоцелуларе” између почетка (“улаза”) и краја (“излаза”). Прати се кретање од величине зачете «искром» до коначне последице, енормног пропадања ткива “разједањем” ткива и одузимања живота („процес“).

Шта је историја до сазнање истраживача о испитиваном догађају, али и знатно више – указује се потреба установљавања “онтолошког идентитета”, а то није онај који је у оној супстанцији, у природи; *већ је у личности, он је у слободи* да се отргне индивидуалности и отвори за заједницу⁶⁴; а то већ чини – историју.

Нажалост, суштина рака, његовог “природног система болести” (ПСБ): “улази”, “процеси” и “излази”, једног или више ТС..., остали су непознати од 1484. године до данас, преко пет векова.

Прибелешка Црнојевића и књига Фрацасториуса имају битну разлику – да је Фрацасториус писао са намером да своје виђење настанка болести понуди другима, док је Црнојевићева само “прибелешка”, наочитог и радозналост. Интересантно би било докучити порекло дописаног – да ли је имало основ у грчкој паганској традицији или у хришћанској религиозности или филозофији природе “нерелигиозног”

⁶¹ Вуковић Ж. Први извјештај о здравственој заштити и здравственом стању. Научни часопис ургентне медицине – Хало 94, В, 21, 2002. (1): 45-8; Вуковић Ж. Први извјештај о здравственој заштити и здравственом стању. У: Вуковић Ж. Београд: Српско лекарско друштво; 2992. с. 32-6.

⁶² Теодорис Ж. Историја биологије. Београд: Плато; 1999, 15.

⁶³ Г. Чукић, *Датирање...*

⁶⁴ С. Лаушевић, *Мишљење...*

тј. “слободног” што је пожељно и данас – као последично промишљање света: натурализацији човека. Да ли је баш код Фрацасториуса било једино испред непосумњаног паганства – слобода; док код Црнојевића испред слободе – паганство. Можда је такав редослед заблуда тумача амбивалентности. Потврђена религиозност Црнојевића „критора, “грешног слуге Богородице” Ивана Црнојевића”⁶⁵ – омогућава да тумачење исказаног буде као „узимање слободе“ – религија за религију, а „догађај за догађај“. Блиско готово до примитивног, а истинитог је – да ће ударац мачем имати за последицу рањавање; а да „живина“ ипак није то, јер деловање „живине“ би потрајало годинама. „Искра“ је била пре невидљиво (тј. маштом видљиво) „семе“, јер „зна се“ када ће да се нешто „укоти“, тј. иза метафоре: како и када окоти кучка; или бар да је последица скотности – умножавање, окот штенаци. Научни појмови се односе и заснивају на чињеницама стварности, па је појам «живина» такав, иако га употребљава нелекар још 1484. године. Ненаучни појмови немају емпиријски корелат у објективној стварности, нпр. вукодлак; што није случај са појмом „живина“.

У прилогу је дато „виђење“ остеомијелита, из диференцијалне дијагнозе рака (живине), забележено 1903. године.⁶⁵ Ново лаичко промишљање „сићушних животињица, налик на мале длаке“ је настало, претпостављамо, под утицајен бравурозних открића „пастерове ере“.

5. ЗАКЉУЧАК

- «Живина» је народни назив за рак коже који је у употреби преко пет векова.

- Описан је у “Љетопису” у прибелешци Ивана Црнојевића 1484. године као данас постојећи ентитет - «Epitelioma basocellulare», лоциран на кожи лица. Научни појмови се односе и заснивају на чињеницама стварности. Како се синоним «живина» потврдио, он испуњава услов којим заслужује да буде део наше медицинске традиције.

- Узрочност «живине» лаик описује на начин «натурализованих теорија» ближих научној медицини данас, него времену те 1484. Опис је претходио 1546. години, пре настанка за дуго хипотетичне теорије опште уваженог претече Фрацасториуса.

- Приказана је «живина» епидемиолошки као – спорадично оболење, што такође одговара савременим сазнањима.

- Дескриптивна епидемиологија треба да се унапреди – њеним засновањем на «општој теорији система», како би била још упо-

⁶⁵ Т. Братић, *Пабирци...*

требљивија у сазнавању процеса природног система настанка неке болести.

Goran CUKIĆ

EPITELIOMA BASOCELLULARE («ŽIVINA» / «POULTRY»)
1484 YEAR (paganism or freedom or...)

Summary

Even nowadays, the folk name “zivina” (“poultry”) has been used. In Cetinje chronicle is noticed clinical picture of Basal cell carcinoma (Epitelioma basocellulare). The notice was written by Ivan Crnojevic in 1484. The cause was given etiologicaly, as an injuring – “the spark of stone hit him below the eye » - «and there is where poultry is multiplied (brought forth)” (“open wound”, wound which cannot heal, G.Č.). Explanation of appearance of illness is theological as much as it is biological. It appeared multi causative: a) as a damnation appeared by touching “the holy object», border stone, and the actor was by that sinful; b) the illness appearance by sparkling of border stone while its breaking. The author concludes that in *Chronicle*, note from 1484 year of popular name “poultry” appeared by the impression of clinical picture of Basal cell carcinoma. The name has been in use for almost five centuries. About its cause it was being talked in the way which was closer to scientific medicine nowadays, than to time of description – it is the cause of rather «taken freedom» then «paganism».

АРХЕОЛОГИЈА

Звездана ВУШОВИЋ-ЛУЧИЋ*

СЈЕКИРЕ ИЗ ПРАИСТОРИЈЕ У ЗАВИЧАЈНОМ МУЗЕЈУ НИКШИЋ

ABSTRACT: *The County Museum Nikšić is hosting the exhibition of the axes dating back to the prehistoric periods of Mesolithic, Neolithic, Eneolithic, Early Bronze Age and Late Bronze Age. Those axes were used as tools, weapons, or as items of special use.*

KEY WORDS: *Tools/arms, items of special use; Mesolithic, Neolithic, Eneolithic (Chalcolithic), Bronze age; bone, stone, metal*

Под сјекирама у овом раду се подразумевају предмети за сјечење, а то су сјекире у ужем смислу, длијета и мотике.

Прве сјекире се јављају још у старијем палеолиту, добијене су окресивањем облутка и имају облик ручног клина. Такве алатке су коришћене за копање коријења, али и као ножеви за касапљење и сјечење меса.

Длијета служе за расцјепљивање кости и рога, а вјероватно и дрвета, док су мотике коришћене за вађење кртоластог коријења те припремање земљишта за обраду.

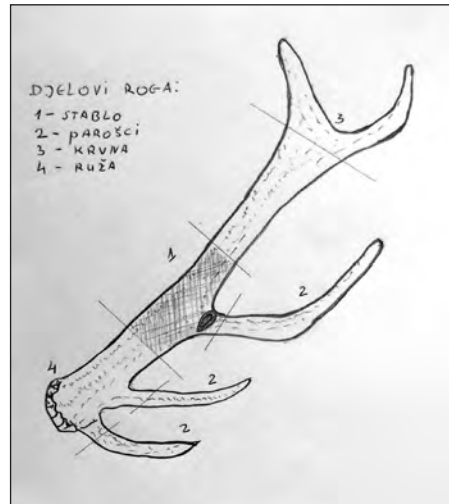
Осим функције алатки сјекире су служиле и као оружје, а користиле су се и као предмети посебне намјене.

Завичајни музеј у Никшићу посједује сјекире из мезолита, неолита, енеолита, раног бронзаног доба, развијеног бронзаног доба, позног бронзаног/ старијег гвозденог доба.

I - Почетак мезолита, средњег каменог доба, везује се за крај плеистоцена, односно, почетак холо-цена, а његов крај са појавом неолитизације и успостављањем нове неолитске културе. То је период

* Ауторка је кустос у Завичајном музеју Никшић.

у коме су људске заједнице своју економску основу темељиле на специфичним ловачким и риболовачким стратегијама које се огледају у појави нових типова каменог и коштаног оруђа и оруђа од рога. Будући да је јелен био веома присутан на подручјима које су настањивали мезолитски становници, јелењи рогови који опадају сваке године одвајајући се од лобање, били су веома погодна сировина. Да би се добили одређени предмети рог је дијељен на саставне дјелове (сл. 1.), сегменте рога, које су потом обрађивали до финалног продукта. Шилци, бодези и пројектили су израђивани од парошака, а мотичице и сјекире од сегмента стабла рога .

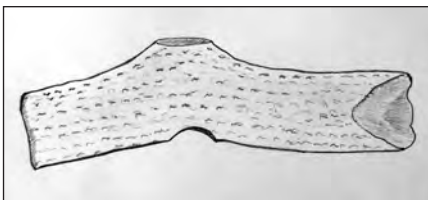
Слика 1

Сјекире:

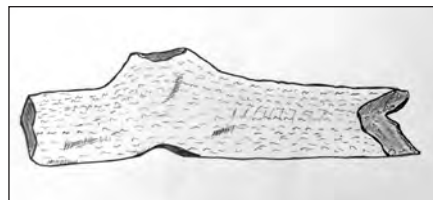
У Завичајном музеју у Никшићу су неколике алатке од јелењег рога које припадају категорији сјекира, а потичу са мезолитског слоја IVb1 у Црвеној стијени. Добијене су приликом археолошког ископавања овог локалитета 1956. године на дубини од 1,60-2,60 m.

1-2

Једној групи припадају сјекире-мотике које су насађиване (сл. 2,3) (Инв. А-170¹, А-171). Израђиване су од сегмента стабла рога тако што је уклоњен средњи парошак, а на том мјесту је сегмент бушен и његова дистална страна је претварана у широко сјечиво, а проксимална у тупо тјеме. Ове алатке су насађиване на држаље.

Слика 2

Слика 3

¹ Предмет је дат у позајмицу Народном музеју Црне Горе.

Њихове димензије су 270 x 51 x 47 mm, односно 205 x 41 x 37 mm. Своје мишљење о функцији ових сјекира сам изнијела раније².

3-4

Другој врсти припадају сјекире од стабла јелењег рога, једна очувана (сл. 4) (Инв. А-36) и друга у фрагменту (сл. 5) (Инв. А-26) чији је један крај обрађен и глачањем обликован у оштрицу а други је везиван за држаље. Ове алатке су се користиле и као дилијета.

На основу података добијених приликом ресентног ископавања Црвене стијене ове се сјекире односно мезолитски ниво у коме су затечене датују у 6510-6430 cal BC и 6500-6420 cal BC³.

II - Неолит је млађе камено доба у коме долази до промјене начина експлоатације ресурса, обрађивања земље и припитомљавања животиња.

Како се развијала земљорадња настала је потреба за специјализованим оруђем тако да је дошло до појаве различитих глачаних сјекира чија је форма прилагођавана намјени. Основни типови сјекира у неолиту су глачане, равне, плоснате које су се везивале за држаље или су углављиване у расјечено дрво и смоластим материјама пришвршћивале. Из овог типа се у металном периоду развио читави репертоар типова сјекира. Развијенији тип неолитских сјекира су тзв. сјекире-чекићи, тј. сјекире са усадником односно рупом у средини кроз коју се провлачило држаље. Њихов дистални крај је обликован у сјечицу те је коришћен као сјекира, а проксимални је раван, затупаст или заобљен и имао је функцију чекића.

Слика 4

Слика 5

² З. Вушовић-Лучић, Коштано оруђе и оружје из Црвене стијене, Споне, год. Хvii, бр. 1, Никшић, 1985, 135-144.

³ Baković & alt. Crvena Stijena excavations 2004-2006, preliminary report, Eurasian Prehistory, 6 (1-2) 2009, 22.

Сјекире:

У Завичајном музеју у Никшићу су неколике сјекире које припадају неолитском начину обраде. Све су случајни налази.

1-

Алатка овалног облика (сл. 6) (Инв. А-950)- са једне стране од трећине цјелокупне дужине помно је углачана и направљена оштрица. Друга страна је издужена клинасто и могла је имати активну финкцију, а могла се и пришврћивати за држаље. Направљена је од квалитетног камена тамнозелене боје, неоштећена и без макровидљивих трагова употребе. Димензије 130 x 50 x 33 mm. Мјесто налаза непознато. Овакве врсте алатки припадају старијем неолиту и нијесу честе на простору источнојадранске регије. Забиљежени су примјерци на локалитету Црно врило у Далмацији⁴, као и на локалитету Vashtëmi у Корча басену у источном дијелу јужне Албаније⁵. Висококвалитетна сировина од које је алатка направљена и форма која није честа, као и њена очуваност упућују на претпоставку да је ова сјекира била предмет посебне намјене. Широки простор од Приморја (Црно врило), преко Црне Горе (Никшић) до јужне Албаније (Vashtëmi) указују на размјену између заједница старијег неолита приобалног појаса и унутрашњости.

Слика 6

Слика 7

2-

Калупаста глачана сјекира, косо засјечене оштрице, са овалним попречним пресјеком (сл. 7) (Инв. А-949)- од висококвалитетног камена свијетлозеленкасте боје.

Случајни је налаз из Јасенова Поља, локалитет пећина у Мисијевој љути. Димензије предмета су: 90 x 50 x 22 mm.

⁴ Б. Маријановић, Црно врило 1, Т III, 1, Задар, 2009, 52-61.

⁵ М. Korkuti, Neolithikum und chalkolithikum in Albanien, Т. IX, 6-9, Mainz, 1990, 44.

3-

Глачана камена сјекира (сл. 8) (Инв. А-948)- која има рупу на средини кроз коју се провлачило држаље. Један крај је обрађен да има функцију сјечење док је други затупаст и могао се употребљавати као чекић. Оваква врста предмета и припада категорији алатки сјекира –чекић, а његова појава се везује за период млађег неолита.

Предмет је случајни налаз из Петровића. Димензије су: 80 x 45 x 25, пречник отвора 20 mm.

Слика 8

4-

Равна глачана сјекира правоугаоно-елипсоидног облика (сл. 9) (Инв. А-947)- од висококвалитетног камена сивозеленкасте боје. Димензије су: 75 x 35 x 10 mm.

Случајни је налаз из Петровића.

Слика 9

Као што се види сјекире у Завичајном музеју су заступљени неолитски типови сјекира: равне, калупасте и чекићасте. Свака је случајни појединачни налаз. То значи да са њима нијесу затечени други налази (нпр. керамика) на основу којих би се могли определијелити у неку одређену неолитску културу.

III - Енеолит (3100-2200 г.п.Х) је прво метално доба у коме се од бакра израђује оруђе и оружје. То је вријеме великих немира у којима су се постнеолитске групе из степских и сјеверопонтских области помјерале према западу и заузимале подручје сјеверозападног Балкана. Подручју источног Јадрана и његовог залеђа, коме и припада простор са којег потичу и сјекире описане у овом раду, је у периоду раног и средњег енолита, био под утицајем протонакованско/ накованске културе.

Сјекире:

Прве металне сјекире (бакарне и бронзане) задржале су основни облик неолитских сјекира.

1-пљосната трапезоидна сјекира с лучним сјечивом од бакра (сл.10) (Инв. А-148), димензије: 75 x 45 mm.

Сјекира је случајни налаз из Броћанца бањског. Висококвалитетна сировина од које је направљена, њена очуваност, а и димензије упућују да је сјекирица могла бити предмет посебне намјене.

Слика 10

IV

Бронзано доба (2200-750/700 г.п.Х), период интензивног развоја металургије и трговине подспјесио је сеобе индоевропских народа. Осим насеобина и тумула предмети из бронзаног доба су често налажени у оставама.

Рано бронзано доба је уско повезано са претходним енеолитском периодом.

Сјекире:

1. Бушена сјекира-чекић од камена (сл.11) (Инв. А-957)⁶. Случајни је налаз из Теменаца код Никшића, била је знатно оштећена те је садашњи предмет резултат реконструкције.

Предмет припада раном бронзаном добу и можда је био бојна сјекира или је служио као ознака достојанства⁷.

Слика 11

⁶ А. Бенац, Неколика прехисторијска налаза са подручја Никшића у Црној Гори, ГЗМ, НС 10, 1955, 85-90.

⁷ Историја Црне Горе I, Титоград, 1967, 62; А. Бенац, исто.

Позно бронзано доба је прелазна фаза између бронзаног и говозденог доба. Економија почива на земљорадњи, сточарству, металургији и трговини. Послије стабилног периода средњег бронзаног доба, позно бронзано доба је обиљежено новим милитантним кретањем које је резултирало сукобима и разарањем. За овај период су карактеристична фортификациона градинска насеља, сахрањивање у равним гробовима и тумулима.

Сјекире:

У позном бронзаном добу на територији Црне Горе су присутни типични предмети као што су ливене сјекире албанско-далматинског и скадарског типа. Сјекире о којима ће бити ријечи у сљедећим редовима биле су у археолошкој литератури често предмет раправе између осталог и у вези њихове топологије и подјеле⁸. Подјелу на ова два типа је направила Д. Гарашанин⁹. Ауторица сматра да постоје само два типа ових сјекира: албано-далматински тип са главном карактеристиком хоризонталног трна испод ушице, и скадарски без њега.

1. Бронзана сјекира (сл.12) (Инв.А-963) припада албанско-далматинској варијацији бронзано-добних сјекира са једним сјечивом. Поред основне карактеристике - хоризонтално бушене ушице, сјекира има дугачак и повијен лист и широко и равно сјечиво на којем се са спољне стране налазе три ребраста појачања која се повијају према облику листа. У продужетку рупе за насађивање је појачање у облику мамузе.

Димензије: 254 x 95 mm, отвор за насађивање 34 x 21 mm.

Слика 12

⁸ П. Медовић, Остатак бронзаних предмета из Обајгоре, Старинар XXIV/XXV и др., 1976, 176.

⁹ Д. Гарашанин, О проблематици сјекира јадранског типа - поводом сјекире из Синаја на Космету, Археолошки вестник VI/2, 1955, 227-232.

2. Сјекира припада (сл. 13) (Инв. А-962) истом типу као претходна, на сл. 12, једино што је више оштећена што је нарочито изражено на појачању у облику мамузе. Њене димензије су 268 x 102 mm.

Слика 13

Сјекире на сл. 12 и 13 су случајни налази из Петровића са локалитета Грдова градина. По информацији А. Бенца “сјекире су осамљено лежале у једном каменом процјепу јужно од Грдове Градине. Према томе оне припадају некој остави”¹⁰.

3. Сјекира на сл. 14 (Инв. А-961) од бронзе са усадником које има ребрасто појачање, припада тзв. скадарском типу. Димензије: 185 x 55 mm. Има заобљено сјечиво, ребрасто појачање обухвата само проширену ушицу сјекире, а ушица сјекире је далеко шира него код сјекире албанско-далматинског типа. Горња линија листа је мање-више равна и недостаје јој додаток у облику мамузе.

Ова сјекира је случајни налаз из Доње Бијеле (Шавник).

Слика 14

¹⁰ А. Бенац, н. д., 85-90.

Што се тиче функције сјекира на сл. 12-14 мишљења су подијељена па тако Бруншмид¹¹ сматра да су служиле као знак достојанства, а Ангелуци да су биле бојне сјекире¹².

Албанско-далматински и скадарски тип сјекира је широко распрострањен у периоду позног бронзаног доба од Молдавије до Албаније и дуж источнојадранске обале. То је период кад долази до интензивних трговачких веза егејског свијета са унутрашњошћу Балкана, карпатским подручјем па чак и Скандинавијом. Неки аутори су њихово поријекло повезивали са подручјем Блиског Истока¹³. Како било да било њихово присуство у остави на подручју Никшића говори о активној улози овог подручја у периоду немирних времена са краја бронзаног доба.

4. Периоду позног бронзаног доба припада и шупља сјекира (келт –отка) (сл. 15) (Инв. А-29), ливена од бронзе са „брњицом“ на улазном дијелу код отвора која је омогућавала причвршћивање сјекире за држалицу, димензије: 94 x 46 mm, а димензије отвора: 28 x 21 mm. Сјекира је случајни налаз из Смрдуше, локалитет Градац.

Слика 15

Овај тип сјекира биле су у широкој употреби у Европи у периоду позног бронзаног доба, а израђиване су и касније у вријеме старијег гвозденог доба. Са гвозденим добом се завршава и праисторија.

Све поменуте сјекире су дио сталне изложбене поставке у Завичајном музеју Никшић.

¹¹ Из: А. Бенац, исто.

¹² Из: А. Бенац, исто.

¹³ А. Бенац, исто.

Zvezdana VUŠOVIĆ-LUČIĆ

PREHISTORIC AXES IN THE COUNTY MUSEUM NIKŠIĆ

Summary

This article describes the prehistoric items from the County Museum of Nikšić that were used as axes. Though most of those were accidentally discovered, their presence in this area is to affirm a very important prehistorical role Nikšić had. In fact, most of those items were imported, which speaks volumes about the trade between this region and the neighbouring ones. The curiosity of those axes led us to a conclusion that most of them had neutral function, i.e. that they were neither used as fighting axes nor as wood cutting tools, etc, but rather as items of special use.

ХРОНИКА

Међународни научни скуп

РУСИЈА И БАЛКАН ТОКОМ ПОСЛЕДЊА ТРИ СТОЉЕЋА

У Бару је 17. и 18. октобра 2011. године, у организацији Историјског института Црне Горе, Института за руску историју Руске академије наука, Института за славистику Руске академије наука и Завичајног музеја у Бару, одржан међународни научни скуп „*Русија и Балкан током последња три стољећа*“. Скуп је одржан у хотелу Princess, гдје су учесници били и смјештени.

Скуп је свечано отворио директор Историјског института Црне Горе, проф. др Радослав Распоповић, након чега су присутне поздравили ректор Универзитета Црне Горе, проф. др Предраг Мирановић, у име Руске академије наука, академик Анатолиј Пантелејевич Деревјанко, председник Фондације Горчаков, г-дин Леонид Вадимович Драчевски, и у име града домаћина, председница Скупштине града Бара, г-ђа Бранка Никезић. После ових поздравних говора, председнику Републике Црне Горе, г-дину Филипу Вујановићу, уручен је први примјерак књиге *Црна Гора и Русија, Материјали за историју црногорско-руских односа у периоду владавине црногорских митрополита Саве и Василија (1742-1766)*, који се потом пригодним говором обратио присутнима.

На скупу су узели учешће научни радници из Русије, Француске, Словеније, Хрватске, Бугарске, Србије, Турске, САД и Црне Горе. За скуп се пријавило укупно 59 научника, од којих одређени број (21) из оправданих разлога није дошао на скуп, неки од њих су послали своје радове у електронској форми, док су други наговјестили да ће то урадити у наредном периоду.

Прву пленарну сједницу отворио је академик Јевгениј Максимович Примаков обративши се учесницима скупа на тему *Балканы и современниј мир*, да би после њега академик Драгутин Лековић одржао излагање *Глобализација и глобалне последице савременог свијета*.

Радни дио научног скупа одвијао се кроз рад двије секције, политичко-дипломатске и културолошке, а у оквиру секција рад се одвијао по панелима. Први панел политичко-дипломатске секције започео је излагањем др Владимира А. Артамонова *Борьба Русских, Сербов и Черногорцев с Османской империей в 1711-1714 гг.*, да би након њега др Јуриј П. Аншаков презентовао рад *Российские эмиссары в Черногории во второй половине XVIII века*. У даљем току првог панела ове секције, проф. др Нада Томовић изложила је рад *Странци у руској државној служби у вријеме Петра I Великог*. Др Жарко Лековић саопштио је рад *Однос Русије према црногорским, брдским и херцеговачким племенима крајем XVIII и почетком XIX вијека*. Услиједила су излагања др Јелене Кудрјавцеве *Развитие российской консульской сети на Балканах в первой половине XIX в*, др Бошка Бојовића *Источно питање и Балкан-чвориште европске прошлости и изазов будућности*, др Раденка Шћекића *Тежња ка „топлим морима“, теорија „Москва Трећи Рим“ и Панславизам - као детерминанте Руске спољне политике на Балкану*, др Абидина Темизера *Турско-црногорски рат 1852-1853. и војне везе Османског Царства и Русије*, др Александра Растовића *Русија и Балкан у XIX веку, британска перцепција*. Први панел политичко-дипломатске секције завршен је саопштењем др Владислава Ј. Гросула *Российский конституционализм на Балканах в XIX веке*.

Први панел културолошке секције започео је саопштењем др Владимира Василика *Documents on the history of Monte Negro in St. Petersburg treasuries*. Др Сенка Бабовић-Распоповић поднијела је реферат *Карактер културних веза Црне Горе и Русије у другој половини XIX и почетком XX вијека*. Последње излагање у првом панелу ове секције имао је др Момчило Д. Пејовић под називом *Високошколска омладина из Црне Горе и Боке на школовању у Русији у периоду од друге половине XIX вијека до краја друге деценије XX вијека*.

По завршетку првог радног дана скупа, у Дворцу краља Николе, уприличена је изложба поводом три вијека црногорско-руских односа и промоција књига издатих у част јубилеја.

Другог радног дана (18. октобар), политичко-дипломатска секција започела је рад излагањем проф. др Радослава Распоповића *Русија и међународно разграничење Црне Горе 1878-1880*. Професор Џон Тредвј са Универзитета Ричмонд у Вирџинији, поднио је реферат *Црна Гора и Аустро – руски односи прије Првог светског рата*. Др Андреј Шемјакин презентовао је рад *Русија и устанак у Херцеговини 1882. године: добровољачка акција Јована Поповића-Липовца*. Своје радове у наставку изложили су др Илиана Илиева *Руската политика на Балканите в рапортите на блгарските дипломати в Черна Гора-1897-1908*,

као и мр Славко Бурзановић *Црногорско-руски односи у италијанској дипломатији*. Академик Миомир Дашић саопштио је рад *Посредовање Русије у односима Црне Горе и Србије послје промјена на српском двору 1903*. Др Варвара Хлебникова презентовала је рад *Военное сотрудничество России и Черногории в 1912-1913 гг*, да би академик Зоран Лакић својим саопштењем *Триста година сарадње Црне Горе и Русије са освртом на облике сарадње у XX вијеку* затворио рад другог панела ове секције.

У другом панелу културолошке секције своје радове изложили су: др Синиша Јелушић *Његош и Пушкин*, Маријан Миљић *Петар II Петровић Његош и Јегор Петровић Коваљевски*, мр Татјана Копривица *Руски путописци и истраживачи Дукље*, мр Миљан Гогих *Рад руских научника XIX вијека на објављивању извора за средњовјековну историју Црне Горе*, др Александар Чиликов *Прилог проблематици проучавања и истраживања руских икона у Црној Гори*, мр Луција Ђурашковић *Паистровски манастир и руски двор – културне везе*, Лука И. Милуновић *Знаменити Руси и позоришни живот у Књажевци Црној Гори*, Велимир Вујачић *Одликовања Петра I Великог и њихови носиоци у Црној Гори* и др Аља Брглез *Руски професори на Универзитету у Љубљани 1919-1941*.

Трећи панел политичко-дипломатске секције започет је саопштењем др Алберта Бинга *Хрватска између Истока и Запада. Хрватска и Русија у 19.-21. стољећу*. Услиједила су излагања др Константи-на Никифорова *Особенности этничких изменений на Балканах в XX в.*, Владимира Н. Баришњикова *К проблеме объективности ухуждени-ня советско-югословенских отношений во второй половине сороко-вых годов XX в. Россия и Балкан-три века общей истории*, др Звезда Фолића *Вјерски фактор у спољној политици Совјетског Савеза 1945-1953*, мр Ивана Лаковића *Југословенске процјене и очекивања совјетског напада 1948-1955*. Последње излагање у овом панелу *Россия и завершающая фаза балканской трагедии Июнь 1999 г.* имала је др Јелена Гускова.

Након завршетка трећег панела политичко-дипломатске секције, одржана је Друга пленарна сједница на којој су анализирани резултати рада обје секције. Истакнуто је да су на скупу нека питања из историјске науке у знатној мјери разјашњена, док су се, са друге стране, појавила нека која сада представљају нови изазов за историчаре. Организација скупа, његово одржавање и његови резултати оцијењени су успјешним од стране свих учесника. Учесници скупа обавијештени су да ће се штампати Зборник радова са скупа.

Затварајући скуп, директор Историјског института Црне Горе, проф. др Радослав Распоповић, захвалио се свим учесницима, изразивши посебну захвалност спонзорима на финансијској подршци око организовања и одржавања скупа.

мр Миљан Гогих

ПРИКАЗИ

Ханс-Улрих Велер: ИСТОРИЈСКО МИШЉЕЊЕ НА КРАЈУ XX ВИЈЕКА 1945-2000, ЦИД Подгорица 2010

У издању подгоричког ЦИД-а недавно је објављен превод студије Ханс-Улриха Велера чије је прво њемачко издање објављено у Гетингену 2002. године. Без обзира што у наслову студије стоји „историјско мишљење“ треба одмах нагласити да се не ради о струјањима филозофије историје у XX вијеку већ је најприје ријеч о извјесним тежиштима и парадигмама, о неким доминантним шемама мишљења професионалних историчара, о неким њиховим научним интенцијама и утицајима, што констатује и сам аутор у предговору издања. У очи најприје падају велика асиметрија и многострукост развитка историјске струке од чега су неки погледи добијали статус међународних трендова. Ипак, посебност националних историјских услова показала се толико јака да је у свим приликама долазило до временски ограниченог, за поједину земљу специфичног доминирања струјања за која је у другим земљама ријетко постојао тачан пандан. У првом реду аутор се бавио историчарима модерног доба, не и многобројним стручњацима из антике, средњег вијека и раног новог вијека, и њиховим проблемима који су били сасвим другачије врсте.

У студији је дат приказ модерног развоја четири „велике западне исто-

риографије“: САД, Енглеске, Француске и Њемачке. Свакако би било добро да је аутор био у позицији да испрати и представи и токове других историографија, посебно из појединих источноевропских или романских земаља, и то јесте кључна мањкавост ове књиге.

За историјску науку у САД Велер констатује да је, у цјелини гледано, такозвана историја консенса била најважнија као општи тренд. Послије упадљиво критичке интерпретације утицајних историчара политике и економије, и послије доминације „прогресивне“ историографије, на површини се појавила америчка варијанта либералне историје, вођена теоријском модернизацијом. У њеном средишту се нашао успон државе у добро интегрисану заједницу са основним консензусом о свим средишњим вриједностима. У датим тумачењима видљиво је вјеровање у јединственост сјеверноамеричког посебног пута, али управо је ова хармонизујућа интерпретација изазвала, почев од раних седамдесетих, једну критичку противструју. Такође, тек што је „психоисторија“, која је остала без већег међународног утицаја, почела да блиједи, америчку историографију преплавио је нови

талас „клиометричара“. Њега је покренула генерација младих економиста вјештих у свим финесама статистике и контрафактичког метода, а при том су углавном били присталице Поперове јединствене науке. Са вјером у егзактну научну заснованост, и теоријски потковани, „клиометричари“ су током шездесетих и седамдесетих година изнова одмотали америчку економску, а понегдје и политичку историју. Са њиховим успоном преклапао се покрет који се звао „Нова социјална историја“ који је нераскидив са емпиријским социјалним истраживањима и лишен оријентације према теорији. Овај покрет је, такође, био далеко од политичке историје. Сасвим природно, сви историографски трендови трпјели су неке ванамеричке утицаје. Жак Дерида са својим деконструктивизмом био је у Сјeverној Америци високо уздигнут као и Мишел Фуко. Својим дјеловањем подстакла је развој историјске мисли у Америци група историчара прогнаних из Њемачке: Холборн, Штерн, Кристалер, Розенберг. Истовремено је историја америчке спољне политике доживјела прави преокрет када су Лафебер, Гарднер, Макормик и други ову историју буквално изнова писали, на новом критичком нивоу размишљања.

Развитак историјског мишљења у Енглеској ишао је сасвим другим путевима, констатује аутор. Тамо се уочавају три упадљиве линије континуитета. Ту је, прво, конвенционална, потпуно усредсређена на Енглеску, за било какво поређење незаинтересована политичка историја, као што је рецимо у „English Historical Review“. Методски старија социјална историја чини други кон-

тинуитет, док се као трећа линија наставља одлична економска историја, која је била под извјесним утицајем „клиометрије“. Политичку историју је у међувремену захватио покрет да се одавно доминирајућа виговска интерпретација – незадржив успон Енглеске као земље слободе и либерализма – замјени тумачењем ближим реалности. Тај покрет је још дубље захватио социјалну историју захваљујући дејству генерације марксистичких историчара: Томпсона, Хобсбаума, Хилтона и других. Томпсон бестселер, „Стварање енглеске радничке класе“, 1962, означава једну од полазних тачака нове културноисторијске интерпретације најприје радничког покрета а затим социјалне историје уопште. Хобсбаум је историји нижих класа и аутсајдера дао нове импулсе али је тек својим универзалним историјским кварталом (Доба револуције, капитала, царства, екстрема) постигао највеће јавно дејство. На пољу „нове културне историје“, као и енглеске социјалне историје могу се уочити интересантна прегнућа мада су још у сјенци старијих класика. Истраживања из области историје међународних односа и дипломатије су, по правилу, добро заснована, мада су често била политички обојена у разним правцима, док је мемоаристика традиционално добро читана.

Сасвим другачије изгледа историјска наука у Француској, гдје се старој политичкој историји опирала социјалноисторијска и економскоисторијска школа око часописа „Анали“, коју је, послје Блока и Февра предводио Фернан Бродел. Он је „Високу школу социјалних наука“ претворио у институцију огромног

потенцијала. Седамдесетих година јавља се у Француској покрет „нове културне историје“ као протест против крутог социјалног економизма извјесног броја студија у знаку „Анала“ и потребе за модернизовањем историје менталитета. Ту су и импулси новије француске филозофије, науке о језику и етнологије. За политичку савремену историју карактеристично је да она дуго није ставила на дневни ред осјетљива питања новије француске прошлости, рецимо мит о Резистанси у Другом свјетском рату, Вишијевски колаборационизам или француски предратни антисемитизам. Тек је промјена политичке климе и других околности, уз критичка емпиријска истраживања, почела стидљиво стављати ова питања на дневни ред. Овоме је свакако доприњело и дјеловање неких нефранцуских историчара који су се бавили општом савременом историјом.

Када је у питању њемачка историографија, коју Велер најбоље и познаје, она је доживјела највеће промјене. Једна генерација њемачких историчара је због свог ангажмана у нацистичко доба сишла са сцене. Непосредно послератна историографија више се бавила темама из старије прошлости и, уопште, историјски семинари у Њемачкој све до шездесетих година нису били мјесто за изучавање најновијих траума, посебно националсоцијализма. Од овога чине изузетак нека дјела њемачких емиграната и мали број домаћих радова, као и Институт за савремену историју у западном Берлину. Ту је усамљен врхунац ослонцем на огромну грађу остварио Карл Дитрих Брагер у свом дјелу о распаду Вајмарске републике, али тек је књига Фри-

ца Фишера, некадашњег историчара цркве, „Посезање за свјетском силом“, својом етичком димензијом отворила фронтове постављајући поново питање о континуитету од царства до прољећа 1945. године. Ново достигнуће у том правцу била је „Хитлерова држава“ Мартина Бросата. Аутор закључује да се народи невољно суочавају са заједнички почињеним злочинима, и да зато није чудо што су то Њемци постепено чинили, али да историјска наука ни у једној другој земљи после 1945. није играла тако утицајну улогу у јавном мњењу као што је то био случај у Њемачкој. Њемачка савремена историја се потом одликовала разноликошћу и богатом производњом.

Најзначајнији дио Велерових размишљања о токовима модерне западне историографије налази се у завршним дјеловима ове студије, у којима се тражи одговор на питање која су важна теоријска струјања у другој половини XX вијека имала посебну националну или међународну тежину и утицај. Његови закључци иду у правцу да се за прву деценију и по после 1945. још готово нигдје није пробио неки иновативни талас. У Њемачкој се протезао морално сензибилнији, али методски потпуно конвенционалан историцизам са превлашћу застарјеле политичке историје, док у САД, Енглеској и Француској такође још није започело вријеме преокрета, осим што је у Француској хегемонија политичке историје све више стављана под питање захваљујући програмском полету школе „Анала“.

Први продор на непознат терен представљала је крајем педесетих и у шездесетим годинама психо-

историја, али је она у основи остала сјеверноамерички феномен. Други иновативни талас јавио се са сликом развијене тржишне либерално-капиталистичке економијем коју су цртали „клиометричари“ а код којих се у првом плану налазио нови вијек, посебно америчко модерно доба. Упадљиво противрјечно је, по аутору, протицао развитак политичке историје која је у свим земљама била најзаступљенија, при чему се уочавала методска и теоријска стагнација. Као најважнија иновација испољила се једна нова међународна историја у смислу историје односа и трансфера а мање у смислу компаративне историје. Снажан замах од шездесетих година свугдје је добила социјална

историја, једним дијелом као реакција на скученост политичке и дипломатске историје које су углавном искључивале друштвене феномене. Дубље, то је значило силазити у социјалну структуру, у друштвене организације, удружења итд. На крају, нова културна историја себе је представљала, а дијелом је и била, међународна авангарда. По аутору, она је разоткрила нека подручја и дала нове „слике свијета“ али у крајњем је занемарила неке елементе који дуго трају у времену и зато има извјесне дефиците.

У цјелини књига Ханс-Улриха Велера о појавама и трендовима у западном историјском мишљењу занимљива је и корисна свим посленицима ове струке.

Саша Кнежевић

Гордан Стојовић, Маријан Миљић: ЦРНОГОРЦИ У ЈУЖНОЈ АМЕРИЦИ, Центар за исељенике Црне Горе, Подгорица 2012

Исељавање Црногораца у прошлости је мало третирана тематика у нашим друштвеним истраживањима, па и публицистици, за шта постоје одређени разлози, које су аутори у овој књизи углавном навели и објаснили. Свакако је лако извести закључак да такав рад, прије свега, захтијева ширу институционалну основу. Досадашња ангажовања су дала значајне пионирске резултате али уз велике напоре пасионираних заљубљеника, појединаца, који су лично савлађавали бројне препреке, о чему свједочи и искуство Гордана Стојовића, описано у овој књизи. Зато треба поздравити реализацију идеје о публикавању студије „Црногорци у Јужној Америци“, за коју је Центар за исељенике Црне Горе ангажовао дугогодишњег истраживача овог питања Гордана Стојовића и врсног познаваоца црногорске прошлости Маријана Миљића. Они су, сваки са своје стране, обрадили различите и бројне аспекте проблематике црногорског исељеништва у Јужној Америци и унијели су у свој посао примјетну дозу сентимента.

Књига је структурирана у пет дијелова који су логично повезани и заједно чине заокружену цјелину онога што су овом тренутку истраживачи,

са доступним сазнањима могли да понуде. Аутор прва два дијела, „Црногорска исељавања и везе са матицом“ и „Црногорска исељавања у Јужну Америку“ је Маријан Миљић, а преостала три дијела „Црногорска дијаспора у Аргентини“, „Моја Аргентина“ и „Прилози истраживању црногорске дијаспоре у Аргентини и земљама Јужне Америке“ Гордан Стојовић. Студија је обогаћена веома интересантим фото-документационим материјалом који употпуњује допадљиву наравицу. Прилози дати у завршном поглављу књиге не само да олакшавају кретање кроз дато штиво, него су сами по себи значајан допринос истраживању ове тематике. Различити аспекти подразумевали су и различите приступе, па је први дио студије покривен критичким научним апаратом и плод је истраживања кроз доступне фондове, објављене публикације и периодику. Веома је важно да је искоришћена и стављена у функцију и одређена грађа са којом располаже Центар за исељенике Црне Горе. Аутор се заиста потрудио да искористи све до чега је у овом тренутку могао доћи и да информативно-сазнајну функцију обогати опширним и прецизним навођењем, што је у науци увијек не-

опходно и корисно јер указује на пут којим се могу кретати будући истраживачи. Други дио књиге је, на неки начин, синтеза личног истраживачког напора, који је добрим дијелом учињен приликом више боравака аутора Стојовића у земљама Јужне Америке и има донекле и путописни карактер. Ова два приступа се употпуњују и чине цјелину књиге богатијом.

Најважније је то што ова студија нуди јако пуно вриједних информација о теми која је и у научним круговима само овлаш позната. Она нуди приказ црногорског исељавања кроз историју, објашњава опште разлоге, покушава да изврши периодизацију овог феномена, представља исељеничку периодичку и објашњава проблеме у досадашњем истраживању црногорске дијаспоре. Понаособ су обрађени црногорски исељеници у Боливији, Бразили, Чилеу, Парагвају, Перуу, Уругвају, Венецуели, и наравно најопширније у Аргентини, гдје их и има убједљиво највише. За ширу читалачку публику готово извјесно представља изненађење и само знање да потомци досељених Црногораца живе у високој и „заметнутој“ Боливији, а камоли податак да је један Селић, поријеклом из Мораче учествовао, као високи официр у хватању легендарног Че Геваре, а да је извјесни Петричевић касније био министар и значајна политичка личност. Кома неби била интересантна прича о бокешком морепловцу Петру Замбелићу који је био велика личност чилеанског поморства, чије име носи једна од главних улица у Пунта Аренасу. Или прича о породици Лаконић која у Парагвају ужива огроман углед и истакнуте друштвене позиције. Све су то саге о лич-

ним и породичним судбинама које су често биле успјешне, али су увијек биле трновите. Аутори су успјели да дочарају све муке и невоље сиромашних црногорских печалбара, у другом новом свијету, туђем и другачијем од оног у коме су поникли.

У дијелу насловљеном „Моја Аргентина“ Гордан Стојовић описује неке од дирљивих сусрета са потомцима тих вриједних и упорних људи, који и сами сада, природно, трагају за својим коријенима и својом далеком матицом. Ту има доста лијепих сличица које илуструју живот наше исељеничке заједнице у Аргентини. Када је у питању свијест о поријеклу и идентитет, Стојовић свједочи да они себе у правилу доживљавају као Аргентинце, а да потом обавезно наводе и своје етничко поријекло. Уосталом, ради се о потомцима досељеника, како он објашњава, друге, треће или четврте генерације, од којих једва 100-200 људи говори језик својих предака. Стојовић је као прави познавалац представио црногорске колоније у Аргентини, од којих је можда најспецифичнија управо она која се зове Ла Монтенгринина у провинцији Ђако чији је и садашњи гувернер Јорге Милтон Цапитанич Поповић потомак црногорских досељеника. „Ла Монтенгринина“ је и наслов књиге списатељице Каталине Миловић која је и посјетила Црну Гору. За оснивање ове колоније на сјеверу у којој је живио највећи број Црногораца аутор закључује да је то била „гаранција да нико неће бити остављен на милост и немилост и да ће се увијек наћи братска рука у најтежим тренуцима“. Бројне фотографије које је Стојовић сам правио током својих боравака у

Аргентини, дочаравају нам и приближују и амбијент и конкретне људе, црногорског поријекла. Сликао је дом „Дурмитор“, прву црногорску школу, исељеничке сусрете, гробне натписе са црногорским презименима и много тога другог. Аутор је на крају описао и новије сусрете у Црној Гори јер све више потомака црногорских емиграната исказује жељу и потребу да посјети земљу свог поријекла за шта су, можемо слободно рећи заслужни лични контакти и досадашњи рад господина Стојовића. Коначно, историјска је, свакако, посјета министра спољних

послова Црне Горе провинцији Тако у љето 2011. године, која је такође, документована.

Требало би доста простора да се назначе сви занимљиви фрагменти од којих је саздан овај мозаик о црногорском исељеништву у Јужној Америци, али сам зато сигуран да ће читаоци бити привучени да са пажњом откривају детаље и актере ове носталгичне приче. Простора за нова откривања увијек има и ова тема у стручном смислу и даље у Црној Гори треба да буде предмет интересовања, али за овај подухват, и аутори и издавач заслужују поштовање.

Саша Кнежевић

IN MEMORIAM

ТОМИСЛАВ ЖУГИЋ (1934-2011)

Прије 76 година, са родног Жабљака, кренуо је Томислав Толе Жугић у своју духовну авантуру, која је била испуњена остварењима и успјесима. Поникао у угледном братству Жугића, проф. др Томислав Жугић је у себи до краја досљедно носио утиснуте вриједносне кодове своје породице и дурмиторског краја. На њему својствен начин, пун племенитости и честитим односом према људима, прошао је један садржајан и богат људски ход, оставивши иза себе дивну породицу, поносне пријатеље, генерације ученика и студената пуних поштовања према његовој личности, и респектабилно дјело.

Његово професионално ангажовање обухватало је три димензије: научно-стваралачку, просвјетно-педагошку и друштвени активизам. Дипломирао је студиј историје на Филозофском факултету у Београду, гдје је и наставио своје стручно усавршавање и магистрирао 1973. године. Докторску дисертацију је одбранио пет година касније на једном од најстаријих универзитета у Европи, у Кракову, Пољској. Предавао је на одејку за историју (од његовог оснивања) Педагошке академије, Наставничког и Филозофског факултета у Никшићу, гдје је обављао дужности руководиоца студијског програма, продекана и декана. Пензионисан је у звању редовног професора Универзитета Црне Горе.

За генерације својих студената био је омиљени професор, предавач, методичар и педагог, увијек отворен, непосредан и спреман да помогне. Као један од оснивача Наставничког и Филозофског факултета он је себе уградио у темеље ове високошколске установе.

У научној дјелатности професор Жугић се посебно бавио општом историјом XX вијека, историјом Другог свјетског рата, као и проблемима из прошлости Црне Горе и Дурмиторског краја. Аутор је запажене студије „Југословени у концентрационом логору Аушвиц 1941-1945“, као и педесетак научних радова из црногорске и југословенске историје

XX вијека, у којима је маниром професионалног историчара слиједио неумитност историјских чињеница и извора.

Проф. др Томислав Жугић био је и истакнути друштвено-политички радник у органима Савеза комуниста и Социјалистичког савеза радног народа Никшића и Црне Горе. Ово своје ангажовање он је доживљавао као прилику да, у свом времену и ондашњим координатама, помогне другима, своје крају и Црној гори. Ово настојање је препознато и вредновано кроз бројна признања која је завриједио и за свој просвјетни, и за научни, и за друштвени рад. Међу њима су Награда ослобођења Никшића, Орден рада са златним вијенцем, Орден за војне заслуге, Повеља захвалности Савеза јеврејских заједница, веома ријетка на овим просторима, и друге.

Имао сам ријетку срећу и задовољство да дуже времена блиско сарађујем са професором Жугићем, и заувјек ћу у срцу носити њега као искреног пријатеља, пуног људских квалитета. Он је био човјек свога времена, свога краја, значајне биографије и библиографије, али прије свега човјек. Сигуран сам да смо били привилеговани сви који смо га познавали и који смо га имали за пријатеља.

Саша Кнежеввић

СЈЕЋАЊЕ

на Академика Мирчету ЂУРОВИЋА¹
(25.08 1924-16.10.2011)

ФОРМИРАЊЕ АКЦИОНАРСКИХ ДРУШТАВА У ЦРНОЈ ГОРИ ПОЧЕТКОМ XX ВИЈЕКА (у појединим привредним гранама)

БАНКАРСКА АКЦИОНАРСКА ДРУШТВА

Први значајнији успјех акционарских друштава постигнут је у Црној Гори оснивањем новчаних завода, који се јављају почетком XX вијека. За неких десетак година формирано је шест новчаних завода, од којих четири на бази акционарског друштва - Прва никшићка штедионица 1901, Прва зетска штедионица (Подгоричка банка) 1904, Црногорска банка 1906 и Народна банка Књажевине Црне Горе 1909. године. Не улазећи у подробнију анализу њиховог рада, задржаћу се само на неким општим карактеристикама црногорских новчаних завода као акционарских друштава, тј. само на томе колико је акционарски начин удруживања капитала дошао до изражаја код новчаних завода у Црној Гори.²

¹ Током вишегодишњег рада у Историјском институту Црне Горе и као уредник *Историјских записа*, академик Мирчета Ђуровић значајно је унаприједио и обогатио научну мисао у Црној Гори. У знак сјећања и захвалности, уредништво нашег часописа поновно објављује овај његов чланак, који је изашао у свесци 3-4/1959, стр. 79-111.

² Црногорске банке и њихову дјелатност посебно сам обрадио, па се овдје нећу детаљније задржавати на њима (*Новчани заводи у Црној Гори*, Цетиње 1959, стр. 87)

Развитак банака у Црној Гори одвијао се релативно врло брзо. Десет година је било довољно да банке и њихове филијале захвате читаву Црну Гору. Ни једног значајнијег мјеста у Црној Гори није остало у којем није била банка, филијала или заступништво неке банке. Банке су биле пустиле пипке у све крајеве Црне Горе. Такав напредак банака истовремено је претстављао и афирмацију акционарских друштава у Црној Гори. Управо, акционарска друштва су у Црној Гори прокрчила себи пут преко банака. Банке су показале да акционарска друштва могу да послуже као изврсно средство мобилизације и оплођавања капитала.

Поред свега тога што су банкарска акционарска друштва показала добре резултате, њихов напредак, нарочито у почетку, није текао без тешкоћа. Прва никшићка штедионица (1901), као први новчани завод, имала је доста муке док се стаблшизовала и стекла повјерење. Првих година уплата акција је била тако слаба да су управни органи штедионице морали тражити помоћ од државе, која је принудила акционаре на извршење обавеза према штедионици.³ Али то је било само у почетку. Касније је уплата на име основног капитала текла нормално и код Прве никшићке штедионице и код осталих новчаних завода у Црној Гори.

Сва банкарска акционарска друштва у Црној Гори у суштини су почивала на истим принципима. Разлике су биле минималне, и оне су резултат само конкретних прилика под којима су се формирала поједина друштва. Банкарска акционарска друштва која су касније формирана, наравно, користила су искуства већ постојећих друштава. На искуству акционарског друштва Прве никшићке штедионице углавном су и формирано остали новчани заводи у Црној Гори. По њеном узору основане су готово све црногорске банке, а за акционарско друштво Прве зетске штедионице може се рећи да је било обична копија друштва у Никшићу.

Суштина банкарских акционарских друштава може се видјети из њихових правила, у којима су фиксирани основни принципи организације друштава.⁴

Сва банкарска акционарска друштва основана су на одређено вријеме — Подгоричка банка на 20 година, а сва остала друштва на 50 година. Величина почетне главнице била је иста код Прве никшићке и Прве зетске штедионице — 200.000 перпера, док је код других била знатно већа — код Црногорске банке 600.000, а код Народне банке 2,000.000 перпера. Номинална вриједност поједине акције износила

³ Исто, 19—20.

⁴ *Правила Прве никшићке штедионице*, Никшић 1901, 3—27; *Правила Прве зетске штедионице*, Цетиње 1904, 3—24 (односно *Правила Подгоричке банке*) — Цетиње 1906, 3—30; *Правила Црногорске банке* на Цетињу, Цетиње 1906, 3—40; *Статути Народне банке* Књажевине Црне Горе у Бару, Цетиње 1909, 3—35.

је код свих завода 100 перпера, сем код Црногорске банке (200 перпера). Уплата на име главнице вршена је повремено у одређеним оброцима. Код Прве никшићке и Прве зетске штедионице уплата акција (100 перпера) вршена је за четири године, у „недјељним оброцима” по 50 пара. Код Народне банке уплата се вршила за двије године (један перпер недјељно), а код Црногорске банке при упису се полагало 20 перпера на сваку акцију, а преосталих 180 перпера уплаћивано је у „18 мјесечних obroка“ по десет перпера.

Овакав начин уплате основног капитала отварао је врата средње имућним слојевима. То је било нужно нарочито у почетку, док се банке нијесу афирмисале и док се нијесу стабилизовале. Начин уплате акција био је погодан, па су због тога банкарска акционарска друштва и успјела да окупе прилично велики број акционара. Акционарска друштва су ишла за тим да окупе ситне и средње капитале, којих је у Црној Гори било највише, и у томе су углавном успјела.

Организација управних органа била је слична готово код свих банкарских акционарских друштава у Црној Гори. Сва су друштва имала скупштину, управни и надзорни одбор и пословну управу („равнатељство“, „управа“ и сл.). Функције појединих управних органа биле су постављене као и код свих акционарских друштава која се баве сличним пословима. Право гласа акционара, као и сам начин гласања, било је прецизирано правилима и зависило је од броја акција.

Друштва су својим правилима предвидјела и расподјелу дивиденде акционарима, а Народна банка је гарантовала 6 отсто интереса на уложни капитал. Банкарска акционарска друштва била су донекле привилегована и имала су извјесне олакшице. Тако су на примјер судови били дужни да у одређено вријеме обезбиједи и изврше наплату потраживања појединих банака, и то управо онако како је било предвиђено правилима банака.

Организација осталих институција банкарских акционарских друштава у Црној Гори је углавном била иста као и код свих сличних акционарских друштава, па се на томе, сматрам, није потребно дуже задржавати.

Банкарска акционарска друштва у Црној Гори показала су добре резултате. Банке су све више разграњавале своју дјелатност и напредовале из године у годину. Друштва су повећавала своје основне капитале расписивањем нових кола акција и на тај начин обухватала знатан дио слободног капитала и ситних слободних средстава у Црној Гори.

С напретком банака повећавало се и интересовање за њих. Појединци су све више пласирали капитал у банке. Оне су постајале све привлачније за посједнике капитала и за оне који су располагали

слободним средствима. Акционарска друштва су послужила као полу-га за мобилизацију ситних средстава и стварање већих капитала, који су били потребни за развитак банака у Црној Гори. Замах банака у Црној Гори постигнут је захваљујући у првом реду баш акционарским друштвима. Да се није приступило стварању акционарских друштава, тешко би се нашла потребна средства за оснивање и развитак банака. Али, с друге стране, баш захваљујући напретку банака акционарска друштва су се афирмисала као значајне форме акумулације капитала. Упоредо са стварањем банкарских акционарских друштава оснивају се акционарска предузећа и у другим привредним гранама.

ИНДУСТРИСКА АКЦИОНАРСКА ДРУШТВА

Стварање акционарских друштава у индустрији отпочело је од мањих предузећа. Као што смо видјели, при крају XIX вијека формирана је, на бази акционарског друштва, штампарија у Никшићу, са оскудним новчаним средствима од 3.000 фиорина. То је било прво индустриско акционарско предузеће, а истовремено и прво акционарско друштво које је показало бар неке резултате. Послије неколико година формирају се још двије акционарске штампарије у Црној Гори.

Почетком 1906. године покренуто је у Подгорици оснивање штампарије на бази акционарског друштва, под називом *Акционарска штампарија „Војводе Божидара Вуковића“*. Друштво је основано 14. јануара 1906. године. Основни капитал износио је 15.000 перпера, подијељен на 150 акција (свака акција по 100 перпера).⁵ Штампарија је требало да отпочне рад до 1. марта исте године, али је прорадила нешто касније. У току 1907. године Акционарска штампарија у Подгорици издавала је недјељни лист Слободна ријеч, а поред тога штапала је и друге ствари.

Исте године покренуто је питање оснивања акционарског друштва за штампарију у Никшићу — *Никшићка акционарска штампарија*. Оснивачка скупштина одржана је 14. маја 1906. године. На њој су изабрани управни органи и усвојена правила друштва.⁶ Никшићка акционарска штампарија почела је рад исте године. Главница друштва износила је 10.000 перпера. Тај капитал је био подијељен на 500 акција, што значи да је поједина акција износила свега 20 перпера. Уплата се вршила повремено, у мјесечним оброцима од три перпера.⁷ На тај начин, акције су биле приступачне најширим слојевима.

⁵ Уставност, Цетиње, 26. јануара 1906, бр. 4.

⁶ Глас Црногорца, 3. јуна 1906, бр. 22.

⁷ *Правила* Никшићке акционарске штампарије, Никшић 1906, чл. 12.

Почетком септембра 1906. године у издању Никшићке акционарске штампарије почео је да излази недјељни лист *Народна мисао*. Штампарија је радила само до априла 1907. године. Ондашњем режиму није се свидјело писање *Народне мисли*, па је организован напад на штампарију. Машине су поломљене, *Народна мисао* је престала да излази, а тиме је престала и сама дјелатност штампарије.

Овдје се намеће питање шта је било са акционарском штампаријом која је основана 1898. године у Никшићу — *Акционарско друштво никшићке штампарије*. Напоменули смо да се ово друштво не јавља послје 1903. године и да штампарија није више радила. Не знам тачно каква је била судбина овог предузећа, али је највјероватније да су средства штампарије из 1898. Године прикључена новој штампарији — *Никшићкој акционарској штампарији* приликом њеног оснивања 1906. године. С обзиром да се Акционарско друштво из 1899. године не помиње послје пропасти Никшићке акционарске штампарије (1907), навјероватније је да су његова средства била спојена 1906. године и да се ранија штампарија уклопила у нову.

Поред штампарије, у Никшићу се почетком XX вијека оснивају још нека индустриска предузећа на бази акционарског друштва.

*

* *

Једно од првих производних предузећа која се оснивају у Никшићу била је пивара „*Оногошт*“. Пивару „*Оногошт*“ подигао је Вуко Кривокапић још 1896. године. Машине су набављене у Трсту 1895. године, а коштале су 1.400 фиорина. Поред тога, за опрему је, како се види из једног извјештаја Кривокапића, било неопходно још 3.400 фиор., за које би се набавило 600 мањих и 20 већих буради и 4.000 флаша за пиво. Са тим средствима могла се набавити само најнужнија, оскудна опрема.⁸ Према једном опису, то је била јако примитивна пивара, са оскудним и заосталим средствима.⁹ Она је почела производњу у марту 1896, а у мају се већ продавало и њено

⁸ Државни архив у Цетињу, Министарство финансија, 1895, ф II, писма и телеграми, бр 314.

⁹ Ево како ју је описао један дописник *Гласа Црногорца* на почетку њеног рада: „Јуче сам пошао тамо, јер ми рекоше да је проврио казан и нађох г. Вука са радницима, ђе мијеша кључали казан јечмене прекрупце; и излива у други, па из другог опет у први, иза чега сљедује цијеђење, па теглење помпама на таван у гвоздену карлицу, па из ове дал,е у бачве у ледени подрум. Прошао сам и проз камаре ђе се киша јечам до клијања, улазио сам у пржнаце ђе се пржи, и видео сам друге двије камаре испржена и превијена јечма...(*Глас Црногорца*, 30. марта 1896. број 13).

пиво¹⁰. Пивара је најприје продавала своје пиво у Никшићу, а касније и у другим мјестима Црне Горе. Већ године 1898. она је имала своје „депозите“ у Подгорици и Цетињу.¹¹ Због слабе и примитивне опреме и недостатка стручне радне снаге, Кривокапићево пиво је било веома слабог квалитета. Оно није могло издржати конкуренцију страног пива, иако је домаће пиво било заштићено.¹² Да би побољшао рад пиваре и квалитет пива, Кривокапић је 1898. године довео два стручна радника из Чехословачке¹³. То је знатно утицало на побољшање рада пиваре и повећање производње. Према једном обавјештењу, никшићка пивара је у 1899. години повећала производњу за три пута,¹⁴ па је због тога настојала да обезбиједи продају у већем броју црногорских вароши.¹⁵ Но ипак, све то није могло обезбиједити успјешну продају, јер је страно пиво било бољег квалитета и јевтиније.¹⁶

Пивара Вука Кривокапића, као и нека друга предузећа, имала је повластице и била концесионирана. Она је била ослобођена свих државних дажбина за десет година. Управа Подгоричке општине поставила је 1900. године питање права наплате општинске таксе на пиво Вука Кривокапића, али је министар унутрашњих дјела, Божо Петровић, одговорио да то питање још није ријешено и да се општинска такса неће наплаћивати према Правилнику до коначног рјешења.¹⁷ Али ни за сљедећих неколико година нијесу се наплаћивале ни општинске ни друге државне таксе. То се види из једног писма Сава Вулетића, претседника Цетињске општине, од 13. фебруара 1904. године, у којему он говори о Кривокапићевим повластицама и о праву наплате општинске таксе: „Све је на чему се Кривокапић позива, да има повластицу не плаћати речене дажбине, наредба Књ. Министарства финансија од 3. септембра 1896. год... у којој се каже да је Њег. Кр. Височанство Господар благоизволио наредити да се Кривокапићу за

¹⁰ Исто, 13 априла 1896, број 15.

¹¹ Невесиње, 3. јуна 1898, број 5.

¹² То се износило и ондашњој штампи: „Прошле су три године од када је Вуко Кривокапић отворио прву фабрику пива у Никшићу. Варенје пива за прошле двије године, и ако је према приликама (у) којима се Кривокапић налазио било повољно и ипак није могло да издржи конкуренцију странијех фабриканата пива, ма да је страно пиво великим државним ђумруком оптерећено...” (Глас Црногорца, 2. маја 1893, бр. 18).

¹³ Невесиње, 13. маја 1898, број 2 (види и Глас Црногорца од 2. маја 1898, број 18).

¹⁴ Невесиње, јануара 1899, број 2.

¹⁵ Глас Црногорца, 3. априла 1899, број 14.

¹⁶ Саво Вулетић у једном писму Министарству унутрашњих дјела 1904. године наглашава: „Међутим, познато је да Кривокапићу, бар у овом мјесту, чине конкуренцију, бар јевтиноћом, увозници пива, које је кудикамо бољег квалитета но што је Кривокапићево пиво.“ (ДАЦ—МУД, 1904, ф. фебруар—март, бр. 774).

¹⁷ ДАЦ—МУД, 1900, ф. април—јуни, бр. 470.

10 година не наплаћују државне дажбине на произведену биру, нити државна царина на увезени материјал потребан за пивару¹⁸.

По свему судећи, изгледа да је књаз Никола имао удјела у овој пивари. Зато су се њене привилегије, које је добила у почетку, одржале и касније и упорно чувале од стране државних органа.

Али и поред тога што је била концесионирана и имала привилегије, пивара је због слабе опреме стално храмала. Требало је побољшати њену опрему и процес производње. Пошто сам Кривокапић није имао средстава, одлучио је да се уортачи са још неким трговцима. Средином 1902. године требало је да у пивару ступе Мато Чопић, Јоцо Петровић и Драго Шеровић. Требало је да они уложе капитал од 76.000 круна, с тим што би постали равноправни учесници у предузећу.¹⁹ Овим износом они би купили три четвртине вриједности пиваре, Кривокапић би остао власник четвртог дијела, па би на тај начин пивара постала ортаклук њих четворице. Али, изгледа, до ортаклука није дошло. У даљем раду не помињу се као власници Чопић, Петровић и Шеровић, већ само Кривокапић, па зато и мислим да тај ортаклук није био остварен.

Пивара је стално храмала и није могла одговорити потребама. Њено пиво је било слабог квалитета и много је заостајало за увезеним пивом, па су се почеле јављати критике на њен рад, а касније и протести због њених привилегија и заштитних царина на пиво.²⁰ Због тога је требало повећати капитал и модернизовати пивару, па се 1907. године пивара претвара у Удругу.

У то вријеме пивара се налазила у врло лошем положају. Како се види из једног извјештаја, приликом стварања Удруге вриједност средстава пиваре процијењена је на 60.000 перпера.²¹ Управа Удруге је

¹⁸ ДАЦ—МУД, 1904, ф. фебруар—март, бр. 774.

¹⁹ Капетан Обрен Никовић, окружни капетан у Никшићу, пише Божу Петровићу 2. октобра 1902. године: „Јанко и Вуко Кривокапићи продали су за увјечито фабрику од бире, као и сва зданија и земљиште које њојзи припада у овој вароши са цијелим правима која има за 76 хиљада круна, и то: Мату Чопићу, оvd. становнику, један дио, други Драгу Шеровићу, из Бијеле — Боке Которске, трећи дио Јоцу Петровићу из Кикинде... а четврти дио оставили за Кривокапића... Те тако овом продајом удружили се, да им је заједничка и да заједно у истој раде, како би се у радњи боље подјачали ...“ (ДАЦ—МУД, 1902. ф. октобар—децембар, бр. 1132).

²⁰ *Глас Црногорца*, 21. фебруара 1904. бр. 8. Године 1907. појављују се оштри написи против пиваре: „Од назад 10 година постоји у Никшићу фабрика бире Вука Кривокапића... али на жалост она није уређена према савременим захтјевима, те није у стању давати довољну количину добре бире за нашу унутрашњу потрошњу, и по том већи дио утрошене бире добављамо са стране, те тако у прошлој години увезло се бире... око 400.000 литара, а поменута фабрика произвела је само око 120.000 кгр.“ Даље се у чланку напада политика високих царина на пиво (Народна мисао, 19. августа 1907, бр. 36).

²¹ ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1909, ф. новембар, бр. 8783, извјештај Прве

констатовала да је опрема пиваре недовољна за већу производњу и да је застарјела: „Управа је... констатовала... да су справе и судови са којима је г. Кривокапић радио недовољни за израду веће количине пива — такође застарели и несавршени”.²² Да би се могла побољшати производња, морало се прићи проширењу и модернизацији средстава пиваре. Ово је било утолико нужније што су никшићки трговци 1908. године предузели мјере за стварање једне модерне пиваре, па је запријетила опасност да ова буде сасвим потиснута.²³ Због свега тога Удруга је ријешила „да прошири пивару, како би се могло израђивати годишње до пола милиона килограма пива“. Да би се обавили потребни радови, пивара је морала обуставити производњу у прољеће 1909. године. Извршеним радовима знатно је побољшано стање пиваре. У наведеном извјештају се истичу све промјене које су наступиле послије тога: „Пивара сада има три пута веће магацине него што су прије били. Сем тога, набавила је нову машинерију, казан за варење пива, хладнике, млин, пумпу, резервоар за воду, мотор за пумпање воде и мљиво; израђен је један артерски бунар, који осигурава довољну количину воде при највећој суши; набављено је подрумско посуђе (бачве и каце гвоздене, печницу за домаћи јечам итд.); уопште све што потребује једна модерно уређена пивара. Сви су ти радови извршени са највећом брзином... али је Удруга постигла то, да ће до неколико дана моћи отпочети пећи пиво у много већој количини него што се то прије могло чинити“.

У извјештају се даље наводи да је „са куповицом“ (60.000 перпера) утрошено на пивару око 180.000 перпера и да се изводе радови у вриједности од 30.000 перпера, што значи да је свега уложено капитала 210.000 перпера. Поред тога, још је била предвиђена изградња неких споредних зграда (за канцеларије и станове), па је требало да уложени капитал износи око 250.000 перпера. Тако је пивара била знатно реновирана и проширена. Али, као што се види, то је прогутало прилично велика средства. Пошто удругари, њих 13, нијесу могли сами пружити сав овај капитал, ријешено је да се пивара претвори у акционарско друштво и да носи назив *Црногорска пивара „Оногошт“*. Да су удругари могли уложити сав овај капитал, вјероватно не би ни дошло до оснивања акционарског друштва. Тако је прва пивара у Никшићу од индивидуалног власништва — преко Удруге — постала акционарско друштво.

друштвене пиваре Обласној управи у Никшићу од 22. новембра 1909 године.

²² И с т о. (Податке које даље наводим о Удрузи узео сам из овог извјештаја.)

²³ Интересантно је да су никшићки трговци још 1904. године били покренули оснивање једног акционарског друштва за стварање пиваре (Г л а с Ц р н о г о р ц а, 21. фебруара 1904, бр. 8).

Одлука о претварању никшићке пиваре у акционарско друштво донесена је на састанку удругара 10. новембра 1909. године.²⁴ У то вријеме пивара је била реконструисана. Удруга је „довршила радове пиваре и снабдјела исту са модерном машинеријом и прибором“.²⁵ Према подацима Статистичког одјека Министарства унутрашњих дјела, пивара је у то вријеме имала 11 сталних радника, годишња производња је била 85.000 кг пива, а остваривала је „чисти годишњи приход“ од 7.435,55 перпера.²⁶

Свега два дана по донесеној одлуци о формирању акционарског друштва (12. новембра 1909.), усвојила је скупштина удругара правила акционарског друштва — *Правила Црногорске пиваре „Оногошт“* у Никшићу.²⁷ Припреме за овај обрт већ су биле давно извршене, па се и могла тако брзо донијети одлука и створити правила друштва. Организација друштва, фиксирана у правилима, била је прилагођена ранијој Удрузи и принципима на којима је пивара већ радила.

Акционарско друштво Црногорске пиваре „Оногошт“ основано је на 30 година. Основни капитал био је 250.000 перпера, подијељен на 2.500 акција (свака акција по 100 перпера). С обзиром да је извјестан капитал већ био уложен, уплата акција се вршила на начин донекле различит од других акционарских друштава у Црној Гори. Прва уплата требало је да износи „онолику суму која се утврди по књигама и рачунима да је дотада већ уложено у пивару“ (чл. 9 Правила), а за даљу уплату требало је да ријешу управни одбор друштва.

До оснивачке скупштине друштва пиваром је руководио управни одбор Удруге. За процјену уложеног капитала и стања у пивари „Оногошт“, како је предвиђено правилима, требало је да се формира комисија која би била састављена од три удругара и три акционара. На бази извјештаја ове комисије управни одбор би одредио обавезе акционара према предузећу, начин уплате акција и др. Све обавезе које је имала Удруга требало је да пређу на акционарско друштво, па је то фикоирано и Правилима: „Све обавезе, које Удруга има према разним фирмама и лицима, прелазе на акционарско друштво тек што оно постане власник пиваре“ (чл.,78).

Расподјела чисте добити Црногорске пиваре „Оногошт“ вршена је на следећи начин: 10 отсто за резервни фонд, 10 отсто на име

²⁴ И с т о, 14. новембра 1909, бр. 48.

²⁵ И с т о.

²⁶ И с т о, 5. децембра 1909, бр. 51.

²⁷ Правила су потврђена послје двије недеље, штампана су на Цетињу 1909. године, имају свега 80 чланова, а потписали су их „удругари Прве друштвене пиваре“: Лазар Ђ. Мијушковић, Станко Матановић, Вуко Кривокапић, Митар Мартиновић, Ристо Бошковић, Митар Радуловић, Мато Чопић, Трипко Радовић, Спасоје Вујовић, Максим Јовановић, Нико Виторовић, Радован Мијушковић и Војимир Живни.

тангијеме управним органима друштва (3,5% управном одбору, 1,5% надзорном одбору, 2% „пивару“ и 3% управитељу и другим сталним чиновницима), а остатак се дијелио акционарима као дивиденда.

Изузимајући још неке одредбе којима је било прилагођено Удрузи, остали принципи на којима је организовано ово друштво били су као и код свих сличних акционарских друштава.

Оснивачка скупштина друштва одржана је 21. маја 1910. године. На њој су удругари поднијели извјештај о дотадашњем раду и стању пиваре, а изабрани су и управни органи друштва.²⁸ У извјештају је приказано да је у току 1909. године пивара остварила чист добитак од 11.307,04 перпера. Међутим, касније се испоставило да то није би реалан одраз пословања пиваре. Контролом надзорног одбора је утврђено да је добит била много мања. Због тога, као и због још неких питања, почетком новембра 1910. године сазвана је ванредна скупштина акционара. Из извјештаја надзорног одбора, који је поднесен ванредној скупштини, види се да је на крају 1909. године добитак износио свега 5.792,46, а не 11.307,04 перпера, тј. скоро упола мање.²⁹ Поред тога, на овој скупштини је констатовано да књиговодство није вођено уредно, да се на трговини са страним пивом изгубило 7.557,28 перпера, да је Хумберт Живни, технички руководилац производње, отпуштен због тога, „што није фабриковао добро пиво“ и да је претсједник управног одбора Војимир Живни дао оставку, као и још неке друге слабости и проблеми пиваре. У свим тим питањима, као и многим другим, скупштина је заузела став и предузела мјере да се слабости отклоне и поправи стање пиваре.

Један од првих задатака друштва био је да се ријеша питање уплате основног капитала и регулишу обавезе удругара и акционара. Позив за упис I кола од 2.000 акција био је објављен 4. октобра 1909. године, тј. још прије оснивања друштва.³⁰ До краја 1909. године било је укупно уплаћено 91.500 перпера, од чега су удругари уплатили 88.800, а нови акционари свега 2.700 перпера.³¹ Највећи дио овог капитала био је уложен раније, док је пивара још била Удруга. Због прилично слабог

²⁸ ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1910, ф. мај, бр. 4267. (За претсједника управног одбора изабран је Вуко Кривокапић, бивши власник пиваре, за потпретсједника Мило Матановић, за благајника Мато Чопић и још 12 чланова, међу којима и неки високи државни чиновници: Лазар Мијушковић, бригадир Митар Мартиновић, бригадир Блажо Бошковић и др.)

²⁹ Исто, ф. новембар, бр. 10.536. (Под овим бројем, поред извјештаја надзорног одбора, налази се и записник са исте скупштине, као и извјештај Живка Никчевића Министарству унутрашњих дјела.)

³⁰ Г л а с Ц р н о г о р ц а, 31. октобра 1909, бр. 46.

³¹ ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1910. ф. мај, бр. 4267.

одзива, управа је почетком јануара 1910. године поновила позив за упис акција, одређујући за крајњи рок уписа 20. фебруар 1910. године.³² На оснивачкој скупштини акционара од 21. маја 1910. констатовано је да су удругари уплатили 70 отсто својих акција.³³ Али то, с обзиром на уложени капитал за куповину средстава и ремонт пиваре, није било довољно, па је средином 1910. године управа упутила позив свим акционарима да до 1. августа уплате 70 отсто од вриједности уписаних акција.³⁴ Но ни то није било довољно, јер је пивари недостајао потребан капитал, па је на ванредној скупштини од 5. новембра 1910. године ријешено да се уплати 90 отсто вриједности акција, тј. још 20 отсто од уписаних акција. Онај акционар који није могао платити у готову, морао је приложити „акцептирану мјеницу у вриједности 20% по акцији“.³⁵ Ово давање мјеница од стране акционара било је потребно друштву, како је то мотивисала управа, као покриће код новчаних завода за набавку кредита од 50.000 перпера, који је био неопходан за дањи рад пиваре. Онај који је био уплатио 70 отсто вриједности уписаних акција могао је положити мјеницу на преосталих 30 отсто и добити оригиналну акцију.³⁶

Из наведенога се види да је управа била предузела све што је могла да би се уплатило што више уписаних акција. Наравно, ове мјере нијесу остале без резултата. До краја 1910 године било је уплаћено 171.774,77 перпера, што чини готово 90 отсто од расписаног I кола од 2.000 акција.³⁷

У архиву сам наишао на један списак акционара с почетка 1911 године из којег се види ко су све били акционари и колико је ко посједовао акција у пивари „Оногошт“.³⁸ У списак су унесени само они акционари који су присуствовали или били заступљени путем пуномоћа на скупштина 1 маја 1911 године. Због тога претпостављамо да списак није потпун. Али, у сваком случају, он претставља највећи број акционара. Изостављено је можда само неколико акционара са мањим бројем акција. На списку је свега 37 акционара са укупно 1.839 акција. Од ових 37 акционара било је њих 12 који су имали по 100 акција и

³² Г л а с Ц р н о г о р ц а, 16. јануара 1910, бр. 3.

³³ ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1910, ф. новембар, бр. 10536 (из записника I главне скупштине акционара).

³⁴ Г л а с Ц р н о г о р ц а, 31 јула 1910, бр. 33.

³⁵ ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1910, ф. новембар, бр. 10536.

³⁶ Исто.

³⁷ Г л а с Ц р н о г о р ц а, 26 фебруара 1911, бр. 9, биланс пиваре „Оногошт“ на дан 31 децембра 1910.

³⁸ ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1911, ф. мај, бр. 5039, прилог уз записник са скупштине од 1 маја 1911 године.

тројица преко 90 акција, а сви остали акционари свега 353 акције. Од 15 акционара који су посједовали по око 100 акција било је 11 старих удругара и само четири нова акционара (Андрија Мијушковић, Божидар Перазић, браћа Марић и бригадир Блажо Бошковић). До оваквог стања дошло је зато што су се стари чланови, приликом претварања Удруге у акционарско друштво, обавезали „да сваки удругар мора узети подједнако сав број акција које не буду продате новим акционарима“. На тај начин, „од непродатих акција припало је сваком удругару по 100 акција“.³⁹ Пошто није било продато ни једна четвртина расписаног броја акција, удругари су били принуђени да узму по 100 акција. Због тога су удругари и даље остали господари Црногорске пиваре „Оногошт“. С обзиром да се баш ових година довршавала модерно опремљена пивара „Требјеса“, био је приличан ризик улагати новац у пивару „Оногошт“. Зато је и купљен онако мали број акција од стране нових акционара, па су удругари били приморани да преузму терет на своја леђа.

Према билансу, пивара је у 1910 години остварила чист добитак од 8.120,63 перпера.⁴⁰ Вриједност константног капитала била је 275.129,93 перпера, од чега „непокретности“ (зграде, земљишта) 136.376,63 перпера, а „покретности“ (машине, бурад, алат, кола и др.) 138.753,30 перпера. Укупан промет пиваре у овој години износио је 1.869.147,75 перпера, што претставља значајан напредак у односу на раније године.⁴¹

Али и поред тога изгледа да није било све у реду. Добија се утисак да је у овом друштву постојало неслагање између појединих чланова, као и у самим управним органима. Видјели смо да је 5 новембра 1910 године одржана једна ванредна скупштина. Није прошло ни пола године а надзорни одбор је заказао и другу ванредну скупштину, са мотивацијом „што је опазио да управни одбор доноси и извршује одлуке које су противне правилима и интересима Друштва“.⁴² Ванредна скупштина је одржана 1 маја 1911 године и на њој се расправљало о неким погрешкама претсједника управног одбора Вука Кривокапића и о судском спору који је водио управни одбор са Хумбертом Живним.⁴³ На скупштини су изабрани нови управни и надзорни одбор друштва. У нове управне органе изабрани су углавном стари чланови, али је отпао Вуко Кривокапић, бивши власник пиваре и дотадашњи претсједник управног одбора. То је, изгледа, и била најглавнија сврха ове ванредне

³⁹ Исто, 1910, ф. новембар, бр. 10536, из записника са ванредне скупштине акционара од 5 новембра 1910.

⁴⁰ Г л а с Ц р н о г о р ц а, 26 фебруара 1911, бр. 9.

⁴¹ ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1911, ф. јуни, бр. 5686.

⁴² Г л а с Ц р н о г о р ц а, 16 априла 1911, бр. 16.

⁴³ ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1911, ф. мај, бр. 5039, извјештај Живка Никчевића Министарству унутрашњих дјела од 16 маја 1911.

скупштине. Тако је акционарско друштво пиваре „Оногошт“ такоређи стално боловало од неких трзавица и неслагања, па се то морало одразити и на његову дјелатност.

Но и пред свега тога, пивара је прилично добро радила у 1911 години. Друштво је у овој години остварило чист добитак од 50.122,75 перпера, од чега је остало за подјелу акционарима на име дивиденде 40.098,21 перпер.⁴⁴

У слѣдећој, 1912 години, дјелатност пиваре је знатно опала. Балканским ратом су биле поремећене привредне прилике, па се то морало одразити и на производњу пиваре. Према билансу, пивара је у 1912 години имала губитак од 8.688,79 перпера.⁴⁵ До краја исте године било је уплаћено на име главнице 215.502,99 перпере, што значи да је за посљедње двије године уплаћено свега 43.728,22 перпера. Како се види из биланса за 1910, 1911 и 1912 годину, основни дио главнице био је уплаћен у току 1910 године, тј. у првој години дјелатности друштва. Касније је уплата сасвим спласнула.

Црногорска пивара „Оногошт“ производила је још у 1913 и у првој половини 1914 године, када је престала да ради. Али немамо детаљнијих података о раду пиваре из ових година. У јулу или августу 1914 године избио је у пивари пожар, па је она тада сасвим обуставила производњу и више је уопште није обнављала.⁴⁶ Тиме је, послије много обрта, био завршен животни пут прве пиваре и једног од првих индустријских предузећа у Црној Гори — Црногорске пиваре „Оногошт“ у Никшићу.

*
* *

Поред пиваре „Оногошт“, у Никшићу је радила још једна пивара — „Требјеса“, коју је основало једно акционарско удружење.

Средином 1908 године оснива се у Никшићу *Индустријско акционарско удружење*. Правила Удружења била су израђена још 17 августа 1908 године. Али због политичких трзавица и због тога што је држава хтјела да заштити концесионирану пивару „Оногошт“, у којој је књаз Никола имао интереса, државне власти су затезале са одобрењем правила, па се Удружење могло консолидовати и приступити изградњи

⁴⁴ Г л а с Ц р н о г о р ц а, 31 јануара 1912, бр. 4, биланс пиваре „Оногошт“ за 1911 годину.

⁴⁵ Овај биланс сам нашао у Централној народној библиотеци у Цетињу уз Правила Црногорске пиваре „Оногошт“ (V/2655).

⁴⁶ Податке о томе саопштио ми је друг Душан Вукићевић, службеник пиваре у Никшићу, на чему му и овом приликом изражавам захвалност.

пиваре тек крајем 1909 године. Скуп за стварање Удружења одржан је 19 августа 1908 године, а оснивачка скупштина на којој је оно конституисано тек 10 новембра 1909 године.⁴⁷ На овој скупштини су изабрани управни и надзорни одбор, које су сачињавали већином трговци. Послије тога се пришло организовању самог Удружења.

Индустриско акционарско удружење у Никшићу основано је на 50 година.⁴⁸ Удружење је имало за циљ да подиже „разна индустријска подuzeћа”, а у првом реду „фабрику за производњу буре“ (чл. 2 и 3 *Правила*). Основни капитал је износио 500.000 перпера, подијељен на акције у номиналној вриједности од 100 перпера. Главница се дијели на кола, а прво коло од 2.000 акција (200.000 пер.) пуштено је у промет „одмах“, тј. приликом оснивања Удружења. Уплата се вршила постепено — десет перпера на име прве уплате, а затим по два перпера мјесечно.

Позив за упис I кола акција објавила је привремена управа још почетком септембра 1909 године,⁴⁹ али се озбиљније томе пришло тек послје оснивачке скупштине, која је одржана средином новембра исте године. Упис се вршио преко повјереника који су били одређени по свим мјестима у Црној Гори. Чак су били одређени повјереници за Америку, јер се рачунало на упис акција од стране црногорских иселјеника.⁵⁰ Почетком идуће, 1910 године, предузете су мјере за изградњу пиваре. Управа је већ у фебруару јавила да је купљено земљиште и да се врше припреме за подизање зграде.⁵¹ Исте године предузете су мјере и за набавку машина, да би могле бити монтиране чим зграда буде готова. Зграда је завршена до новембра 1910 године. Један дописник из Никшића у извјештају о акционарском удружењу јавља 1 септембра 1910 године: „По плану инжењера г. Ј. Пинта из Пеште подигнута је, на обали ријеке Бистрице... велика и угледна двоспратна кућа са три одјељења иодземних просторија за зријевање и стајање пива и једног магацина“.⁵² Поред тога, како се види из дописа, подигнута је била и једна мања стругара, а у пројекту је било да се изгради и један парни млин и електрична централа.

Све је то изискивало прилично велика новчана средства. Пошто уплата I кола акција није била извршена, Удружењу су недостајала потребна средства за даљу изградњу пиваре. Због тога је на скупштини

⁴⁷ Г л а с Ц р н о г о р ц а, 28 новембра 1909, бр. 50.

⁴⁸ *Правила* Индустриског акционарског удружења у Никшићу, Загреб 1909.

⁴⁹ Г л а с Ц р н о г о р ц а, 3 октобра 1909, бр. 42.

⁵⁰ *Исто*, 28 новембра 1909, бр. 50.

⁵¹ *Исто*, 27 фебруара 1910, бр. 11.

⁵² Ц е т и њ с к и в ј е с н и к, 6 новембра 1910, бр. 88.

акционара од 20 октобра 1910 године ријешено да се настоји да се уписане акције уплате у потпуности или бар 75 отсто и да се покуша са уписом нових акција.⁵³ Удружење је истовремено морало да тражи кредите код новчаних завода. Многи акционари заложили су своју имовину код банака само да би се добио потребан кредит, а неки су дали и готов новац на зајам.⁵⁴

Сређином 1911 године пивара је била готова. Зграда је била завршена још раније, машине су биле набављене и „Требјеса“ је могла почети производњу. Дотада је за изградњу пиваре било утрошено преко 424.000 перпера, а то је била прилично висока сума за могућности Удружења.⁵⁵ Управа Удружења често није имала могућности да исплати раднике, па им је као накнаду давала акције, јер новаца није било.⁵⁶ То најбоље илуструје под каквим се околностима и тешкоћама стварало ово предузеће. Пивара „Требјеса“ умногоме је настала захваљујући великом залагању људи који су руководили Удружењем и који нијесу жалили напора да се она подигне. Да није било предузимљивости оснивача, ово предузеће, вјероватно, не би било ни створено. Но, упркос свим тешкоћама, они су створили пивару, опремљену, за оно вријеме, веома модерним средствима.

Из стања на дан 31 децембра 1911 године види се да је пивара „Требјеса“ имала прилично дугова. Она је само по текућим рачунима дуговала 275.233,34 перпера, док је потраживала свега 25.573,38 перпера.⁵⁷ Да би повећало основна средства пиваре, Удружење је на II ванредној скупштини, од 3 јула 1911 године, донијело одлуку да се пусти у продају и II коло од 2.000 акција (200.000 пер.).⁵⁸ Али то није много побољшало стање пиваре, јер је с уплатом ишло прилично слабо. Према објављеном билансу за 1912 годину (стање на дан 31 децембра), било је уплаћено скоро читаво I коло акција — 196.749,96 перпера, а од II кола било је уплаћено свега 30.541,44 перпера, што значи да је

⁵³ Исто.

⁵⁴ „На поднесено извјешће управино о стању рада и средстава са којима располаже, акционари су показали ново пожртвовање. Достииа су уплатили акције до оригинала, један дио 70, а најмањи 50 од 100, и уписало се доста нових акција. На извјешће управино за покриће зајмова код новчаних завода ставили су своје непокретнине као подлогу у износу око 150.000 перпера управи на расположење и оригиналних акција новчаних завода на 30.000 перпера. Неколицина ставили су готовину новца у зајам” (Исто).

⁵⁵ Исто, 17 августа 1911, бр. 64.

⁵⁶ Према подацима које ми је саопштио друг Душан Вукићевић. (Да су и поједини радници посједовали акције може се видјети из К њ и г е а к ц и о н а р а, која се чува у архиви данашње пиваре у Никшићу.)

⁵⁷ К њ и г а с т а њ а, чува се у архиви пиваре у Никшићу.

⁵⁸ Г л а с Ц р н о г о р ц а, 9 јула 1911, бр. 29.

пивара располагала основним капиталом од 227.291,40 перпера.⁵⁹ Укупна вриједност „непокретних“ средстава (земљиште, зграде и машине) износила је 452.077,75 перпера, па је сасвим нормално да је пивара морала узимати кредите. Ако се томе дода потребан капитал за „покретна“ средства (намјештај, возни парк, алат, сандуци, бурад и др.), чија је вриједност 1912 године била 109.511,14 перпера, и „сировине“ у износу од 24.999,53 перпера, онда се тек може видјети с каквим се све тешкоћама борила пивара и колико се морала оријентисати на кредите са стране.

У 1912 години остварен је чист добитак од 18.716,58 перпера, од чега је остало за расподјелу акционарима на име дивиденде 14.075,87 перпера. С обзиром да је пивара у 1911 години радила само неколико мјесеци, постигнути резултати у 1912 години претстављали су значајан успјех. Њено пословање, као што се види, било је од самог почетка позитивно. Ово нарочито треба подвући и због тога што је пивара основана под тешким условима и што је било много сумње у њен успјех.

Догађаји који су наступили 1912 и 1913 године знатно су утицали на рад пиваре. Ратне прилике су умногоме пореметиле нормалну производњу и развитак пиваре. Балкански рат је онемогућио пивари „Требјеси“ да у првим годинама постигне просперитет који би био могућан у нормалним приликама. Због тога је пословање пиваре у 1913 години било прилично ограничено. Али је, ипак, пивара постигла извјестан напредак.

Уплата на име основног капитала напредовала је прилично слабо. До краја 1913 године било је уплаћено свега 242.429,48 перпера, што значи да се у односу на 1912 годину уплата на име главнице повећала само за 15.138,08 перпера.⁶⁰ Добитак је такође повећан, иако сасвим незнатно. Чисти добитак је износио 19.171,48 перпера, од које суме је припадало акционарима на име дивиденде 14.416,95 перпера. Од овога је долазило на акције I кола 12.200, а на акције II кола само 2.216,95 перпера.

С обзиром на све околности, рад пиваре кроз прве двије године био је прилично добар, а постигнут и резултати су били задовољавајући. У 1914 години пивара је напредовала и постигла нешто боље резултате. У току 1914 године вриједност производње готово је удвостручена. Само од продатог пива повећали су се приходи на 270.782,32 перпера. Са залихама и оним што се пивари дуговало од продаје на вересију,

⁵⁹ Исто, 17 августа 1913, бр. 37. (Све податке за 1912 годину користио сам из овог биланса.)

⁶⁰ Исто, 18 јануара 1914, бр. 3, биланс Индустриског акционарског удружења за 1913 годину.

вриједност производа се повећала готово за два пута.⁶¹ Чист добитак у 1914 години такође се повећао за два пута: од 19.171,48 у 1913 години, попео се на 39.510,25 перпера. Од тога је припадало акционарима на име дивиденде 29.117,49 перпера, што чини три четвртине цјелокупног добитка.

Даљи развитак пиваре „Требјесе“ пресјекао је Први свјетски рат. У 1915 години производња је опала, а у јануару 1916 године пивара је обуставила рад. За вријеме аустриске окупације она је готово сасвим порушена, а обновљена је тек после 15 година.

Оснивање и дјелатност пиваре „Требјесе“ пада у вријеме ненормалних прилика у Црној Гори. Пивара је прорадила у другој половини 1911, а већ идуће године отпочео је Балкански рат. Тек што се овај рат завршио, отпочеле су припреме за Први свјетски рат. То је, наравно, морало утицати на рад пиваре. Она није могла потпуно да развије своју дјелатност. Ратови, нарочито посљедњи, пресјекли су напредак пиваре. Према Књизи акционара, било је уписано 2.850 акција, што значи да предвиђена главница није била ни уписана акамоли уплаћена. Због ратног стања људи нијесу били склони никаквом улагању, па је зато један дио предвиђеног броја акција на име основног капитала остао неуписан и . неуплаћен. Индустриско акционарско удружење није успјело да оствари ни онај дио главнице који је био потребан за пивару „Требјесу“, акамоли и за оснивање других предузећа. Дјелатност овог Удружења свела се на пивару, а то је и био главни разлог њеног оснивања, премда је било предвиђено стварање и других предузећа.

*
* *

У Никшићу су, дакле, била основана два предузећа за производњу пива, и то пиваре „Оногошт“ и „Требјеса“. Између ове двије пиваре формирао се, такорећи, од почетка посебан однос, који је често прелазио оквире обичне борбе око престижа. Конкурентска борба између ове двије пиваре добила је карактер политичке борбе између „клубаша“ и „праваша“. Око пиваре „Оногошт“ били су окупљени они елементи који су стајали на страни режима и књаза Николе, тзв. „праваша“, а око пиваре „Требјесе“ присталице Народне странке, тзв. „клубаша“. Управо, пивара „Требјеса“ је и настала као противтежа конзервативним политичким снагама књаза Николе. Многим никшићким трговцима и богатијим лицима, као опозиционарима ондашњег режима — „клу-

⁶¹ Биланс пиваре за 1914 годину није објављен, па смо из наведене Књиге стања користили основне податке за ову годину.

башима“, није било дозвољено да ступе у друштво пиваре „Оногошт“, па је због тога и дошло до оснивања друге пиваре — „Требјесе“ — у Никшићу. Иначе, политичка борба у Црној Гори у то вријеме, нарочито у Никшићу, била се прилично развила и попримала је све оштрији карактер. Грађански елементи — трговци, занатлије, банкари, средњи предузетници и др. — били су углавном на страни напредног политичког покрета — Народне странке. Пошто се већина таквих налазила у Индустриском акционарском удружењу, држава је настојала да их онемогући. Први притисак од стране режима и покушај онемогућавања Индустриског акционарског удружења показао се још приликом потврде њихових правила од стране надлежног органа — Министарства унутрашњих дјела. Министарство је одуговлачило са одобрењем правила и потврдило их је тек послјије више од годину дана, док су правила пиваре „Оногошт“ потврђена за непуних 15 дана.

Конкурентска борба стално се заоштравала између ове двије пиваре. Пивара „Требјеса“ је имала велико преимућство у економској утакмици, јер је била снабђевена бољом опремом и имала већи капацитет производње. Према неким подацима, који се могу сматрати само приближним, у 1911 години производња једне и друге пиваре је била готово једнака, јер је „Требјеса“ почела рад тек средином ове године. Али већ 1912 године производња пиваре „Требјесе“ била је двапут већа од производње пиваре „Оногошт“ (прва је продала 7.500, а друга 3.700 хл. пива).⁶² Овакав однос је углавном остао до краја постојања ових пивара. „Требјеса“ је располагала и бољим превозним средствима, па јој је то омогућило да боље и брже пласира своје пиво и да освоји унутрашње тржиште. Према истим подацима, у укупној продаји домаћег пива у Црној Гори „Требјеса“ је учествовала са око 80 отсто, и то у појединим мјестима овако: у Никшићу и Даниловграду 80 отсто, у Подгорици 85 отсто, у Колашину, Ријечи Црнојевића и Виру 100 отсто, а у Цетињу само 35 отсто (изгледа да двор и камарила нијесу хтјели да пију „клубашко“ пиво). На тај начин „Требјеса“ је, што се тиче потрошње домаћег пива, углавном била освојила црногорско тржиште, а пивара „Оногошт“ била је умногоме потиснута.

Да би побољшало свој положај, како у производњи тако и на тржишту, друштво пиваре „Оногошт“ је предузело мјере за оснивање нове, модерне пиваре у Подгорици. Почетком 1914 године била је сазвана ванредна скупштина на којој се расправљало о питању изградње пиваре у Подгорици и, у вези с тим, о повећању друштвеног капитала.⁶³ Изгледа да је на скупштини од 5 јануара 1914 године постигнута само

⁶² Према подацима које ми је дао друг Душан Вукићевић.

⁶³ Г л а с Ц р н о г о р ц а, 21 децембра 1913, бр. 59.

начелна сагласност, а да конкретно није ништа предузимано, јер је и на V редовној скупштини, која је била заказана за 28 мај 1914 године, поново постављено питање изградње пиваре у Подгорици.⁶⁴ Не зна се шта је све одлучено на посљедњој скупштини, али је сигурно да овај покушај није био реализован; пивара у Подгорици није била изграђена. У оно вријеме је изгорјела и сасвим престала да ради и пивара „Оногшт“ у Никшићу, па је тиме била запечаћена и судбина овог друштва.

Овдје треба још напоменути да је средином 1913 године било покренуто питање спајања пивара у Никшићу. Сматрало се да ће доћи до фузије, па су чак новине донијеле вијести да се ствар приводи крају: „Рад на стапању обје пиваре у Никшићу приводи се крају и сасвијем се оправдано држи да ће се ова замисао остварити, пошто је у интересу и једног и другог Друштва“.⁶⁵ Но и поред свих тих нада и покушаја, до спајања није дошло, већ су пиваре до краја остале као самостална предузећа, не смањујући „конкурентску“ борбу.

Резултати које су постигла ова два акционарска друштва — пиваре „Требјеса“ и „Оногшт“, као што смо видјели, били су прилично скромни. Оба предузећа била су мањег капацитета. Самим тим она нијесу могла постићи неке веће резултате. Поред тога, црногорске пиваре су се бориле и с многим другим тешкоћама. Саобраћајне прилике у Црној Гори биле су прилично лоше; пиво се све до 1912 године транспортовало обичним колима. Квалитет пива није био добар, па су црногорске пиваре морале трпјети притисак конкуренције страног пива које је произвођено под знатно повољнијим условима и било бољег квалитета. Држава је, као што смо напоменули, настојала да заштити домаћу производњу пива, па је увела високу царину на страно пиво,⁶⁶ а поред тога ослободила је шдраре за одређено вријеме од плаћања државног пореза, царина и других дажбина.⁶⁷ Све је то знатно олакшало дјелатност пивара у почетку рада, нарочито пиваре „Оногшт“, али није могло сасвим заштитити домаћу производњу пива од конкуренције са стране и од притиска увозног пива.

Приликом оснивања пивара и стварања акционарских друштава сматрало се, и обећавало, да ће оне задовољити домаћу потрошњу, да ће истиснути страно пиво са црногорског тржишта и да ће се црногорско

⁶⁴ Исто, 17 маја 1914, бр. 26.

⁶⁵ Ц е т и њ с к и в ј е с н и к, 4 септембра 1913, бр. 75.

⁶⁶ Године 1903 била је у царинској тарифи одређена увозна царина „по 20 пара на свако кило чисте бире“. Почетком 1904 царина на увозно пиво је снижена на шест пара од литра, да би се доласком на власт Лазара Томановића, 1907 године, поново повисила на 16 пара од литра (*Народна мисао*, 19 августа 1907, бр. 36, из чланка „Царина на биру“).

⁶⁷ Тако је пивара „Оногшт“ била ослобођена свих државних дажбина за десет година (ДАЦ—МУД, 1904, ф. фебруар—март, бр. 774).

пиво извозити у иностранство — Албанију и погранична подручја Аустрије. Од свега тога постигнуто је врло мало. Страно пиво је и даље продавано на црногорским пијацама, а од извоза није било скоро ништа, сем што је последије Балканског рата пивара „Требјеса” извозила нешто мало пива у Албанију. Организација транспорта и распродаје црногорског пива била је толико слаба да није могла задовољити ни домаће тржиште, акамоли извоз у иностранство. Ако се узме у обзир још и квалитет пива, који је био релативно слаб, онда је јасно да црногорске пиваре нијесу могле извозити пиво у иностранство. Страно пиво је тукло домаће и на црногорским пијацама, акамоли другдје.

*
* *

Стварање индустријских предузећа на бази акционарског друштва у Црној Гори било је резултат помањкања већих индивидуалних капитала.⁶⁸ Акумулација капитала у Црној Гори није била достигла такав ниво да би појединци могли сами предузети подизање значајнијег производног предузећа. Тај недостатак требало је да надокнади акционарско друштво као средство мобилисања ситних капитала. Али у томе се само дјелимично успјело. Општи оквири привредног развоја умногоме су спутавали и развој акционарских друштава, формираних ради изградње појединих привредних предузећа. Акционарска друштва нијесу могла превазићи опште оквире друштвено-економског развоја Црне Горе. Њихова дјелатност се кретала у границама црногорске заосталости и носила печат привредне неразвијености.

Из досадашњег разматрања се види да се са формирањем акционарских друштава у саобраћају (поморству) није много постигло, тј. да се све свело на покушај, да су у банкарству постигнути значајни резултати и да је у индустрији остварен само дјелимичан успјех, па преостаје да се размотри како се дјелатност акционарских друштава одразила у области робног промета, тј. у трговини.

АКЦИОНАРСКА ДРУШТВА У ТРГОВИНИ

С обзиром на ондашње прилике у Црној Гори, које карактерише неразвијеност и заосталост привреде, није се могао ни очекивати неки већи успјех акционарских друштава у индустрији. Значајан успјех

⁶⁸ У књизи Педесет година на престолу Црне Горе (стр. 228) наводи се да „у Никшићу прерађује домаће дрво помоћу јаке водене снаге друштво „Шегарница”, али ово није било акционарско друштво. Шегарница у Горњем Пољу је припадала двору краља Николе.

постигла су акционарска друштва у банкарству, па се могло очекивати да ће она добро послужити и у области робног промета, тј. у трговини. Али тако није било. Са формирањем акционарских друштава у трговини ишло је прилично тешко и многи покушаји су се завршили неуспјехом.

Већ смо напоменули да се крајем XIX вијека покушало да се формира једно мање акционарско друштво на Цетињу, које је требало да тргује месом, и да је тај покушај пропао. Али то није био усамљен случај да је пропао покушај стварања акционарског друштва у трговини. Са стварањем акционарских друштава у трговини било је нешто слично као у саобраћају. Многи покушаји остали су нереализовани.

Крајем 1904 године покренуто је оснивање Првог потрошачког друштва на Цетињу. Оснивачи су израдили правила друштва и поднијели их надлежним органима на одобрење. У архиву сам нашао ова правила и отуда сазнао за покушај оснивања Првог потрошачког друштва на Цетињу.⁶⁹

Из правила се види да је Прво потрошачко друштво на Цетињу требало да буде основано као акционарско друштво са трајањем од 15 година. Основни капитал био је одређен на 50.000 круна и подијељен на 1.000 акција (свака акција по 50 круна). Друштво је требало да оснује трговину на Цетињу, а касније и у другим мјестима Црне Горе, и да врши снабдијевање својих чланова. По могућности, друштво би „с временом приступило преради домаћих производа“. Уплата акција би се вршила, како је било предвиђено, на сљедећи начин: приликом уписа полагало би се 20 круна, а преосталих 30 круна акционари су били дужни да уплате за три мјесеца. Карактеристично је да је Правилима било предвиђено да нико не може уписати више од 50 акција, тј. 2.500 круна (чл. 37). Предвиђало се да се расподјела добити врши тако да 10 отсто иде за резервни фонд, 2 отсто за пензиони фонд службеника друштва, 0,5 отсто за фонд за помоћ службеника, 2,5 отсто за награду службеника, 5 отсто члановима управног и 2 отсто члановима надзорног одбора, 38 отсто „на уплате чланова“, тј. на уплаћене акције, а 40 отсто да се дијели „члановима сразмјерно суми за коју је... купио намирнице из друштвене радње“. Управни органи (скупштина, управни и надзорни одбор) били су замишљени као и код других акционарских друштава.

Сем ових правила нијесам ништа нашао о овом друштву, па мислим да оно није ни основано. Прво потрошачко друштво, као што се види, било је више замишљено као потрошачка задруга него као искључиво трговачко акционарско друштво. Овдје се више радило о помоћи самим члановима друштва него о заради, па и поред свега

⁶⁹ Архив Историског института — Цетиње, ф. 110, св. е, откупљена архива Андрије Радовића.

тога оно није основано. Помањкање искуства и склоности појединаца учинило је да су и овај и други покушаји остали нереализовани.

У ово вријеме пропала су још два покушаја стварања акционарских друштава у Подгорици. Подгорички трговци предузели су 1907 године мјере да оснују једно акционарско друштво за трговину вином — *Акционарско винарско анонимно удружење у Подгорици*. Средином 1907 године основан је „одбор за оснивање Удружења“, који је требало да изврши потребне припреме за формирање Удружења. Оснивачи су израдили и правила — *Статуте* Акционарског винарског анонимног удружења у Подгорици, која су била поднесена на одобрење Министарству унутрашњих дјела.⁷⁰ Удружење је било замишљено у трајању од десет година. Оно је имало задатак да штити Црногорце од „неприродног пића“, а бавило би се производњом „природног пића“ и радило на унапређивању виноградарства и развоју виноградарских задруга (види чл. 2 *Статута*). Према томе, Удружење је формирано ради борбе против вјештачких пића. Ово се односило у првом реду на вјештачко вино, које је тих година нарочито много увожено из Италије, а које је било много јефтиније и због тога угрожавало производњу домаћег вина. Да би заштитила домаћу производњу вина, држава је још 1904 године забранила сваки увоз „фабрицираног“ вина у Црну Гору.⁷¹

Предвиђена главница Удружења износила је 60.000 перпера, састављена из 60 акција од по 1.000 перпера. Акције би се, изгледа, уплаћивале одједанпут. Резервни фонд би се образовао од 10 одсто чисте добити. Дужности управних органа требало је да буду регулисане посебним правилником.⁷²

Номинална вриједност акције била је сувише висока за црногорске прилике. Није било лако уплатити одједанпут 1.000 перпера. Ово удружење по многочему потсећа на Паробродско друштво из 1887 године. Ограничити уплату капитала од 60.000 перпера само на 60 акција, тј. највише на 60 акционара, било је веома неразумно за ондашње прилике у Црној Гори. Тиме су оснивачи унапријед осудили подухват на неуспјех. Добија се утисак да се ни у овом Удружењу није ишло за тим да се окупе средње имућни слојеви већ само богатији трговци.

⁷⁰ ДАЦ—МУД, Привредно одјељење, 1907, ф. II, док. од 10 августа 1907, бр. 1397. (Правила су у име оснивачког одбора потписали: Крцун Ђурашковић, Васо Мартиновић, Саво Станић, Мило Матановић, Митар Струтар и Стево Вујановић.)

⁷¹ „Старајући се о благостању народа и желећи да се унаприједи и заштити домаћа производња вина, Државни савјет је ријешио ... да се забрани увозити у Црну Гору свако фабрицирано вино...“ Г л а с Ц р н о г о р ц а, 28 фебруара 1904, бр. 9).

⁷² Правила Удружења су прилично непотпуна; садрже свега 33 члана, а многе стране дјелатности Удружења нијесу биле њима обухваћене.

Други покушај за стварање једног трговачког акционарског удружења у Подгорици учињен је 1908 године. Крајем октобра Цетињски вјесник саопштава да се у Подгорици ради на оснивању једног увозно-извозног удружења — *Комисионарског трговачког удружења*, на бази акционарског друштва.⁷³ Основни капитал Удружења требало је да износи 1,006.000 перпера, састављен из 2.000 акција по 500 перпера. Задатак Удружења је био „да из земље истисне све фабрикате оних народа који су непријатељски расположени наспрам Срба“. То се непосредно односило на Аустрију, у периоду Анексионе кризе; у духу општег покрета у српским земљама против аустријске агресије, и црногорски трговци су настојали да отстране утицај и притисак аустријске робе.⁷⁴

Ово акционарско друштво је требало да окупи највећи број трговаца, банкара, занатлија и уопште имућнијих људи — „патриота“.⁷⁵ Али у томе се, и поред свих прокламација и мјера које су предузимане, није много успјело. Аустрија је и даље заузимала најзначајније мјесто у црногорској спољној трговини. У сљедећим годинама увоз из Аустрије износио је више од 50 одсто цјелокупног црногорског увоза.⁷⁶

О трговачким друштвима у Подгорици нијесам могао сазнати нешто више. Осим Статута Акционарског винарског анонимног удружења и овог саопштења о покушају стварања Комисионарског трговачког удружења, нема других података, па претпостављам да ни она нијесу оснивана. Правила Акционарског винарског удружења била су од стране Обласне управе у Подгорици послата Министарству унутрашњих дјела у два примјерка. У архиви Министарства остала су сачувана оба примјерка. Из материјала се види да су правила слата „на мишљење“ Привредном савјету и Одјељењу народне привреде при Министарству унутрашњих дјела, гдје су и остала, а да коначна одлука није дата, нити су правила уопште одобрена.

⁷³ Ц е т и њ с к и в ј е с н и к, 25 октобра 1908, бр. 36.

⁷⁴ У децембру 1908 године црногорски трговци су донијели резолуцију о општем бојкоту аустријске робе и потпуном прекиду свих трговачких веза са Аустријом (ДМЦ, Никола I, ф. 1903. док од 9 XII 1908; види Глас Црногорца, 13 децембра 1908, бр. 66 и Цетињски вјесник, 17 децембра 1908, бр. 51).

⁷⁵ „У овом Удружењу као акционари имају ући: сва четири наша новчана завода, Никшићско трговачко удружење, сви наши трговци и занатлије, као год и сви други имућнији без разлике сталеза и положаја... Пошто је циљ Удружења скроз патриотски, то се оснивачи надају да ће ова ствар бити не само од појединаца потпомогнута, него да ће је и влада са свим могућим средствима потпомоћи“ (Цетињски вјесник, 25 октобра 1908, бр. 36).

⁷⁶ Види *Статистику увоза и извоза* за 1908 и 1909, Општи преглед увезене робе по класама и по државама 1909, издање Министарства финансија и грађевина — Пореско-царинска управа, Цетиње 1911.

Слично је било и са другим покушајем у Подгорици — да се оснује Комисионарско трговачко удружење. Вал општег отпора против Аустрије захватио је и црногорске трговце, па су на тој линији пришли оснивању једног акционарског друштва, мислећи да ће на тај начин паралисати утицај Аустрије и онемогућити прилив њене робе на црногорско тржиште. Али пошто су се ускоро духови почели смиривати и вал патриотизма јењавати, уступајући мјесто „мирној“ борби за профит, црногорски трговци напуштају „патриотску“ намјеру о оснивању Комисионарског удружења у Подгорици и настављају трговину са Аустријом, иако у нешто смањеном обиму. Тако је и овај покушај за оснивање једног трговачког акционарског друштва остао неостварен.

Да су ова друштва основана, морало би се наићи на неке податке о њиховој дјелатности, поготову о овом другом — Комисионарском трговачком удружењу, које је требало да врши онако „патриотску“ улогу. Зато је највјероватније да она нијесу ни оснивана, нити су пословала у Црној Гори.⁷⁷

Оснивање акционарских друштава у трговини, као што се види, ишло је прилично тешко. Неколико покушаја остало је неостварено и завршило се неуспјехом. Али то не значи да су пропали сви покушаји. Никшићким трговцима је ипак пошло за руком да оснују једно трговачко акционарско друштво, које је показало прилично добре резултате.

Крајем 1906 године никшићки трговци су предузели мјере да оснују једно веће трговачко предузеће на бази акционарског друштва — *Никшићко трговачко акционарско друштво*. (Раније сам у једном раду детаљније говорио о дјелатности овога друштва, па ћу се овдје задржати само на основним питањима, да би се добила потпунија слика о дјелатности акционарских друштава у Црној Гори.)⁷⁸

Оснивачка скупштина друштва одржана је 3 децембра 1906 године, али пошто су правила одобрена тек 19 фебруара 1907, оно је у тој години и почело своју дјелатност. Покретачи и оснивачи Никшићког трговачког акционарског друштва били су познати никшићки трговци, који су углавном били најважнији фактори у банкама и другим акционарским друштвима (Ј. Голијанин, Н. Ђурић, М. Томашевић, М. Чопић, Ј. Јовановић, Вујица, Шобајићи, Кустудић и др.). Почетни капитал друштва износио је 200.000 перпера (2.000 акција по 100 пер.).⁷⁹ Уплата акција вршена је по-

⁷⁷ Сва акционарска друштва и уопште предузећа у Црној Гори, слала су годишње извјештаје Статистичком одељку Министарства унутрашњих дјела, који су често и објављивани, али нигдје нијесмо наишли на ма какав податак о овим предузећима, па не остаје друга претпоставка сем да нијесу ни постојала.

⁷⁸ *Трговачки капитал у Црној Гори у другој половини XIX вијека*, Цетиње 1958, 252—258.

⁷⁹ *Правила Никшићког трговачког акционарског друштва*, Никшић 1907, чл. 7.

степену — 10 перпера се полагало приликом уписа, а остатак од 90 перпера уплаћивао се „у 45 мјесечних obroка по 2 перпера“ (чл. 8 *Правила*).

Друштво је имало за циљ да помаже домаћим трговцима у извозу и увозу и да набавља робу коју ће продавати својим члановима, али искључиво навелико, јер је у самим Правилима наглашено да се друштво „не може бавити продајом робе на мало, већ једино продајом робе на велико“ (чл. 21). Поред тога, друштво је вршило разне посредничке послове за рачун појединих трговаца.

Никшићко трговачко акционарско друштво у првој години свога пословања (1907) остварило је чист добитак од свега 1,152,99 перпера.⁸⁰ У сљедећој, 1908 години, добитак се повећао на 10.497,95 перпера,⁸¹ а укупни промет друштва износио је преко три милиона перпера.⁸² Значајан напредак у свом пословању друштво је постигло у 1909 години. До краја 1909 године било је уплаћено на име главнице 155.478,46 перпера; укупни промет се повећао на 8.623.501,26 перпера, а остварен је чист добитак у износу од 37.444,78 перпера.⁸³ У 1909 години повећао се обим пословања и проширила се дјелатност друштва. Крајем исте године друштво је отворило филијалу у Подгорици и заступништво у Бару, чиме је била олакшана његова дјелатност, нарочито што се тиче услуга и експедиције извозне и увозне робе.⁸⁴

Проширењем дјелатности и развитком пословања наметала се потреба повећања основног капитала. На скупштини акционара у фебруару 1910 године ријешено је да се основни капитал повећа од 200.000 на 500.000 перпера, па је почетком 1910 расписано II коло за упис нових 3.000 акција.⁸⁵ У току 1910 године било је уплаћено на име главнице 244.586,66 перпера, обрт се повећао на око десет милиона перпера,⁸⁶ а чиста добит је износила 22.778,41 перпер, од чега је ишло за подјелу акционарима на име дивиденде 15.944,90 перпера.⁸⁷

У сљедећим годинама друштво још више развија своју дјелатност. Године 1911 друштво је само на роби остварило добит од 66.685,73 перпера (чист добитак је био 54.477,43 пер.) а подијељено је акционарима I и II кола 39.223,76 перпера.⁸⁸

⁸⁰ Г л а с Ц р н о г о р ц а, 9 фебруара 1908, бр. 7, биланс Никшићког трговачког акционарског друштва на дан 31 децембра 1907.

⁸¹ *Исто*, 17 јануара 1909, бр. 3, биланс за 1908.

⁸² ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1910, ф. јануар, бр. 835.

⁸³ *Исто*, ф. фебруар, бр. 1223, извјештај о раду друштва на скупштини од 7 фебруара 1910.

⁸⁴ *Исто*. (Види и Г л а с Ц р н о г о р ц а од 5 септембра 1909, бр. 38).

⁸⁵ *Исто*.

⁸⁶ ДАЦ—МУД, Управно одјељење, 1911, ф. јули, бр. 5685.

⁸⁷ Г л а с Ц р н о г о р ц а, 19 фебруара 1911, бр. 8, биланс за 1910.

⁸⁸ *Исто*, 21 јануара 1912, бр. 3, биланс за 1911.

До Балканског рата (1912) друштво је све више разграњавало своју дјелатност. Непосредно пред рат оно је имало, поред филијале у Подгорици и преставништва у Бару, своје филијале на Цетињу, Грахову и у још неким мјестима.⁸⁹ Рат је спријечио развитак друштва. Чисти добитак на крају 1912 године опао је на 16.120,83 перпера, а акционарима је подијељено на име дивиденде свега 11.606,99 перпера, што претставља знатно смањење у односу на 1911 годину.⁹⁰ Послије Балканског рата услиједиле су нове ратне припреме, а убрзо и Први свјетски рат, па је све то омело нормалан рад друштва и његово даље напредовање.

И поред извјесних слабости, нарочито у првим годинама, Никшићко трговачко акционарско друштво је систематски напредовало. Само из ових неколико података које смо навели види се да је оно постигло значајне резултате и да је доста допринијело развоју трговине у Црној Гори. Оно је било једино акционарско друштво у Црној Гори које је основано искључиво у циљу трговине. Оно је истовремено било трговачко предузеће које је располагало највећим капиталом и правило највећи трговачки обрт. Зато је његов утицај на развој трговине био веома знатан.

Као што смо видјели, и прије оснивања Никшићког трговачког акционарског друштва било је покушаја за стварање трговачких акционарских друштава и удруживање трговачких капитала. Али су сви ти покушаји остали безуспјешни. Једино су никшићки трговци успјели да оснују трговачко друштво и да на тај начин створе потребан капитал за предузимање већих трговачких послова.

На крају, треба да се осврнемо на још два покушаја стварања акционарског друштва у Црној Гори. Крајем априла 1907 године Г л а с Ц р н о г о р ц а је објавио да је основано као акционарско друштво *Привредно друштво „Југ“*, са сједиштем у Бару.⁹¹ Овим је био објављен и позив за упис акција. Из овог написа се види да је дјелатност друштва била одобрена од надлежних црногорских власти 8 марта 1907 године, да је главница требало да износи 150.000 круна и да је била подијељена на 150 акција по 1.000 круна. Акције би се уплаћивале за пет година у годишњим ратама по 200 круна. Упис је требало да буде завршен за четири недјеље, па су били предвиђени и повјереници: за Црну Гору Урош Марић, апотекар из Цетиња, а за Србију и Војводину Аркадије Марковић, књиговођа из Новог Сада.

То је све што се могло сазнати о друштву „Југ“. Из истог саопштења се види да је 31 марта 1907 године одржана „седница Привред-

⁸⁹ *Исто*, 11 фебруара 1912, бр. 6 и бр. 29 од 7 јула исте године.

⁹⁰ *Исто*, 28 септембра 1913, бр. 44, биланс за 1912.

⁹¹ *Исто*, 28 априла 1907, бр. 20.

ног друштва „Југ“ у Новом Саду“, па је највјероватније да овај подухват нијесу били предузели Црногорци већ Новосађани. То би се могло закључити и према позиву за упис акција, јер су се оснивачи обратили прије свега на „грађане из Србије и бивше Војводине“.

Но без обзира на све то, изгледа да ни Привредно друштво „Југ“ није основано, јер о њему, сем наведеног позива, нема никаквог трага.

Последњи покушај стварања акционарског друштва у Црној Гори предузет је у Подгорици непосредно пред Први свјетски рат. Једна група црногорских трговаца затражила је од владе концесију за оснивање аутомобилског друштва за превоз поште и робе у новодобијеним крајевима (Санцаку, Косову и Метохији). Црногорска влада није одобрила концесију, јер је првенствено право већ имало чешко друштво *Лаурин и Клемент*, које је вршило превоз поште на свим линијама у Црној Гори.⁹² Али без обзира на то изгледа да је друштво основано, јер је средином марта 1914 године саопштено да је у Подгорици основано *Прво аутомобилско превозно друштво* и да се претвара у акционарско друштво.⁹³ Према истом саопштењу, друштво је имало два теретна и два „особна“ аутомобила. Рат је прекинуо његово пословање, јер су сва превозна средства мобилисана за ратне потребе. Ово је био последњи покушај за стварање акционарског друштва у Црној Гори.

ЗАКЉУЧАК

Навео сам све случајеве покушаја стварања акционарских друштава у Црној Гори на које сам наишао у материјалу којим сам располагао. Намјерно сам ишао за тим да изнесем све покушаје, без обзира да ли су реализовани или не, јер, сматрам, једино на тај начин може се добити потпуна слика о томе колико је успјела организација акционарских друштава у Црној Гори. Да су наведени само случајеви који су остварени, то би било једнострано и из тога се не би могли сагледати напори који су чињени у Црној Гори на стварању акционарских друштава. Због тога сам и изнио све податке о акционарским друштвима у Црној Гори, од првих покушаја седамдесетих година XIX вијека па до краја црногорске државе. Кроз ових 50 година акционарска друштва у Црној Гори имала су, може се рећи, помало чудну судбину.

Прије свега, треба истаћи да се акционарска друштва јављају прилично рано у Црној Гори. Прво акционарско друштво формирано

⁹² *Стенографске биљешке о раду Црногорске народне скупштине* сазване у редован сазив 15 јануара 1914, Цетиње 1915, 296.

⁹³ В ј е с н и к, Цетиње, 19 марта 1914, бр. 18.

је седамдесетих година XIX вијека. У то вријеме црногорска привреда тек почиње да се извучи из заосталости и да се ослобађа остатака примитивне, патријархалне привреде. Акумулација капитала се вршила искључиво путем трговине и зеленашења. Индивидуални капитали били су мали, јер се на бази ондашњег друштвено-економског развитка нијесу могли формирати већи капитали. Најзначајнија привредна дјелатност било је сточарство, а о индустријском развоју нема ни помена, јер у оно вријеме није било никаквог индустријског предузећа у Црној Гори. Саобраћајне прилике такође су биле веома слабе — колских путева уопште није било, транспорт се вршио под веома тешким условима, па је због тога и промет био јако отежан.

Посматрана у цјелини, ондашња црногорска привреда била је сасвим неразвијена, без основе за бржи развој савремених друштвено-економских односа. Но и поред тога, седамдесетих година XIX вијека дошло је до формирања акционарског друштва у Црној Гори. Развој акционарских друштава у земљама на Западу био је резултат развијене акумулације капитала и капиталистичких односа, у првом реду развијене индустријске производње. Седамдесетих година прошлог вијека у Црној Гори тек почињу да се развијају елементи капиталистичке привреде, али се ипак почињу оснивати акционарска друштва. Зато се и намеће питање: да ли је појава акционарског друштва, као савремене форме удруживања капитала, израстала из привредног организма ондашње Црне Горе и да ли су она била одраз њеног развоја?

Оснивању акционарских друштава у Црној Гори пришло се из потребе стварања већих капитала (ово узимамо као условно). Али она нијесу формирана на бази већ створене високе акумулације капитала, као што је карактеристично за општи развој акционарских друштава. То се морало одразити на њихов развој. Акумулација капитала није обезбјеђивала сигурну подлогу акционарским друштвима, јер она није била достигла онај степен који је био неопходан за њихову егзистенцију. Због тога су црногорска акционарска друштва била некако присилно накалемљена на услове који им стварно нијесу одговарали, јер такве форме удруживања капитала нијесу биле продукт привредног развоја. Друштвено-економски односи Црне Горе седамдесетих година XIX вијека нијесу јили сазрели за акционарска друштва. У томе, мислим, треба тражити узроке неуспјеха првих акционарских друштава у Црној Гори, узроке пропасти многих покушаја и њихове споре афирмације. Неразвијеност црногорске привреде условила је да су готово сви покушаји за стварање акционарског друштва до краја XIX вијека остали безуспјешни. Наравно, неуспјеху су допринијели и други фактори, али је овај, свакако, био основни.

Покрет за оснивање акционарских друштава добио је, као што се види, прилично широке размјере у Црној Гори. Идеја формирања акционарских друштава све више је узимала маха и све више окупљала пословне људе Црне Горе, нарочито при крају XIX и почетком XX вијека. Да би се црногорска привреда могла даље развијати, било је потребно створити већа средства и веће капитале. Формирани индивидуални капитали, због заосталих форми акумулације, нијесу била довољни за предузимање већих послова и стварање већих предузећа. Тако је Црна Гора запала у незавидан положај; док је друштвено-економски напредак нужно наметао потребу даљег развитка појединих природних грана — транспорта, индустрије, банкарства, трговине и др. — недостојао је потребан капитал за оснивање појединих предузећа у тим гранама. Ова противрјечност могла се ријешити или улагањем страних капитала или повећањем домаћих капитала путем удруживања. Акционарска друштва била су подесна за повећање домаћег капитала. Она су могла мобилисати ситне капитале створене у разним областима друштвене дјелатности и омогућити стварање појединих већих предузећа и установа које појединац у Црној Гори није могао остварити. Због тога је идеја о оснивању акционарских друштава узимала све више маха, а покушаја за њихово стварање били све чешћи.

Потреба за инвестирањем већих капитала у поједина предузећа наметала се још непосредно послје Берлинског конгреса. За даљи напредак Црне Горе био је неопходан развитак саобраћаја, посебно воденог (Скадарским Језером и Јадраном). Због тога се и пришло стварању паробродског предузећа на бази акционарског друштва 1887 године. Начин на који је вршено формирање Књажевског црногорског повлашћеног паробродског друштва онемогућио је успјешан завршетак овог заиста корисног подухвата. Оно је превазилазило црногорске могућности и није одговарало степену акумулације капитала у Црној Гори. Објективни услови нијесу одговарали таквом подухвату. Он није имао реалне подлоге, па је зато морао пропасти.

Стварање паробродарског предузећа изискивало је прилично средстава, па се поново покушавало с акционарским предузећем у тој области. Али, сви су се ти покушаји завршили неуспјехом и ниједно акционарско друштво у паробродарству није основано. Покушај 1896 године био је прилично реалан и није га било тешко остварити, али је и он пропао јер га је потиснуо страни капитал — друштво „Англомонтенегрин“. Тако је Црна Гора све до краја свога постојања остала без већег домаћег предузећа у воденом саобраћају, што је много утицало и на развитак других привредних грана, нарочито на развитак трговине.

Формирање акционарских друштава у области промета дало је много боље резултате, премда су у трговини резултати могли бити и већи. Трговина је била једна од најразвијенијих привредних грана у Црној Гори. Трговци су били покретачи и оснивачи многих акционарских друштава у разним гранама привреде, али су у самој трговини мало предузимали. Акумулација капитала била је достигла највиши степен баш у трговини. Од оног капитала што га је било у Црној Гори највише се налазило у трговини, па и поред свега тога трговци су основали само једно трговачко акционарско друштво. У Црној Гори био се издвојио један мањи број крупних трговаца који су господарили трговачким саобраћајем у појединим мјестима, па им није ишло у рачун оснивање већих трговачких предузећа. Они су настојали да задрже свој господарећи положај, а за ондашње прилике њихови капитали су им били довољни. То је умногоме утицало што се у Црној Гори у области трговине мало предузимало на формирању акционарских друштава. Црногорски трговци су се задовољавали постојећим стањем. Једино су никшићки трговци основали једно веће трговачко предузеће — Никшићко трговачко акционарско друштво, са почетним капиталом од 200.000 перпера.

Акционарска друштва у трговини постигла су само ограничене резултате. Али су зато много више дошла до изражаја у банкарству. Управо, акционарска друштва у Црној Гори најприје су се афирмисала у банкарству. Од шест новчаних завода у Црној Гори, четири су била основана као акционарска друштва. Она су распрострарила своју мрежу филијала и заступништава по свим мјестима у Црној Гори и развила прилично широку дјелатност.

Акционарска друштва у банкарству успјела су да мобилишу мање капитале и ситна слободна средства и да на тој основи створе потребан капитал за оснивање појединих новчаних завода. Величина капитала и начин уплате акција били су подешени према стварним могућностима, па је то, за разлику од многих других покушаја, умногоме олакшало успјех новчаних завода. Почело се са малим основним капиталом од 200.000 круна и незнатним улозима од свега неколико новчића недјељно, да би се касније, кад су се већ банке афирмисале, пришло и замашнијим подухватима, као што је напр. била Народна банка са основним капиталом од два милиона перпера. Развитком новчаних завода и њиховом афирмацијом порастао је интерес за улагање капитала и слободних средстава. Банке су постале привлачне за оне који су располагали капиталом. Оне су концентрисале капитале и слободна новчана средства створена у разним областима друштвене дјелатности и постепено окупљале привредно најактивније елементе црногорског друштва, као и многе који су на овај или онај начин стекли извјесна богатства

(главаре, зеленаше, државне чиновнике и др.). Банкарска акционарска друштва одиграла су веома значајну улогу у црногорској привреди. Баш ти новчани заводи који су били формирано као акционарска друштва одиграли су најзначајнију улогу у Црној Гори. Народна штедионица на Цетињу и Државна хипотекарна банка, која је радила само неколико година, далеко су заостајале за новчаним заводима основаним на бази акционарског друштва. Банкарска акционарска друштва су водила главну ријеч у Црној Гори и била одлучујући фактор у развоју црногорског банкарства. Она су унијела нови дух у економско-друштвене односе и много допринијела еманципацији црногорске привреде. Захваљујући њима Црна Гора се умногоме извлачи из учмалости и ослобађа примитивизма и патријархалних остатака прошлости.

Банкарска акционарска друштва показала су, несумњиво, куди-камо боље резултате од акционарских друштава која су била формирана у другим областима привреде. То, свакако, није било случајно. Акумулација капитала у ондашњој Црној Гори углавном се вршила путем трговине и зеленашења. Трговачки капитал је био „универзални” облик капитала, док је индустријски капитал био незнатан и није играо значајнију улогу у црногорској привреди. Производни, индустријски капитал још није био стекао „право грађанства“ у Црној Гори. Црна Гора још није била достигла онај степен развоја када производња постаје основа акумулације капитала и када производни капитал потчињава себи друге облике капитала. Капитал формиран у промету — у првом реду трговачки капитал — био је доминантни, господарећи облик капитала. То је условљавало меркантилно гледање на акумулацију капитала. Код Црногораца је било укоријењено схватање да је промет одлучујуће подручје акумулације и да тамо треба улагати капитал, а не у производњу.

Оваквом гледању доприносиле су још неке околности. Држава је држала у својим рукама многе позиције у производњи, или је пак учествовала у изградњи многих објеката. Тако је, на примјер, држава изградила читаву мрежу путева у Црној Гори. Она је одобравала и давала концесије појединим предузећима, изграђивала пристаништа и набављала пловидбени парк за језерски и поморски саобраћај, подизала зграде, локале и многе друге јавне објекте. Једном ријечју, држава је била умијешана у највећи дио производне дјелатности. То је умногоме отуђивало црногорске привредне елементе од производње. Они су прометом могли „господарити“ и несметано, по ондашњем схватању, развијати своју дјелатност. То је задуго потхрањивало схватање да је промет примаран у односу на производњу. Промет је био „слободно царство” за пласирање капитала и најважнији „извор“ стварања добити.

Ако се томе дода и чињеница да је у ондашњој Црној Гори новац био оличење богатства и да је трговина новцем била веома распрострањена и уносна, онда је јасно зашто су акционарска друштва постигла знатно боље резултате у банкарству него у индустрији, тј. у промету него у производњи. На бази ондашњег друштвено-економског развитка Црне Горе и схватања људи која су била формирана на тим односима, друкчије није ни могло бити. Савремени начин производње све више је долазио до изражаја у Црној Гори, али он није могао тако лако потиснути стара схватања и методе акумулације капитала. Сиромашно црногорско тле и низак ниво производних снага онемогућавали су бржу афирмацију елемената капиталистичке привреде, савремених метода акумулације капитала и њима одговарајућих схватања, па је то условило да је промет за Црногорце остао најважније подручје акумулације капитала све до краја црногорске државе.

Но иако је промет био доминантан, не може се рећи да се у производњу није ништа улагало и да за њу уопште није било интересовања. Већ крајем XIX вијека појављује се тежња за оснивањем индустријских предузећа и улагањем капитала у производњу. Али тенденција пласирања капитала у индустрију и стварања производних предузећа није се у потпуности могла афирмисати, већ је до краја остала само тенденција, јер се, такорећи, остало на почетку. До краја црногорске државе основано је свега неколико мањих индустријских предузећа, од којих су, изузимајући она која је основао страни капитал, највећа била два која су се заснивала на бази акционарског друштва — пиваре „Требјеса“ и „Оногшт“ у Никшићу.

На бази акционарског друштва била су у индустрији заснована само четири предузећа — двије штампарије и двије пиваре (стара никшићка штампарија из 1898 године припојена је 1906 новој, па то сматрам једним предузећем). Акционарска друштва на бази којих су биле основане штампарије готово и нијесу вриједна пажње као друштва. Оснивањем ових друштава више се ишло за тим да се омогући излажење појединих недјељних листова („Невесиња“, „Оногшта“ и „Народне мисли“ у Никшићу и „Слободне ријечи“ у Подгорици) него да се створе штампарска предузећа са циљем оплођавања капитала. То је било више из културних и политичких разлога него ради профита. Због тога она нијесу ни показала неке значајније резултате.

Што се тиче пивара, оне су показале скромне резултате. Сама по себи ова предузећа нијесу ни могла развити нарочито живу дјелатност, поготову у оваквим условима какви су били у Црној Гори. Слабе саобраћајне прилике, оскудица у стручној радној снази, конкуренција страног пива и многе друге околности утицале су на дјелатност ових предузећа и умањивале њихов успјех.

Али без обзира на то што су ова предузећа показала скромне резултате, функција ових акционарских друштава била је значајна. Она су углавном дјелала као акционарска друштва (редовно су одржаване годишње скупштине, подношени су извјештаји о раду, акционари су добијали дивиденду итд.). Самим тим она су оправдала своје постојање и доприносила афирмацији индустријских акционарских друштава у Црној Гори. То је, такорећи, био почетак формирања акционарских друштава у, индустрији, почетак који је био израз тенденције улагања капитала у производњу и који је у суштини показао позитивне резултате. У томе је посебан значај ових акционарских друштава. Што се ова тенденција није у потпуности афирмисала и што није дошло до већих улагања капитала у производњу, има се захвалити општим привредним приликама и заосталости ондашње Црне Горе. Да нијесу наступили ратови, којима је привредни развитак Црне Горе такорећи био пресјечен, можда би се више пласирало у производњу и можда би било основано још неко индустријско предузеће на бази акционарског друштва. Овако, остало се само на почетку.

Из свега наведеног може се запазити да дјелатност акционарских друштава у Црној Гори није остала без резултата. Оснивању акционарских друштава пришло се, с обзиром на друштвено-економске услове, прилично рано. Идеја о оснивању акционарских друштава била је веома распрострањена у Црној Гори; улагани су велики напори и вршени чести покушаји, али су, нажалост, многи остали нереализовани. У Црној Гори је уствари дјелало девет акционарских друштава: четири банке, двије пиваре, двије штампарије (за неко вријеме) и једно трговачко предузеће. Сви остали подухвати пропали су или на самом почетку или послје неколико година. Но и ово што је остварено било је значајно за развитак црногорске привреде.

Акционарска друштва у Црној Гори, нарочито банкарска, позитивно су утицала на читав привредни живот. Преко њих су долазиле до изражаја савремене форме акумулације капитала и уопште тенденције капиталистичких друштвених односа. Због ниског нивоа производних снага и производних могућности Црне Горе, дјелатност акционарских друштава била је прилично ограничена. Али кад су већ настала и када су почела да развијају своју дјелатност, акционарска друштва су неминуно морала утицати на даљи привредни развитак Црне Горе. Ово се нарочито показало у случају банкарских акционарских друштава. Развитак црногорске привреде неопходно је захтијевао постојање банака. Али кад су банке основане и кад су почеле да развијају своје пословање, то се осјетило на читавом привредном животу Црне Горе. Утицај новчаних завода био је такав да, може се рећи, није било краја у Црној Гори у

којему се није осјетила њихова дјелатност. (Истина, и сам карактер банака је такав да је њихова дјелатност морала имати већи утицај од других акционарских предузећа.)

Са мало више умјешности, акционарска друштва су се могла формирати са више успјеха и у другим гранама, јер је сам развитак наметао такву потребу, а онако се најчешће све свршавало на покушају (у том погледу је нарочито карактеристичан примјер паробродарства). Од широког покрета и многих покушаја основана су само неколика акционарска друштва. Но и то је било корисно и важно за црногорску привреду. Дјелатност акционарских друштава морала се кретати у оквирима општег друштвено-економског развитка Црне Горе; морала је носити печат неразвијености и заосталости, па се зато и са оним што је постигнуто може бити задовољно.

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

- Драгана КУЈОВИЋ, *Уџбеници на оријенталним језицима у архивским и музејским фондовима Црне Горе - поријекло присуства, улога и значај оријентално-исламске писмености у свеукупном културном животу црногорског друштва* 7
- Драги МАЛИКОВИЋ, *Кредитно пословање између Дубровника и Котора током XIV и XV века* 37
- Ловорка ЧОРАЛИЋ, *Црмничанин Марко Ђикановић – пуковник млетачких прекоморских постројби (fanti oltramarini)* 63

ПРИЛОЗИ

- Бојан НОВАКОВИЋ, *Трагом података о налазу оставе франачког новца из Орлине код Никшића* 87
- Горан ЧУКИЋ, *«Живина» (Epitelioma basocellulare) 1484. године (паганство - „слобода“ - или...)* 97

АРХЕОЛОГИЈА

- Звездана ВУШОВИЋ-ЛУЧИЋ, *Сјекире из праисторије у завичајном музеју Никшић* 113

ХРОНИКА

- Међународни научни скуп „Русија и Балкан током последња три стољећа“, Бар, октобар 2011. 123

ПРИКАЗИ

- Саша КНЕЖЕВИЋ, *Ханс-Улрих Велер: Историјско мишљење на крају XX вијека 1945-2000, ЦИД Подгорица 2010.* 127

Саша КНЕЖЕВИЋ, Гордан Стојовић, Маријан Миљић: <i>Црногорци у Јужној Америци, Центар за исељенике Црне Горе, Подгорица 2012</i>	131
--	-----

IN MEMORIAM

<i>Томислав Жугић 1934-2011, (Саша Кнежевић)</i>	135
Мирчета ЂУРОВИЋ (1924-2011), <i>Формирање акционарских друштва у Црној Гори почетком XX вијека</i>	137

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

- Драгана КУЙОВИЧ, *Учебники на восточных языках в архивных и музейных фондах Черногории – происхождение, роль и значение восточно-исламской грамотности в совокупной культурной жизни черногорского общества* 7
- Драги МАЛИКОВИЧ, *Кредитные операции между Дубровником и Котором в течение XIV – XV веков* 37
- Ловорка ЧОРАЛИЧ, *Црмничанин Марко Джиканович – полковник венецианских заморских войск (fanti oltramaroni)* 63

ОЧЕРКИ

- Боян НОВАКОВИЧ, *По следам данных об обнаружении клада франкских монет из Орлины близ г. Никшич* 87
- Горан ЧУКИЧ, *«Живина»* (Eritelioma basocellulare) в 1484 году (язычество – «свобода» - или...)* 97

АРХЕОЛОГИЯ

- Звездана ВУШОВИЧ-ЛУЧИЧ, *Доисторические топоры в краеведческом музее города Никшич* 113

ХРОНИКА

- Международная научная конференция *«Россия и Балканы в течение последних трех столетий», Бар, октябрь 2011 г.* 123

* устаревшее название вида кожного заболевания (прим. перев.).

ОБЗОРЫ

- Саша КНЕЖЕВИЧ, Ганс-Ульрих Велер: *Историческое мышление в конце XX века, 1945-2000 гг.*, изд-во «ЦИД», Подгорица 2010 г. 127
- Саша КНЕЖЕВИЧ, Горан Стойович, Марьян Милич: *Черногорцы в Южной Америке*, изд-во «Центр черногорской эмиграции», Подгорица 2012 131

IN MEMORIAM

- Томислав Жугич 1934-2011, (Саша Кнежевич) 135
- Мирчета ДЖУРОВИЧ (1924-2011), *Создание акционерных обществ в Черногории в начале XX века* 137

CONTENTS

ARTICLES

- Dragana KUJOVIC, *Textbooks in oriental languages in the Montenegrin archives and museum funds – origin of the presence, the role and importance of the oriental Islamic literacy in the entire cultural life of the Montenegrin society* 7
- Dragi MALIKOVIC, *Loan business between Dubrovnik and Kotor in 14th and 15th centuries* 37
- Lovorka CORALIC, *Marko Djikanovic from Crmnica – Colonel of the Venetian Maritime Units (fanti oltramarini)* 63

CONTRIBUTIONS

- Bojan NOVAKOVIC, *Research into data about a discovery of a storage of Frankish money in Orlina near Nikšić* 87
- Goran CUKIC, *“Rodent ulcers” (Epitelioma basocellulare) in 1484 (paganism – „freedom“ or...)* 97

ARCHAEOLOGY

- Zvezdana VUSOVIC –LUCIC, *Prehistoric axes in the Homeland Museum of Nikšić* 113

CHRONICLES

- International scientific gathering “*Russia and the Balkans during the last three centuries*”, Bar, October 2011 123

REVIEWS

- Sasa KNEZEVIC, *Hans-Urlich Weller: Historical Opinion in late 20th century 1945-2000, CID Podgorica, 2010* 127

Sasa KNEZEVIC, <i>Gordan Stojanovic, Marijan Miljic:</i> <i>Montenegrins in South America, Montenegrin Immigration</i> <i>Center, Podgorica, 2012</i>	131
---	-----

IN MEMORIAM

<i>Tomislav Zugic 1934-2011 (Sasa Knezevic)</i>	135
Mirčeta DJUROVIĆ (1924-2011), <i>The Formation of Joint Stock</i> <i>Companies in Montenegro at the Beginning of the 20th Century</i>	137

CONTENU

ARTICLES

- Dragana KUJOVIĆ, *Manuels en langues orientales dans des fonds d'archives et musées au Monténégro – origine de la présence, le rôle et l'importance de l'alphabetisation orientale et islamique dans l'ensemble de la vie culturelle monténégrine* 7
- Dragi MALIKOVIĆ, *Question des affaires de crédit entre Dubrovnik et Kotor pendant le XIV et XV siècle* 37
- Lovorka ČORALIĆ, *Crnjičanin Marko Đikanović – colonel vénitien des terres d'outre-mer (fanti oltramarini)* 63

TEXTES SUPPLEMENTAIRES

- Bojan NOVAKOVIĆ, *Recherches sur les données liées à l'argent franc trouvé à Orline pres de Nikšić* 87
- Goran ČUKIĆ, *Epitelioma basocellulare en 1484. (paganisme – „liberté“ ou....)* 97

ARCHEOLOGIE

- Zvezdana VUŠOVIĆ-LUČIĆ, *Haches de la préhistoire au musée national de Nikšić* 113

CHRONIQUE

- Conférence internationale scientifique „Russie et les Balkans pendant les trois derniers siècles“, Bar, octobre 2011 123

PRESENTATIONS

- Saša KNEŽEVIĆ, *Hans-Urlih Veler: Opinion historique à la fin du XX siècle 1945.-2000., CID Podgorica 2010.* 127

Saša KNEŽEVIĆ, <i>Gordan Stojković, Marijan Miljić:</i> <i>Monténégrins en Amérique du Sud, Centre des émigrés</i> <i>du Monténégro, Podgorica 2012.</i>	131
--	-----

IN MEMORIAM

<i>Tomislav Žugić 1934-2011, (Saša Knežević)</i>	135
<i>Mirčeta Djurović (1924-2011), Fondation des sociétés par actions</i> <i>au Monténégro, au début du XXIème siècle</i>	137

ТЕХНИЧКА УПУТСТВА САРАДНИЦИМА ЗА ПИСАЊЕ ЧЛАНАКА КОЈИ СЕ ПРЕДАЈУ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ У *ИСТОРИЈСКИМ ЗАПИСИМА*

Научни часопис *Историјски записи (ИЗ)* објављује сљедеће категорије чланака:

1. уводна саопштења
2. изворне научне чланке
3. прегледне чланке
4. излагања са научних скупова
5. стручне чланке

Осим њих, *Историјски записи* објављују приказе књига и периодике, хронику научне активности, биљешке и слично. Категорију рада предлаже аутор, а коначну одлуку доноси Редакција. Сви радови морају имати краћи извод или сажетак (abstract) и резиме (summary) на енглеском језику (до 1500 карактера)

Техничка упутства за писање чланака за Историјске записе

Сви прилози (чланци, прикази, реаговања, биљешке, извори...) морају бити написани у електронској форми, у некој од верзија програма MS Word (или у неком другом компатибилном програму) и снимљени у формату MS Word документа (*.doc). Такође, молимо наше сараднике да користе фонт Times New Roman, величине слова 12 и 1,5 величине проред. У критичком апарату у фуснотама је величина слова 10, а проред једнострук (single). Рад се предаје у електронској форми (CD, DVD, Flash memory stick или via e-mail), а уз који треба приложити и једну копију штампану на папиру. Радови не би требало да прелазе два ауторска табака (32 стр).

Аутор рада је обавезан да Редакцији достави своју регуларну, као и е-маил адресу, као и свој тренутни радни статус. Прилог се може предати лично у Историчком институту Црне Горе, са назнаком „за *Историчке Записе*“, или послати поштом на адресу:

Исторички институт Црне Горе
Булевар Револуције 3
81000 Подгорица
Црна Гора,

односно, електронском поштом на адресу istorijskizapisi@gmail.com или ii@ac.me

**Техничка упутства за писање критичког апарата
чланака за *Историчке записе***

Име аутора и наслов чланка - curent (обична штампана слова)
Наслов монографије или часописа – italic (коса, надесно
нагнута слова)
Исто – italic
н.д. (наведено дјело) – italic

Радови који не задовољавају ове техничке критеријуме неће бити узети на разматрање за објављивање у часопису. Редакција часописа је отворена за сваки облик претходног интересовања и инструкција сарадницима по питању техничких пропозиција у вези изгледа чланка.

Часопис *Историјски записи* је доступан и преко
међународних база података
CENTRAL EASTERN EUROPEAN ONLINE LIBRARY (CEEOL)
EBSCO

И С Т О Р И Ј С К И З А П И С И
Година LXXXIV
Бр. 3-4/2011.

Издавач
ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ ЦРНЕ ГОРЕ
Подгорица, Булевар Револуције 3

За издавача
Радослав Распоповић, директор

Припрема
Жарко Павловић

Ликовно рјешење корица
Вјекослав Бојат

Лектура и коректура
Јасмина Ђорђевић

Садржај превели
Наташа Поповић, руски
Иван Лаковић, енглески
Јасмина Крајчевић, француски

Тираж:
300

Штампа
Штампарија Побједа

CIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

93/94

ИСТОРИЈСКИ записи : орган Историјског института
и Друштва историчара Црне Горе / главни и одговорни
уредник Радослав Распоповић. - [Год. 1], књ. 1, св.
1/2 (1948) - . - Подгорица (Булевар Револуције 3) :
Историјски институт Црне Горе, 1948 (Подгорица :
Побједа). - 24 cm

Четири пута годишње. - Је наставак: Записи
ISSN 0021-2652 = Историјски записи
COBISS.CG - ID 54807